

Research of Deviance and Social Problems
Vol. 16, Summer 2025
Institute for Humanities and Social Studies (IHSS)

Managing Editor: *Ali Ranjbarki (Ph.D)*

Editor in Chief: *Bijan Zare (Ph.D)*

Scientific Assitant: *Forozandeh Jafarzadehpour (Ph.D)*

Internal Manager *Maryam Bayeh*

Page Layout: *Maryam Taheri*

Editors:

English: Forozandeh Jafarzadehpour (Ph.D)

Persian: Vahid Taghinejhad

Editorial Board:

M.B. Alizadeh Aqdam (Ph.D)

H. Bakhshi (Ph.D)

M. M. Forghani (Ph.D)

A. Heidarie (Ph.D)

F. Jafarzadeh Pour (Ph.D)

A. Kumar Kaul (Ph.D)

A.A Mehrabi (Ph.D)

A. Mohammadzadeh (Ph.D)

T. Shaverdi (Ph.D)

A. Vedadhir (Ph.D)

M.J. Zahedi Mazandarani (Ph.D)

B. Zare (Ph.D)

Indexed and abstracted in: *Islamic World Science Citation Center*
(www.isc.ac) & Scientific Information Database (www.sid.ir)

Address: Institute for Humanities and Social Studies, No 47, Nazari St.,
Daneshgah St., Enqelab-e Eslami Ave., Tehran, Iran.

P.O. Box: 13145- 1316

Tel: (+98) 21 66497561-2

E-mail: risi.ac.ir@gmail.com

Fax: (+98) 21 66492129

risi .ihss.ac.ir

ABSTRACTS

A Review of Iran's Macro Population Policies in the "Family Protection and Youthful Population Law"

Ebrahim Shirali*
Mohammad Eskandari Nasab**

Given the demographic challenges facing Iran, such as declining fertility rates, delayed marriage, and an aging population, macro-level policymaking has gained significant importance. In this regard, the "Family Protection and Youthful Population Law" was enacted. This study examines various aspects of the law through a qualitative content analysis method using a conventional approach. The main objective of this research is to identify the dominant paradigm governing Iran's macro-population policies within this law and to analyze the prioritization of the family institution and the operational strategies aimed at achieving demographic goals in these documents. The findings indicate that in the studied law, the family is viewed both as an independent institution influencing social development and as a tool serving macro-population policies. Furthermore, certain contradictions and discontinuities are observed in the policies, including the simultaneous emphasis on family independence and its subordination to macro-governmental interests. Regarding operational policies, the primary focus is on financial support, facilitating youth marriage, improving welfare services, and strengthening family cultural values. However, the implementation of these policies has faced limitations and challenges. Overall, the results suggest that despite extensive efforts in drafting and promulgating this law,

* Researcher at ACECR; Ph.D. Student in Sociology of Social-Rural Development, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

Ebrahim.Shirali@ut.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-5063-1044>

** Corresponding Author: Ph.D. Student in Sociology of Social-Rural Development, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

Eskandari.m1991@ut.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0003-9353-748X>

achieving demographic and childbearing goals requires greater policy coherence, resolution of existing conflicts, and strengthening executive mechanisms.

Keywords: Upstream documents, Population policies, Marriage and childbearing, Qualitative content analysis, social policy.

Introduction

The demographic landscape of Iran has undergone a profound transformation over the past few decades, shifting from a state of high population growth to one characterized by a dramatic decline in fertility rates. This demographic transition, often described as one of the fastest in the world, has brought the country's Total Fertility Rate (TFR) below the replacement level. Concurrently, the nation faces emerging challenges such as a significant delay in the average age of marriage, an increase in celibacy, and the rapid onset of population aging. These trends pose potential threats to the country's long-term economic sustainability, social security systems, and intergenerational support structures. In response to these alarms, the Iranian governance system has initiated a strategic paradigm shift in its macro-level policymaking. Moving away from the population control policies of the 1990s, the state has adopted a pro-natalist stance, culminating in the enactment of the "Family Protection and Youthful Population Law" in November 2021. This law represents the most comprehensive legislative effort to date, aiming to remove obstacles to marriage and childbearing through a combination of economic incentives, cultural interventions, and medical regulations. However, the mere ratification of such laws does not guarantee success. The primary problem addressing this study is the potential gap between legislative intent and sociological reality. There is a critical need to understand the underlying paradigm governing these policies: How is the "family" conceptualized in these documents? Is it viewed as an autonomous entity or a tool for statecraft? Furthermore, are the operational strategies designed in the law capable of reversing deep-seated cultural and structural trends? This study seeks to answer these questions by analyzing the content of the law and evaluating its consistency with the complexities of Iranian society.

Theoretical Framework

To interpret the logic behind the law, this study draws upon several demographic and economic theories. The economic theory of fertility, proposed by Gary Becker, suggests that couples make rational cost-benefit analyses regarding childbearing. From this perspective, children are viewed as "consumer goods" providing emotional utility or "production goods" providing labor and old-age security. The decline in fertility is thus attributed to the rising direct and indirect costs of raising children, particularly the "opportunity cost" for women. Consequently, state policies often focus on financial incentives to reduce these costs. However, the study also considers the "Second Demographic Transition" theory by Lesthaeghe, which argues that fertility decline in modern societies is driven more by deep cultural shifts toward individualism, self-realization, and secularization than by economics alone. Additionally, Peter McDonald's theory of gender equity is utilized, which posits that low fertility arises from a disconnect between high gender equity in public institutions (education, workplace) and low gender equity in the private sphere (family). This theoretical triangulation allows for a critical assessment of whether the Iranian law addresses the multifaceted nature of fertility behavior or merely focuses on one dimension.

Methodology

This research employs a qualitative content analysis method with a conventional approach to systematically examine the text of the "Family Protection and Youthful Population Law." This method was chosen to move beyond a superficial reading of the law and to uncover the latent themes, patterns, and contradictions embedded within the policy language. The unit of analysis is the complete text of the law, including its articles and clauses. The coding process was inductive, meaning that themes were derived directly from the data rather than being imposed by a pre-existing framework. The analysis focused on categorizing the law's provisions into key themes such as marriage facilitation, housing support, employment incentives, medical interventions, and cultural re-engineering. Through this rigorous examination, the researchers identified the dominant discursive

strategies used by the state to influence private family decisions and evaluated the coherence of these strategies against the theoretical backdrop.

Findings

The content analysis of the "Family Protection and Youthful Population Law" yields complex and multifaceted findings, revealing a distinct paradigm in how the Iranian state interacts with the family institution. The findings are categorized into several critical dimensions:

1. The analysis indicates a dual and somewhat paradoxical conceptualization of the family. On one hand, the law and upstream documents explicitly describe the family as an independent, fundamental institution essential for social development and stability. On the other hand, the detailed operational strategies reveal an instrumental view of the family, treating it primarily as a vehicle for achieving macro-demographic targets set by the state. This tension is evident in the shift from protecting family autonomy to mandating its compliance with broader governmental interests. The family is no longer just a private sanctuary but a public asset that must be managed to ensure national security and economic vitality.

2. A significant portion of the law is dedicated to economic support, reflecting the influence of rational choice economic theories. The findings show that the law emphasizes providing interest-free loans (Qarz al-Hasna) for marriage, particularly incentivizing younger marriages (under 25 for men and under 23 for women) with higher loan amounts (Article 68). However, the analysis critiques this approach as insufficient. The law focuses heavily on the act of marriage itself rather than the sustainability of the marital union. While financial injections may lower the entry barrier to marriage, they do not address the long-term structural economic insecurity, inflation, and unemployment that cause young people to delay marriage. Furthermore, regarding student marriage, the law proposes the construction of dormitories and increasing housing allowances (Articles 7 & 8), but the findings suggest that students represent only a fraction of the youth population, leaving the vast majority of non-student youth with limited housing support.

3. The law places a strong emphasis on encouraging larger families, specifically targeting the birth of a third child. Provisions include the allocation of state land, housing discounts, and utility subsidies (Articles 3, 4, & 18). A critical finding, however, is the conditional nature of these benefits. The law stipulates that certain incentives, such as land allocation, are only applicable in cities where the fertility rate is below 2.5. This creates a contradictory situation where families in regions with naturally higher fertility rates (often less developed areas like Sistan and Baluchestan) are excluded from state support, despite often being in greater need of economic assistance. This reveals a policy inconsistency where the law aims to increase the population but withholds support from the very segments of the population contributing most to this growth, potentially due to unstated socio-political preferences.

4. One of the most distinct findings is the law's extensive intervention in the medical and health sectors. Articles 51 through 66 mark a sharp departure from previous family planning eras. The law criminalizes or heavily restricts the distribution of free contraceptives, prohibits sterilization (vasectomy/tubectomy) without medical necessity, and imposes strict regulations on abortion. Concurrently, it mandates the expansion of infertility treatment centers and insurance coverage for infertile couples. The analysis suggests that this approach attempts to manage fertility through the "policing of the body" and restricting access to reproductive choices. While support for infertility is a positive step, the restrictive measures may lead to unintended consequences, such as a rise in unsafe illegal abortions or increased health risks for vulnerable women, without necessarily guaranteeing a sustainable increase in the birth rate.

5. The findings highlight a complex approach to women's employment. The law extends maternity leave to nine months and offers limited paternity leave, aiming to reconcile work and family life (Articles 17 & 21). It also provides telecommuting options for mothers. However, the analysis reveals a significant gap in coverage. These benefits are primarily enforceable in the public sector. For the vast majority of women working in the private sector, such mandates often translate into hiring discrimination, as private employers may view female employees as financial liabilities due to the mandated leave. Furthermore, the law promotes a traditional division of labor,

implicitly encouraging women to prioritize domestic roles over professional aspirations. This contradicts the reality of highly educated Iranian women (per McDonald's theory) who seek equity in both public and private spheres. The lack of job security guarantees for women returning from maternity leave in the private sector remains a major weakness.

6. Finally, the law attempts to engineer culture through the educational system and media (Articles 28, 33). It mandates the inclusion of pro-family content in school curriculums and requires the national broadcaster (IRIB) to produce content glorifying childbearing. The findings suggest that this top-down cultural imposition ignores the deep sociological shifts toward individualism and the "quality over quantity" mindset regarding children (quality of life vs. number of children). The study finds that the law assumes cultural values can be dictated by the state, disregarding the "Second Demographic Transition" where values have shifted organically.

Discussion and Conclusion

The detailed analysis of the "Family Protection and Youthful Population Law" leads to the conclusion that while the Iranian state has correctly identified the demographic crisis, the chosen remedies may be palliative rather than curative. The law relies heavily on a "stimulus-response" model, assuming that financial handouts and restrictive medical regulations will automatically result in higher birth rates. The research concludes that this perspective is reductionist. It overlooks the profound structural insecurities—such as housing instability, inflation, and youth unemployment—that create a "wait-and-see" attitude among youth. Moreover, the law fails to fully address the cultural transformation of the Iranian family, where women's autonomy and the desire for self-actualization play central roles.

The contradictory nature of the policies—such as promoting family independence while heavily regulating reproductive choices, or aiming for population growth while excluding high-fertility provinces from benefits—undermines the law's potential effectiveness. The reliance on the public sector for implementing employment benefits leaves a large portion of the workforce unprotected. Consequently, the law functions more as a set of temporary financial reliefs rather than a

sustainable roadmap for demographic recovery. The study posits that without addressing the macro-economic stability and adapting to the modern definition of family roles (where gender equity is paramount), the demographic objectives are unlikely to be fully realized.

References

- Abbasi-Shavazi, M. J., McDonald, P., & Hosseini-Chavoshi, M. (2009) The fertility transition in Iran: Revolution and reproduction. Springer.
- Afshari, Z. (2016). The SOCIO- economics Determnants of Fertility in Iran (panel data aproch). *Economic Growth and Development Research*, 6(22), 20-13.[In Persian]https://egdr.journals.pnu.ac.ir/article_2256.html?lang=en
- Behzadifar M, Shahabi S, Bakhtiari A, Azari S, Behzadifar M. (2024) Towards a Populous Future, Policy Solutions and Prospects in Iran's Population Sphere: A Policy Brief. *yafte*; 25 (4) :17-26, [In Persian] <http://yafte.lums.ac.ir/article-1-3698-en.html>
- Eslami,R. and Farkhari,M. (2023) Investigating the policy cycle of population increase in the Islamic Republic of Iran (focusing on the fourth period of population policies). *Socio-Cultural Strategy*, 12(5), 1-30.[In Persian]<https://doi.org/10.22034/scs.2023.388086.1418>
- Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Flick, U. (2018). *An Introduction to Qualitative Research* (H. Jalili, Trans.). Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Hatami,A. , Khasseh,A.A. ,Farash,N. and Sadeghi,R. (2025) The Historical and Evolutionary Trajectory of Demographic Transition Theory: A Study Based on Referenced Publication Years Spectroscopy (RPYS). (e217739). *Iranian Population Studies*. [In Persian]<https://doi.org/10.22034/jips.2025.510031.1271>
- Holsti, O. R. (2021). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities* (N. Salarzadeh Amiri, Trans.). Tehran: Allameh Tabataba'i University Press. [In Persian]
- Hosseini,F.S. , Azad Armaki,T. , Bahar,M. and Azari,H. (2021) Family Semantic Transformations in Upper Documents Issued by the Supreme Leader of Islamic Republic of Iran. (e134671). *Iranian Pattern of Progress*, 9(1), e134671.[In Persian] https://www.ipoba.ir/article_134671.html?lang=en
- Hsieh H-F, Shannon SE. (2005) Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*.15(9):1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>

- May, J. F. (2012) *World population policies: Their origin, evolution, and impact*. Springer.
- McDonald, P. (2000) Gender equity, social institutions and the future of fertility. *Journal of Population Research*, 17(1), 1-16.
- Mehrbani, V. (2014) A Comparative Study of Economic Schools of Fertility by Using Data from Iran. *Journal of Population Association of Iran*, 8(16), 5-27. [In Persian]
https://www.jpaiassoc.ir/article_19906.html?lang=en
- Mirfardi, A. (2024) The role of development indicators in demographic changes and policy-making: With emphasis on Iran. *Journal of Social and Cultural Strategy*, 12(4), 1181-1220. [In Persian]
- Mirfardi, A. (2023) The role of development indicators in demographic changes and policy-making: with an emphasis on Iran. *Socio-Cultural Strategy*, 12(4), 1181-1220. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/scs.2023.393589.1428>
- Mirshah Velayati, F. (2011) *A Guide to Formulating Vision Statements*. Tehran: Defense Industries Training and Research Institute. [In Persian]
- Mirzaei, K. (2016) *Qualitative Research: Inquiry, Researcher, and Monograph Writing*. Tehran: Foujan. [In Persian]
- Murdock, G. P. (1949) *Social structure*. The Macmillan Company.
- Naeimi, O., & Parto, H. (2015) *Social Security Law with Emphasis on Insurance Fields*. Tehran: SAMT Organization. [In Persian]
- Rezvanimofrad, A. and Zarneshan, S. (2016) Protection of "Maternity rights" in social security system. *Public Law Studies Quarterly*, 46(2), 319-336. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jpls.q.2016.58199>
- Samani, L. and Shahriari, M. (2020) Investigating the Approach of Upstream Regulations and Documents to the Qualitative Dimensions of Population Increase. *Iranian Population Studies*, 6(2), 315-337. [In Persian] https://jips.nipr.ac.ir/article_134764.html

Perceived Barriers to Childbearing: A Qualitative Study of Cultural, Social, and Familial Factors Among Religiously Observant Women Active in Virtual Spaces

Mohammad Salim^{i*}

In the context of the demographic and social transformations of contemporary Iran, developing a deep understanding of women's lived experiences of childbearing has become increasingly significant. This study aimed to explore and interpret the lived experiences of religious women active on social media regarding the factors, barriers, and consequences shaping their decisions about childbearing. Employing a qualitative research design with an interpretive phenomenological approach, the study used purposive and snowball sampling to recruit 32 religiously observant women who were active on social media platforms. Data were collected through in-depth, semi-structured interviews until theoretical saturation was achieved. Thematic analysis, following Braun and Clarke's multi-stage procedure, was applied to the data encompassing initial coding, theme extraction, and the development of final themes. The analysis revealed three core themes derived from participants' lived experiences: (1) perceptions of inadequate social support within their relational networks; (2) structural, economic, and social barriers to childbearing; and (3) uncertainty about the future and sense of lack of control over it. The lived experiences of highly religious women regarding childbearing emerged as a complex and multifaceted phenomenon, situated within the tension between traditional-religious values and the contemporary social and economic realities of modern life. Despite their strong commitment to the maternal role, participants reported postponing or avoiding childbearing due to insufficient supportive structures, economic insecurities, and anxiety about the future. These findings underscore the importance of integrating structural and

* Ph.D. Student in Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

salimi.mohammad@ut.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-9167-7177>

supportive dimensions of childbearing with women's lived experiences in the formulation of effective population and family policies.

Keyword: Interpretive phenomenology; Lived experience; Religious women; Childbearing; Structural barriers; Family dynamics.

Introduction

Over the past four decades, Iran has experienced two distinct approaches to demographic policy: first, fertility-limiting policies following the 1986 census, and second, a shift toward pro-natalist policies from the early 2010s in response to declining fertility and the accelerating aging of the population. Despite the enactment of high-level policy documents, supportive laws, and practical incentives, the country's fertility rate has remained below replacement level, reaching 1.44 children per woman in 2024. This is in contrast to the higher reported ideal number of children in Iranian society, and the mean age at first childbirth has increased significantly over the past three decades. This situation highlights the gap between policy objectives and the lived fertility practices of individuals. From the perspective of the sociology of religion and family, it is expected that religiously observant women, due to cultural and religious values that support motherhood and generational continuity, would show greater alignment with pro-natalist policies. However, existing evidence points to a behavioral paradox: some highly religious women, despite their beliefs and value-based inclinations, delay or forgo childbearing in practice. This study, by focusing on the concept of "perceived barriers" and adopting a phenomenological approach, problematizes the disjunction between religious belief and fertility behavior within the lifeworld of religious women, situated in the context of contemporary social, cultural, and discursive transformations in Iran

Literature Review

The review of existing literature indicates that religiosity, as a significant socio-cultural factor, is generally associated with higher fertility attitudes and intentions. Both domestic and international studies suggest that religious beliefs, spiritual experiences, and

participation in religious practices can enhance the desire for childbearing by reinforcing family-centered values, imbuing parenthood with meaning, and reducing the perceived costs and challenges of childrearing. Empirical evidence from Iran similarly demonstrates that religiosity, in many instances even more than gendered attitudes, is positively correlated with fertility intentions, with women holding stronger religious convictions reporting higher ideal numbers of children. However, the scholarly literature emphasizes that the relationship between religiosity and fertility is neither simple nor linear. Meta-analyses, qualitative, and quantitative studies show that the influence of religiosity often operates within a complex interplay with economic, structural, social, and psychological barriers, and in many cases, these barriers can diminish or neutralize the effect of religiosity. Within this context, the concept of “perceived barriers” assumes particular significance; that is, women’s subjective interpretations of conditions such as economic insecurity, concerns about their child’s future, perceived inadequacy in fulfilling maternal roles, social pressures, and role conflicts can have a greater impact on fertility decisions than the objective presence of these challenges. Studies grounded in rational choice and planned behavior theories further indicate that religiosity primarily shapes fertility intentions by influencing attitudes, subjective norms, and perceived behavioral control, yet the translation of these intentions into actual childbearing depends on contextual conditions and the actors’ phenomenological interpretations. Moreover, recent research highlights the role of cyberspaces and exposure to conflicting discourses in redefining women’s attitudes and priorities, particularly among religious women. According to the conceptual framework of the present study is anchored in the interaction among religiosity, perceived barriers, and the lifeworld of religious women. It posits that the “behavioral silence or suspension in fertility” is not the result of an absence of religious values, but rather emerges from women’s meaning-making processes regarding economic, social, cultural, and discursive obstacles within contemporary life—especially in the context of digital activism and engagement in virtual spaces.

Theoretical Considerations

This study employs an integrative, multilevel conceptual

framework to elucidate the barriers to childbearing among religious women, taking into account the interplay of macro-, meso-, and micro-level factors in the fertility decision-making process. At the macro level, value and cultural transformations conceptualized in the Second Demographic Transition theory, alongside economic conditions and rational calculations related to human capital, elucidate the structural and cultural contexts underpinning reduced fertility intentions. These transformations, interacting with the religious value system, create a complex decision-making field for religious women. At the meso level, social networks and norms—mediated through family, religious groups, peers, and particularly digital spaces—shape women’s perceptions of the benefits and barriers of childbearing. These networks, by generating norms, role models, and social support, can act as both facilitators and inhibitors in fertility-related decisions. In the micro level, cognitive and psychological processes—especially attitudes, subjective norms, perceived behavioral control, and parental self-efficacy—play a central role in shaping fertility intentions and behavioral suspension. Religious interpretations and the degree of practical adherence to beliefs directly influence these components. This framework, by emphasizing the dynamic interaction across different levels and the role of perceived uncertainty about the future, demonstrates that the shortcomings of demographic policies are less a consequence of insufficient incentives and more the result of neglecting this multidimensional, contextually grounded interplay

Method

This study was conducted using a qualitative approach, employing descriptive phenomenology. The aim of this approach is to understand and describe the lived experiences of religious women regarding their perceived barriers to childbearing within the context of contemporary life and digital spaces. The universe of study comprised married and unmarried women with overt religious beliefs who were active in virtual spaces and, despite a potential inclination toward childbearing, had postponed or abstained from it. Purposeful sampling followed by snowball sampling was employed, resulting in a total of 32 participants. Selection criteria included self-reported religiosity, active engagement on cyberspace (Instagram or Telegram) producing

content & posts related to religious or Islamic lifestyle topics, and experience of postponing or forgoing childbearing. Variation in levels of religiosity and types of online engagement allowed for the representation of multiple voices. Data collection continued until theoretical saturation was reached. Data were analyzed using thematic analysis following the approach of Braun and Clarke.

Findings

The qualitative analysis of interview data led to the identification of three overarching themes that reflect the perceptions and lived experiences of religious women regarding barriers to childbearing. The first theme, “Perceived Lack of Social Support,” encompasses experiences such as fear of loneliness in performing parental roles, the embodied and psychological suffering associated with motherhood, and a sense of stagnation in personal and social growth. Participants perceived childbearing, in the absence of effective familial, institutional, and social support, as a draining and individualized experience. Second theme, “Childbearing-Inhibiting Ecosystem,” captures women’s lived experiences of the heavy costs and obligations of childbearing, perceptions of inadequate social backing, and concerns about environmental and societal risks. Within this framework, childbearing is not merely an individual choice but is experienced as a high-risk endeavor within an insecure and unsupportive structural context. Third theme, “Ambiguity and Lack of Control over the Future,” involves feelings of a lack of control over economic conditions and anxiety regarding normative and value-based ruptures in the next generation. This sense of ambiguity, as one of the most salient perceived barriers, plays a pivotal role in the postponement or suspension of childbearing decisions. Findings indicate that the silence or suspension of reproductive behavior among religious women is not a consequence of weakened religious beliefs, but rather emerges from their meaningful interpretation of a complex set of social, structural, and psychological barriers within the contemporary lifeworld.

Discussion

The findings of this study reveal a profound transformation in the identity and meaning-making patterns of highly religious women in

Iranian society—a transformation that can be interpreted as a shift from “motherhood as destiny” to “motherhood as deliberate choice.” Phenomenological analysis indicates that, for contemporary religious women, the selection of maternal roles at younger ages is no longer a taken-for-granted or predetermined trajectory, as it was for previous generations; rather, it is a reflective act situated within structural uncertainties, existential calculations, and complex semantic evaluations. This condition signifies the emergence of a reflexive subject who continuously reinterprets motherhood even within the framework of religious beliefs. Findings also indicate the formation of a meaningful gap between traditional discourse on maternal responsibility and women’s lived experiences of role accumulation, lack of support, and structural incongruities. This gap has led to a kind of crisis of meaning at the intersubjective level, wherein traditional semantic structures lose their capacity to respond adequately to novel existential conditions. Within this framework, hesitation or suspension in childbearing is not an irrational act, but rather a hermeneutic and cautious response to economic, social, and embodied uncertainties. According to the study’s results, childbearing among religious women is not merely a demographic or economic issue, but an existential and phenomenological concern, shaped at the levels of meaning, identity, and lifeworld. Consequently, the failure of demographic policies is less a result of insufficient incentives and more a consequence of neglecting women’s lived experiences and the absence of a family-centered and intersubjective approach in policy-making. The findings underscore the necessity of shifting from unidimensional demographic policies to strategies that, by reconstructing a safe lifeworld, strengthening supportive networks, fostering active husband participation, and redefining the meaning of responsible motherhood, enable the translation of religious values into actual reproductive practice

References

- Abbasi, A., Sadeghi, R., Maleki, A. and Balakhani, G. (2022). A meta-analysis of factors related to fertility attitudes, desires, and childbearing intentions in Iranian studies. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 14(4), 63-92.
doi: 10.22035/isih.2021.4546.4509
- Afshani, S. A., Abouei, A., & Rouhani, A. (2022). Lived experiences of

- infertile women regarding childlessness. *Women in Development and Politics*, 20(1), 1–21. <https://doi.org/10.22059/jwdp.2021.327319.1008049> [In Persian]
- Ajzen, I. (1991) The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I., & Klobas, J. (2013). Fertility intentions. *Demographic Research*, 29, 203–232. <https://doi.org/10.4054/demres.2013.29.8>
- Alomair, N., Alageel, S., Davies, N., & Bailey, J. V. (2020) Factors influencing sexual and reproductive health of Muslim women: A systematic review. *Reproductive Health*, 17(1), 33 . <https://doi.org/10.1186/s12978-020-0888-1>
- Bandura, A. (1997) Self- efficacy: The exercise of control. W.H. Freeman and Company.
- Behjati-Ardakani, Z., Navabakhsh, M., & Hosseini, S. H. (2017). Sociological Study on the Transformation of Fertility and Childbearing Concept in Iran. *Journal of reproduction & infertility*, 18(1), 153–161. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5359852/>
- Bein, C., Mynarska, M., & Gauthier, A. H. (2021) Do costs and benefits of children matter for religious people? Perceived consequences of parenthood and fertility intentions in Poland. *Journal of Biosocial Science*, 53(3), 419–435. <https://doi.org/10.1017/S0021932020000280>.
- Brainerd, E., & Malkova, O. (2025) How religion mediates the fertility response to maternity benefits. *IZA Institute of Labor Economics*. <https://www.iza.org/en/publications/dp/18081/how-religion-mediates-the-fertility-response-to-maternity-benefits>
- Creswell, J. W. (2013) *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions* (3rd ed.). Sage Publications. <https://www.scirp.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=1807302>
- Dantis, C., Rizzi, E. L., & Baudin, T. (2023). The Association between Religiosity and Fertility Intentions Via Grandparenting: Evidence from GGS Data. *European journal of population = Revue europeenne de demographie*, 39(1), 1. <https://doi.org/10.1007/s10680-023-09652-9>
- Hawkey, A. J., Ussher, J. M., & Perz, J. (2018) "If you don't have a baby, you can't be in our culture": Migrant and refugee women's experiences and constructions of fertility and fertility control. *Women's Reproductive Health*, 5(2), 75–98. <https://doi.org/10.1080/23293691.2018.1463728>

- Hayford, S. R., & Morgan, S. P. (2008) Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions. *Social forces; a scientific medium of social study and interpretation*, 86(3), 1163–1188. <https://doi.org/10.1353/sof.0.0000>
- Heinämaa, S. (2024). Existential-Phenomenological Insights into Collective Intentionality. *Australasian Philosophical Review*, 8(2), 139–150. <https://doi.org/10.1080/24740500.2024.2485530>
- Jalal Abbasi-Shavazi, M., & McDonald, P. (2006). FERTILITY DECLINE IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN: 1972–2000. *Asian Population Studies*, 2(3), 217–237. <https://doi.org/10.1080/17441730601073789>
- Kaveh Firooz, Z., Abbasi-Shavazi, M. J., Serajzadeh, S. H., & Ramzi, N. (2021). The relationship between religiosity and family values with fertility intentions and desires among married women in Tehran. *Iranian Journal of Social Studies and Research*, 10(2), 587–623. <https://doi.org/10.22059/jisr.2020.302336.1064> [In Persian]
- Kearney, A. L., & White, K. M. (2016) Examining the psychosocial determinants of women's decisions to delay childbearing. *Human Reproduction*, 31(8), 1776–1787. <https://doi.org/10.1093/humrep/dew124>
- Khadivzadeh, T., & Irani, M. (2018). The relationship between religious beliefs and fertility behaviors among women of reproductive age in Mashhad (2016). *Journal of Mazandaran University of Medical Sciences*, 28(167), 133–144. <http://jmums.mazums.ac.ir/article-1-10531-fa.html> [In Persian]
- Khadivzadeh, T., & Irani, M. (2018). The relationship between religious beliefs and fertility behaviors among women of reproductive age in Mashhad (2016). *Journal of Mazandaran University of Medical Sciences*, 28(167), 133–144. <http://jmums.mazums.ac.ir/article-1-10531-fa.html> [In Persian]
- Lee, J., Kim, S., & Nam, S. H. (2025) "Living with silence and shame": A meta-synthesis of women's lived experiences of infertility-related stigma. *International Journal of Women's Health*, 17, 1-15. <https://doi.org/10.2147/IJWH.S539531>
- Lesthaeghe, R. (2010) The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211–251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Ministry of Culture and Islamic Guidance. (2023). National survey of Iranian values and attitudes (2023). Research Institute for Culture, Art, and Communication, National Projects Office. [In Persian]

- Modiri, F. (2017). A comparative study of the effects of religiosity and gender attitudes on fertility intentions by gender in Tehran. *Social Welfare and Development Planning*, 8(32). <https://doi.org/10.22054/qjsd.2017.8429> [In Persian]
- Murdock, Kyle. (2012) An Examination of Parental Self- Efficacy Among Mothers and Fathers. *Psychology of Men & Masculinity*. 14. 314- 323. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0027009>
- Rivedal, S., Groven, K. S., & Aasbø, G. (2025) Working mothers' bodily and temporal experiences of caring for small children: A phenomenological study of the mommy- body. *NORA- Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 33(1), 1- 14. <https://doi.org/10.1080/08038740.2025.2550420> .
- Safari-Faramani, R., Haghdoost, A. A., Baneshi, M. R., & Dehnavieh, R. (2018). Exploring the perception of childbearing barriers in a low fertility subgroup of Iran: a qualitative study. *Electronic physician*, 10(6), 6927–6934. <https://doi.org/10.19082/6927>
- Taleb Ardakani, R., Zare, B., Safari-Shali, R., & Karimi, A. (2024). The role of religiosity in transformations of social hope among Tehran citizens. *Research of Deviance and Social Problems*, 3(8), 71–103. <https://risi.ihss.ac.ir/fa/Article/46799> [In Persian]
- Vignoli, D., Guetto, R., Bazzani, G., Pirani, E., & Minello, A. (2020) A reflection on economic uncertainty and fertility in Europe: The Narrative Framework. *European Journal of Population*, 36(4), 743–768. <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00094-3>
- Wittkowski, A., Garrett, C., Calam, R., & Weisberg, D. (2017) Self- report measures of parental self- efficacy: A systematic review of the current literature. *Journal of Child and Family Studies*, 26(11), 2960–2978. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0830-5> .
- Yadollahpour, M. H., Bakouei, F., Khafri, S., & Salimi, T. (2024). Religiosity and attitudes toward childbearing among Iranian college students: A cross-sectional study. *Current Research in Medical Sciences*, 1(1), 15-22. <http://crms.mubabol.ac.ir/article-1-193-en.html>

The Effect of Social Networks on the Students' Attitude Towards Gender Justice Case Study: Iranshahr Velayet University

Elham Shirdel*
Hossein Ebrahimzadeh Asmin**
Zivar Sheibani***

Today, social networks are considered a new pillar in the society due to the speed of their spread, and they have become a huge tool to increase people's awareness of the rights and capabilities of women in the society. This applied research was conducted with the aim of investigating the impact of social networks on the attitude towards gender justice. In this research, the survey method and the Jahanbani social network questionnaire and the Amralahi gender justice questionnaire were used. The statistical population of this research consists of all the students of Iranshahr Province University, based on Cochran's formula, the sample size of 365 people was determined by simple random sampling. Data analysis was done by structural equation modeling and Smart PLS software. Examining the hypotheses of the research showed that social networks in different dimensions include the type of social network, the amount and type of social network use, the content of social network, the quantity of social interactions, participation and being active in social network, trust in social network and reference patterns in social network on Students' attitudes towards gender justice have a direct and significant

* Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Social Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

eshirdel@lihu.usb.ac.ir
0000-0002-3381-0937

** Associate Professor, Department of Social Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

h.ebrahim@lihu.usb.ac.ir
0000-0001-5635-4498

*** M.A in Sociology, Department of Social Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

zivarsheibani70@gmail.com
0009-0008-6510-9548

effect. Also, in general, social networks increase the attitude towards gender justice in students of Iranshahr Province University. Therefore, increasing the quantity and quality of social networks as a source of vast and accessible information can improve more quickly students' awareness and attitude towards gender justice.

Keywords: Information Technology, Social Network, Gender Justice, Iranshahr Velayet University, Students.

Introduction

Gender inequality means taking all the benefits, gifts, and positions of each society so that one gender is deprived of it and the other gender enjoys it. The relationship between economic-social development and gender inequality is a two-way relationship, and it cannot be expected that gender inequality will also be reduced by planning for economic development, but in the first place, it should be planned to reduce the gaps, then accelerate and strengthen economic development. Based on this, gender equality is one of the goals and programs of the social system, and the factors affecting it should be measured. Among these factors, the development of information and communication technology infrastructures, especially social networks, can be mentioned. Undoubtedly, social networks have led to vast changes in all economic and social fields of humanity, and their effect on various societies has been such that the present age is rapidly becoming an information society. Virtual social networks are considered one of the most important social media. These networks are a chain of communication and social network groups with the non-physical presence of people in a virtual place, which by increasing the information of users and their interactions with like-minded people, has caused women and men to overcome traditional and cultural misconceptions, which in general it is beneficial for the presence of women in society.

Purpose:

The amount of personal and academic use of the Internet and virtual social networks by students and young people is higher. On the other hand, students represent the intellectual and educated class of

their society. Finally, Iranshahr Provincial University is the arena of social encounters with different cultures, different genders, ethnicities, and different religions, and this research can provide more knowledge about the gender inequality situation in this sample and the impact of social networks on this issue. According to above mentioned situation, the present research seeks to answer the question, what effect does the use of virtual social networks have on the attitude of women and men students towards gender inequality? The theory of planting and Giddens construction theory, and other related theories were used for the theoretical framework and the extraction of research hypotheses.

Method

In this study, to investigate the impact of students' attitudes toward gender inequality on social networks, a survey research method was applied to collect data, Jahanbani's virtual social networks questionnaire (2018) and Amralahi's gender inequality questionnaire (2019) were used. The reliability of the variables was evaluated based on Cronbach's alpha coefficient at a high level. The statistical population of this research made up of all the students of Iranshahr Province University (7500 people) and 365 people were selected as the final sample of the present study by simple random sampling method. To analyze the data, structural equation modeling applied using Smart PLS software.

Findings

Based on t-statistics, all paths and assumptions of the research were significant and the model presented in this research was confirmed. Examining the results of research hypotheses showed that all dimensions of virtual social networks, in general, have a direct and significant effect on the attitude towards gender inequality. The results of the statistical test indicate the type of virtual social network, the amount of use of social networks, trust in social networks, purpose of use of social networks, the content of social networks, the amount of participation and activity in social networks with the attitude towards gender inequality in the students of Velayat University. Iranshahr has a direct and meaningful relationship.

Conclusion

The use of social networks can help to raise awareness and influence the attitude towards gender inequality. By disseminating information and views about gender equality and gender roles, social networks can be the basis for increasing public awareness about this issue. The results obtained in this case are corroborants with the research of Abdullahian and Homan (2019) and Noord et al. (2015). The type of virtual social networks such as Instagram, Twitter, WhatsApp, and Telegram can have a different effect on the attitude towards gender inequality. By focusing on images and visual content, Instagram can promote gender ideals, and different beauty standards based on gender, portraying negative and discriminatory gender roles. At the same time, Twitter, as a platform for expressing and exchanging opinions, can be a ground for discussion about gender equality and awareness of diverse experiences and perspectives. Therefore, the influence of these networks depends on how they are used and the content published in them. The amount of use of virtual social networks can have an important effect on the attitude towards gender inequality. The type of use of social networks can have a significant effect on the attitude towards gender inequality. The behavior and activities of people in these networks, including publishing content, demanding gender rights, exchanging opinions, participating in gender equality movements, and supporting related movements, can affect the formation of people's attitudes and views about gender inequality. The content of social networks can have a significant effect on the attitude towards gender inequality. These networks act as a platform for publishing and sharing content, opinions, views, and experiences of people. Also, more interactions in social networks can help increase people's awareness about gender inequality issues. People can hear diverse experiences and perspectives related to gender inequality and gain new information through interaction with other people. The amount of participation and activity in social networks can have a significant effect on the attitude towards gender inequality. When people are active and participating in social networks, it can help to change their attitudes and views towards gender inequality. The level of trust in social networks can have a significant effect on the attitude towards gender inequality. Trusting social networks means trusting the information and content

published in these networks. To the extent that people trust these contents, its effect on their attitudes towards gender inequality is determined. Reference models, or behavioral examples and views that are displayed in social networks and noticed by people, can significantly impact the attitude towards gender inequality. In social networks, by seeing and observing the patterns and behaviors of others, people experience a direct or indirect influence in accepting and changing their attitudes toward gender inequality.

References

- Akpuokwe, C. U., Chikwe, C. F., & Eneh, N. E. (2024) Innovating business practices: The impact of social media on fostering gender equality and empowering women entrepreneurs. *Magna Scientia Advanced Research and Reviews*, 10 (2), 032-043. <https://doi.org/10.30574/msarr.2024.10.2.0042>.
- Budau, C. (2024) Identity and Representation in the Virtual Environment of Generation Alpha, Current Theory. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 13 (3), 1595-1604. <https://doi.org/10.6007/IJARPED/v13-i3/21865>.
- Casad, B. J., Franks, J. E., Garasky, C. E., Kittleman, M. M., Roesler, A. C., Hall, D. Y., & Petzel, Z. W. (2021) Gender inequality in academia: Problems and solutions for women faculty in STEM. *neuroscience research*, 99 (1), 13-23. <https://doi.org/10.1002/jnr.24631>
- Caddel, M. J. (2018) The effects of social media on body image constructs among active women. Doctoral dissertation, California Southern University.
- Dar, Showkat. (2023). Unleashing her voice: how social media empowers women. *Information Management*. 8 (2), 7-14.
- Derek H.C, Chen. (2016) Gender Equality and Economic Development (The Role for ICTs). A World Bank Policy Research. Washington D.C.
- Duche-Pérez, A. B., Grundy-López, R. E., Gutierrez-Aguilar, O., Vera-Revilla, C. Y., & Romero, Á. V. M. P. (2024) Silenced Voices on the Net: A Systematic Literature Review on Gender-Based in Social Media Networks. *Journal of Ecohumanism*, 3 (3), 642-655. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i3.3386>
- Hogemann, E. R. (2024) The selectivity of the public sphere and subaltern public spheres: perspectives of Habermas and Nancy Fraser and their impact on human rights public policies. *Revista Internacional Consinter de Direito*, 307-325.

- <https://doi.org/10.19135/revista.consinter.00019.13>
- Kashyap, Geeta (2014) Role of Alternative Media in Empowerment of Women, *Journal of Mass Communication & Journalism*. 4 (8):1-3. <https://doi.org/10.4172/2165-7912.1000209>.
- Kasirye, F. (2024) The importance of needs in uses and gratification theory. *Authorea Preprints*. <https://doi.org/10.31124/advance.14681667.v2>.
- Khan, E. A., & Moin, A. (2013) Women empowerment: role of new media. *Excellence International Journal of Education and Research*, 1 (3), 206-216.
- Kim, T. Y., Igras, S., Barker, K. M., Diakité, M., & Lundgren, R. (2022) The power of women's and men's Social Networks to catalyse normative and behavioural change: evaluation of an intervention addressing Unmet need for Family Planning in Benin. *BMC Public Health*, 22 (1), 672-686. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-12681-4>.
- Nasriyah, N. (2024) Pengaruh media sosial terhadap persepsi remaja tentang kesetaraan gender. *Harakat An-Nisa*, 8 (1), 11-22. <https://doi.org/10.30631/81.11-22>
- Nord, J. H., Paliszkiwicz, J., Grubljesuc, T., Scarlet, C., & Svanadze, S. (2015) Women's empowerment: Social technologies in Slovenia, Romania, and Georgia. *Applied Knowledge Management*. 3: 128-150.
- Patil, A. (2021) Gender equalities and career progression of Indian women in the information and technology sector in India: women's views and perspectives, Ph.D. Thesis.
- Perrin, F. (2022) Can the historical gender gap index deepen our understanding of economic development? *Demographic Economics*, 88 (3): 379-417. <https://doi.org/10.1017/dem.2020.34>
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster. <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- Saghir, A., Ashfaq, M. and Noreen, A. (2009) Gender And Information And communication Technologies (ICTS), *Animal & Plant Sciences*. 19 (2): 94-97.
- Wallaschek, S., & Minkus, L. (2024) More social media, stronger regressive views? When gender equality is opposed (and when it is not) in Europe. <https://doi.org/10.31235/osf.io/98wj3>.
- Xu, X., & Zhao, X. (2024) Discussing Women's Understanding and Attitudes Towards Gender Stereotypes on Social Media: A Case Study of the "Female Driver" Topic. *Interdisciplinary Humanities and Communication Studies*, 1 (10), 1-6. <https://doi.org/10.61173/63dg2d93>.

Analyze the Factors affecting Marital Psychological Violence Against Women Based on the Experiences of Family Counselors and Psychologists in Bajestan City

Mohammad Ali Talebi*
Raziyeh Sheibani Bajestan**

Psychological violence against women within the family is a complex phenomenon that threatens women's mental health and social status. This qualitative study was conducted using a phenomenological approach and semi-structured interviews with twenty counselors and psychologists in Bajestan City, and 1,024 codes were extracted using MAXQDA software (version 2022). The findings showed that psychological violence includes verbal humiliation, behavioral control, emotional neglect, indirect threats, and digital psychological violence. Influencing factors included individual characteristics (emotional insecurity of perpetrators and financial dependency of victims), family factors (power inequality and lack of healthy dialogue), and social attitudes (patriarchal beliefs and the normalization of violence). The consequences included depression, anxiety, reduced self-esteem, post-traumatic stress disorder, social isolation, and the severance of family relationships. The proposed solutions included communication skills training, social and legal support, therapeutic interventions such as cognitive-behavioral therapy (CBT), and the use of technology for prevention and support. The study emphasizes the need for comprehensive approaches and the development of educational programs, supportive laws, and online platforms to help women exit the cycle of violence.

*Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

M.taiebi@pnu.ac.ir

<https://orcid.org/0000000168222046>

** M.A in Psychometrics, Faculty of Social Sciences and Psychology, Islamic Azad University, Gonabad Branch, Gonabad, Iran.

raziyehshybani.1998@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-9007-6067>

Keywords: Psychological Violence; Women; Family; Family Counselors; Psychologists.

Objectives

Psychological violence against women within the family is one of the most significant and yet most hidden forms of domestic violence, with profound and long-lasting effects on women's mental health, social functioning, and quality of life (Bashiri & Kouhi, 2017). Throughout human history, violence has been a persistent social phenomenon embedded in structures of domination, coercion, and inequality, often normalized within everyday social relations (Azzazi, 2003). In this context, the family—despite being the most fundamental and enduring social institution—can also become a setting for the reproduction of violence and unequal power relations (Saroukhani, 2007). Psychological violence differs from physical violence in that it is less visible and often goes unrecognized as violence, both by victims and by society. Behaviors such as humiliation, emotional neglect, threats, excessive control, and violation of personal boundaries may be perceived as normal or acceptable within marital relationships, particularly in patriarchal and traditional cultural contexts (Kazemi & Ghasemi, 2023). In many developing societies, psychological violence against women is frequently ignored or underestimated, despite its deep and damaging consequences for women's psychological well-being and family relationships (Bashiri & Kouhi, 2017). Cultural, social, and structural factors play a crucial role in the emergence and persistence of psychological violence. Patriarchal beliefs, gender stereotypes, and unequal power relations within the family legitimize male dominance and contribute to the normalization of emotional abuse against women. Moreover, variations in cultural, social, economic, and educational contexts place women at increased risk of psychological violence, which not only harms their mental health but also negatively affects family stability and children's well-being. Despite the prevalence and severity of psychological violence, many women remain trapped in cycles of abuse due to fear of social stigma, lack of legal and social support, feelings of guilt, and financial dependency on their spouses (Kazemi & Ghasemi, 2023). In such contexts, victims

are often blamed for the violence they experience, while perpetrators are absolved of responsibility, further reinforcing structural inequality and silence surrounding psychological violence. Given the widespread nature of psychological violence and its serious psychological and social consequences, there is a clear need for in-depth qualitative research to identify the factors underlying this phenomenon. Accordingly, the main objective of this study is to identify and analyze the factors influencing psychological marital violence against women based on the lived experiences of family counselors and psychologists in Bajestan city, with the aim of contributing to culturally informed prevention and intervention strategies.

Methods

This study employed a qualitative research design using a phenomenological approach in order to explore the factors influencing psychological violence against women within the family. The phenomenological method was selected because it enables an in-depth understanding of individuals' lived experiences and the meanings they attribute to social phenomena, particularly hidden and complex forms of violence such as psychological abuse. The research population consisted of family counselors and psychologists in Iran who had direct professional experience in working with women exposed to psychological violence. Participants were selected through purposive sampling, with the inclusion criterion of having at least three years of professional experience in counseling or psychological services related to family and domestic violence. Sampling continued until theoretical saturation was achieved, at which point no new conceptual information emerged from the interviews. In total, twenty counselors and psychologists participated in the study. Data were collected through semi-structured, in-depth interviews, which allowed participants to freely express their professional experiences and observations while providing the researcher with sufficient flexibility to explore emerging themes. The interview questions focused on the forms of psychological violence against women, cultural and social factors contributing to its occurrence and persistence, and the perceived consequences and coping strategies related to this type of violence. All interviews were conducted with participants' informed

consent, audio-recorded, and transcribed verbatim. Data analysis was carried out simultaneously with data collection using MAXQDA software (version 2022). The analytical process involved open coding to identify initial meaning units, followed by axial coding to organize codes into related categories and broader themes. Through this process, a total of 1,024 initial codes were extracted and systematically categorized into main themes and subthemes reflecting individual, familial, and sociocultural dimensions of psychological violence. To ensure the credibility and trustworthiness of the findings, several strategies were employed, including continuous comparison of data, peer review of the coding process, and validation of the extracted themes by experts in the fields of sociology, psychology, and family counseling. These procedures enhanced the rigidity of the qualitative analysis and strengthened the reliability of the study's results.

Results

The analysis of the interview data resulted in the extraction of 1,024 initial codes, which were organized through open and axial coding into several interconnected themes. The findings indicated that psychological violence against women within the family manifests in diverse and overlapping forms. These forms included verbal humiliation, behavioral control, emotional neglect, indirect threats, and digital psychological violence. In addition, participants emphasized the increasing prevalence of digital psychological violence, including monitoring mobile phones, controlling social media interactions, and using digital technologies to exert continuous psychological pressure on women. The findings further revealed that psychological violence is influenced by a combination of individual, family, and sociocultural factors. Participants reported that women with limited economic independence were more vulnerable to continued exposure to psychological violence. The absence of healthy and constructive dialogue between spouses led to unresolved conflicts. In addition, interference from extended family members, particularly the husband's family, weakened women's positions within the family and exacerbated psychological abuse. At the sociocultural level, patriarchal norms, gender stereotypes, and the normalization of psychological violence were identified as influential factors. Cultural

beliefs that legitimize male authority and expect female obedience contributed to the justification and invisibility of psychological violence. Participants noted that such cultural norms often prevent women from recognizing their experiences as violence and discourage them from seeking help. The consequences of psychological violence were found to be extensive and severe. These consequences often reinforced women's dependency and further trapped them in a cycle of psychological violence.

Conclusion

The findings of this study indicate that psychological violence against women is a complex, multidimensional, and structural phenomenon that is deeply rooted in unequal power relations within the family, patriarchal cultural norms, and gendered processes of socialization. The study demonstrates that psychological violence gradually erodes women's mental health, self-esteem, emotional security, and social participation. These consequences not only affect women individually but also undermine family stability and social cohesion. The results further emphasize that effective responses to psychological violence require comprehensive and multi-level strategies. Educational interventions aimed at improving communication skills, increasing awareness of psychological violence, and challenging patriarchal beliefs are essential at both individual and community levels. In addition, strengthening social and legal support systems, expanding access to counseling and mental health services, and developing culturally sensitive policies are necessary to protect women and reduce the normalization of violence. Overall, the findings underscore the need for culturally informed, interdisciplinary approaches to break the cycle of psychological violence against women and promote mental health, gender equity, and family well-being.

Reference

- Akhmedshina, f. (2020) violence against women: a form of discrimination and human rights violations. *mental enlightenment scientific-methodological journal*, (1): 13-23.
- Amiri Fard, Z, et al. (2024) "Modeling Domestic Violence Based on Stress Factors and Coping Strategies with the Mediating Role of Emotion

Regulation Difficulties in Women Victims of Domestic Abuse from a Cultural Perspective," *Cultural Psychology of Women*, Volume 15, Issue 60, pp. 51-69.

Bashiri, Y & Kouhi, Sh (2017) "Investigation of Social and Cultural Factors Influencing Psychological Violence Against Women (Case Study: The City of Sanandaj)," *International Conference on Culture, Psychological Pathology, and Education*, Tehran, Alzahra University.

Cepeda, I., Lacalle-Calderon, M., & Torralba, M. (2022) Measuring violence against women: a global index. *Journal of interpersonal violence*, 37(19-20), NP18614-NP18638.

Gholamloo, J& Sokouti Aliabadi, S. (2019). "Domestic Violence Against Women: A Comparative Study of Brother-Dominated and Sister-Dominated Traditions from Legal and Cultural Perspectives." *Comparative Legal Studies*, 10(2), 569-596. doi:10.22059/jcl.2019.276138.633800.

If you need any further assistance or adjustments, feel free to ask.

Kazemi, Z& Ghasemi, Q. (2023). "Social Factors Influencing Domestic Violence Against Women (Case Study of Karaj County)." *Journal of Criminal Law and Criminology Research*, 11(21), 131-163. doi:10.22034/jclc.2022.329765.1653.

Kelmendi, K. (2015) Domestic violence against women in Kosovo: A qualitative study of women's experiences. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(4), 680–702.

Khodaei, A&Rahimi, R. (2023). "Domestic Violence Against Women as Victims of Violence Based on an Attachment Theory Approach." *Women's Social-Psychological Studies*, 21(3), 116-134. doi:10.22051/jwsp.2023.42367.2702.

Lutwak, N. (2024). *The psychology of health and illness: The mental health and physiological effects of intimate partner violence on women*. In *The Psychology of Health and Illness* (pp. 105-119). Routledge.

Mirzai, E. (2020) "Sociological Study of the Level of Violence Against Women in Families and the Influencing Factors (Case Study: The City of Kermanshah)," *Journal of Women and Society*, Volume 11, Issue 43, pp. 279-322.

Mohammadi Jorokoyeh, A. (2023). "Factors of Violence in the Family from the Perspective of the Quran." *Quarterly Journal of Legal Civilization*, 6(14), 27-42. doi:10.22034/lc.2023.170805.

Mojahed, A., Alaidarous, N., Shabta, H., Hegewald, J., & Garthus-Niegel, S. (2022) Intimate partner violence against women in the Arab

- countries: a systematic review of risk factors. *Trauma, Violence, & Abuse*, 23(2), 390-407.
- Moravat, B. (2019) "The Role of Social Contexts and Processes in the Identity and Identity Formation of Children (Family, School, Peers, Society, etc.)," Second National Conference on the Identity of Children in Islamic Iran in the Pre-School Period, Qazvin Education and Training.
- Navarro-Mantas, L., Velásquez, M. J., Lemus, S. D., & Megías, J. L. (2021) Prevalence and sociodemographic predictors of intimate partner violence against women in El Salvador. *Journal of interpersonal violence*, 36(7-8), NP3547-NP3573.
- Rollero, C., Bergagna, E., & Tartaglia, S. (2021) What is violence? The role of sexism and social dominance orientation in recognizing violence against women. *Journal of interpersonal violence*, 36(21-22), NP11349-NP11366.
- Ross, A. (1994) *Personality Psychology*, translated by Siavash Jamalfar, Tehran, Markaz Publications.
- Sharbatian, M, H, Danesh, P, & Tavafi, P. (2017). "Sociological Analysis of Domestic Violence Against Women and Its Relationship with Home Security Feelings (Case Study: Women Aged 18-54 in the City of Miyaneh)." *Strategic Researches in Social Issues*, 6(1), 47-72. doi:10.22108/ssoss.2017.21280.
- Shirali, I. (2021). "Understanding and Interpreting Women's Perspectives on Domestic Violence and Its Multidimensional Aspects from a Phenomenological Approach (Case Study: Women at Risk of Divorce Visiting the Family Court of Shahid Bahonar Judicial Complex in Tehran)." *Women's Research Journal*, 12(38), 107-136. doi:10.30465/ws.2020.29219.2900.
- Stewart, S. H., & Passarotti, A. M. (2024) Sexual abuse and women's mental health. *Frontiers in Psychology*, 15, 1491803.
- Tavassoli, A & Big Mohammad Balangi, N. (2023). "Investigating Social Factors Influencing the Occurrence of Domestic Violence Against Women in Urmia County." *Social-Economic Development Studies*, 1(2), 243-262. doi:10.22051/ijosed.2024.46774.1037.
- Turkcu, S. G., Uludag, E., Sercekus, P., & Ozkan, S. (2024) Psychological Violence Against Women by their Spouse as Predictive Factors for Anxiety Levels of Women during COVID-19 Pandemic Lockdown. *International Journal of Caring*
- World Health Organization. (2018a) WHO: Addressing violence against women: Key achievements and priorities. Retrieved from: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/275982>

- World Health Organization. (2018b) Violence against Women Prevalence Estimates, 2018. Retrieved from Geneva: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/341604/WHO-SRH-21.6-eng.pdf>.
- Zamani-Moghadam, M and Hasanvandi, S (2019) "Qualitative Study of Domestic Violence Against Housewife Women in Khorramabad," *Journal of Woman and Society*, Volume 10, Issue 39, pp. 145-170.

Effectiveness of ACT Therapy in Treating Marital Disputes from the Perspective of Newlywed Couples in Rasht City

Reza Ghasemi Jobaneh*

Mojtaba Janalipour Chenarroudkhani**

Amir Mohammad Tavakhosh***

Maryam Deldar Gohardani****

Disagreements in a marital relationship are natural, but they require constructive management and resolution, especially in newly married couples. The purpose of the present study was to conduct a case study of the effectiveness of acceptance and commitment therapy in treating marital disputes from the perspective of newly married couples. The present study was conducted using a qualitative method and a phenomenological approach. The study population included all newly married couples who referred to counseling centers in Rasht - who received ACT. According to the researchers' call at the counseling centers in Rasht, 30 people (15 couples) announced that they were willing to participate in the study. The research sampling method was criterion-based purposive sampling. 20 people (10 couples) qualified to participate in the study. Due to theoretical considerations, 12 people (6 couples) of the participants were interviewed. In this study, the researchers used semi-structured interviews. The interviews were analyzed using the Claise seven-step method using MAXQDA

*Assistant Professor of Counseling, Department of Psychology, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran.

ghasemi.r@lu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-2627-462X>

** Corresponding Author: M.A. in Family Counseling, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Guilan, Rasht, Iran.

m.janalipourch@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3377-8727>

*** M.A. in Rehabilitation Counseling, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shahid Chamran University, Ahvaz, Iran.

a.m.tavakhosh@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-9573-9958>

**** M.A. in Psychology and Education of Exceptional Children, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

maryam4deldar@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0883-2931>

software. The main themes of the study included changes in thinking and feeling, reducing disagreement, challenges and barriers in treatment, impact on shared values and goals, and attention to feelings and long-term effects of treatment. Based on the findings, ACT was effective in resolving couples' disagreements, which has important implications for family counselors who can use ACT to enrich couples' married lives, strengthen families, and consequently prevent instability in marriage.

Keywords: Marriage, Marital Conflict, Couple, Relationship, Acceptance and Commitment Therapy.

Introduction

Marital disputes are an inevitable challenge in life together, especially in the early years of marriage. Research shows that the first five years of marriage are a critical and decisive period for the formation of future communication patterns and marital satisfaction (Lavner, 2014). Newly married couples are exposed to increased tensions due to the changes in roles, expectations, and adaptation to the lifestyle of the couple. The inability to constructively manage these conflicts can lead to the accumulation of problems, reduced satisfaction, emotional distress, and in extreme cases, an increased risk of emotional or formal divorce (Abdollahi et al., 2021). According to statistics, the divorce rate is higher in the early years of marriage, which indicates the importance of timely and effective interventions at this stage. In the meantime, Acceptance and Commitment Therapy (ACT), as one of the third wave behavioral therapies, has attracted considerable attention in the field of couples therapy (Khanjani Veshki et al, 2016) and its main goal is to increase psychological flexibility. Rather than focusing on directly eliminating or changing difficult thoughts and feelings, ACT emphasizes six key processes: acceptance of unpleasant internal experiences, cognitive dissociation, contact with the present moment, self as context, clarification of values, and committed action in line with those values (Ito & Muto, 2020). Although previous studies have confirmed the effectiveness of ACT in reducing marital conflict and increasing satisfaction (Pour seyed Aghaei et al., 1403; Khosravi et al., 2025), most of these studies have been conducted with quantitative methods and from an

external perspective. There is a lack of qualitative research that addresses the lived experience and in-depth understanding of couples themselves of the treatment process. Therefore, the aim of the present study was to conduct an in-depth and case study investigation of the effectiveness of acceptance and commitment therapy in managing marital conflicts, from the perspective of newly married couples themselves.

Research Method

This study was conducted with a qualitative method and a phenomenological approach to understand and describe the participants' shared experience of receiving ACT treatment. The research population included all newly married couples (less than 14 months since the date of marriage) who referred to counseling centers in Rasht and had undergone ACT treatment. Using purposive sampling based on criteria, and considering the inclusion criteria (such as age 25 to 35 years, minimum diploma (qualified), unique receipt of ACT and no use of psychotropic drugs), 10 couples (20 people) were identified as eligible out of 15 volunteer couples. However, for data collection, interviews continued until theoretical saturation was reached, and finally in-depth interviews were conducted with 6 couples (12 people). The main data collection tool was a semi-structured interview, which was conducted with 10 central questions. Each interview lasted between 40 and 50 minutes and was recorded and then transcribed with the consent and confidentiality of the participants. The seven-step Claise method was used to analyze the data with the help of MAXQDA software. The analysis steps included: 1) repeated reading of the interview text, 2) extraction of meaningful phrases, 3) formulation of meanings, 4) organization of meanings in conceptual clusters, 5) creation of subcategories and categories, 6) comprehensive description of the phenomenon, and 7) validation by returning the findings to the participants. Internal validation (acceptability) was carried out through feedback from the participants.

Research findings

The analysis of the interviews led to the extraction of 5 main

themes and 10 subthemes that reflected the participants' experience of ACT therapy.

1. Change in thinking and feeling: This theme refers to a fundamental transformation in the couple attitudes and emotions. Acceptance of negative feelings and thoughts: Participants reported that after therapy, instead of suppressing or fighting feelings such as anger, frustration, or sadness, they learned to accept them as a natural part of the relationship. Change in attitude towards disagreements: The view of conflict changed from a "threat" or "failure" to an "opportunity" for mutual understanding and dialogue.

2. Reduced conflict: Participants reported a significant reduction in the intensity and frequency of conflicts. Reduced tension and conflict: The skills learned, such as acceptance and forgiveness, prevented small arguments from escalating into major arguments. Improved communication and interactions: Conversations became more constructive and focused on solving the problem. Active listening and non-blaming expression of feelings increased.

3. Challenges and barriers to treatment: two main problems were identified. Resistance to accepting unpleasant emotions & Time-consuming changes: Waiting to see tangible and lasting results required patience and persistence.

4. Impact on shared values and goals: It helped couples focus on everyday issues deeper than ACT differences. Greater alignment in life goals: Discussions about values made individual and shared goals clearer and more aligned. Strengthening shared values in the relationship: Values such as respect, honesty, and shared growth were strengthened as a framework for evaluating behaviors and decisions.

5. Attention to feelings and long-term effects of therapy: Participants noted the lasting effects of therapy on the overall quality of the relationship. Increased feelings of peace and satisfaction in the relationship: With a decrease in fear of conflict and an increase in mutual understanding, feelings of security and peace in the relationship increased. Individual and shared growth: Participants felt that they had grown not only in their relationship, but also as individuals. This individual growth, in turn, enriched the relationship.

Discussion and Conclusion

The findings of this qualitative study showed that acceptance and

commitment therapy (ACT) is an effective intervention in managing marital conflicts from the perspective of newlywed couples. The mechanism of this effectiveness can be summarized in several axes: first, increasing psychological flexibility through acceptance and disengagement allowed couples to break out of the vicious cycle of “emotional reaction-conflict escalation” (Peterson et al., 2009). Second, clarifying and committing to shared values reduced conflicts from the level of personal disputes to an opportunity to move towards larger goals. Third, changing the attitude towards conflict from a destructive phenomenon to a natural and manageable situation increased resilience. These findings are consistent with previous quantitative studies that have shown a reduction in marital conflict (Naderi Moghaddam et al., 2023), increased intimacy (Khanjani-Vashki et al., 2016), and improved satisfaction (Zanganeh et al., 2017) after ACT. However, by exploring lived experience, these studies demonstrate the depth of these changes: ACT is not just a set of techniques, but a process of transformation in cognition, emotion, and action that helps couples build a more meaningful and resilient relationship. Despite the reported effectiveness, challenges such as initial difficulty in accepting negative emotions and the need for patience to stabilize changes were also raised, which highlights the need for a detailed explanation of the treatment process, setting realistic expectations, and ongoing support from the therapist. This study showed that ACT therapy is effective for managing disagreements in novice couples. Therefore, it is suggested that this approach be included in premarital education and initial counseling programs to prevent more serious problems from occurring.

Resources

- Abdollahi Asghar, ahadi Hassan, Tajeri Biuook, HajiAlizadeh Kobra. (2021) Developing a conceptual model of the factors forming divorce in the first five years of life: a grounded theory study. *Journal of Psychological Science*. 20(97), 1-12.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17357462.1400.20.97.10.7>
- Zanganeh Motlaq Firoozeh , Bani Jamali Shokoh Sadat , Ahadi Hassan, Hatami Hamidreza, (2017) The effectiveness of acceptance and commitment-based and emotion-focused couple therapy on improving

- couples' marital adjustment and commitment, *Quarterly Cultural-Educational Journal of Women and Family*, 11(38), 49-70.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454955.1396.11.38.3.4>
- Ito, Masahiro, & Muto, Takashi. (2020) Effectiveness of acceptance and commitment therapy for irritable bowel syndrome non-patients: A pilot randomized waiting list controlled trial. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 15, 85-91.
<https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2019.11.009>
- Khosravi, Farajullah, Mirzamani Bafghi, Seyed Mahmood, & Jaafari Roshan, Marjan Roshan. (2025) Effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy on Conflict Resolution Strategies in Conflicting Couples. *Iranian Evolutionary Educational Psychology Journal*, 7(1), 189-200.
<https://doi.org/10.22034/7.1.189>
- Khanjani Veshki, S., Farzad, V., & Fatehizade, M. (2016). A comparison of the effectiveness of cognitive-behavioral couple therapy and acceptance and commitment couple therapy in the couple's conflict in the city of Isfahan. *Jundishapur Journal of Health Sciences*, 9(3), 13-19.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17352029.1395.14.4.7.5>
- Lavner, Justin A, Karney, Benjamin R, & Bradbury, Thomas N. (2014) Relationship problems over the early years of marriage: stability or change?. *Journal of family psychology: JFP: journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 28(6), 979-985.
<https://doi.org/10.1037/a0037752>
- Naderi Moghaddam, Nahide., Panah Ali, Ali, Aghdasi, Ali Naghi , & Hejazi, Masoud. (2023) The Effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy on Marital Conflict and Emotional Divorce of Women Facing Divorce. *Women's Health Bulletin*, 10(2), 122-132.
<https://doi.org/10.30476/whb.2023.97237.1204>
- Pour seyed Aghaei Zahra Sadat, Mahmudi Zahra, zibaei Nejad Masoumeh. The effect of group couple therapy based on the acceptance and commitment approach on marital conflicts and emotional divorce of couples. *Shenakht Journal of Psychology and Psychiatry* 2024; 11 (3) :54-66.
<http://dx.doi.org/10.32598/shenakht.11.3.54>

Pathology of Teachers' Social Capital in the Education System

Leila Jafari*
Hasan Ghanimati**
Leila Nasrolahi***

The present study aimed to understand the reproduction of social capital among teachers in the education system. The method of this study was qualitative and grounded theory. The study universe of this study was 35 teachers in Tehran who were selected purposefully and theoretically, observing the theoretical saturation criterion. Also, data collection method in the present study was in-depth interviews, and MAXQDA software was used to analyze the data. Accordingly, in the present study, 37 subcategories and 10 main categories were extracted from the interview texts. The research findings showed that causal conditions (participation and trust, and actions of officials) have caused the reproduction of teachers' social capital, and strategies such as knowledge management and improvement of welfare services are affected by contextual conditions (job problems and issues, and internal conflicts) and intervening conditions (structural support and social support). The outcomes of the aforementioned strategies have also included: increasing and promoting social capital and improving the quality of teaching. Finally, the results of the present study showed that creating a platform for criticism, establishing organizational

* PhD student in Sociology, Economics and Development, Faculty of Literature & Humanities and Social Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

leilajafari6660@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-0863-5433>

** Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

H-ghanimati@sbu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-4167-5648>

*** Assistant Professor, Department of Social Sciences-Sociology, Faculty of Literature, Humanities and Social Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Leila.nasrolahi@iau.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-7586-1663>

justice, and eliminating feelings of discrimination or inequality led to the elimination of discouragement and strengthening empathy among teachers. This approach not only strengthens the spirit of teamwork, but also prevents the gradual erosion of the school's social capital.

Keywords: Education, social capital, teachers, school, Tehran City.

Introduction

The school, as a fundamental pillar of formal education, strives to achieve the goals of education. Teachers are considered key elements of this organization and play a fundamental role in this goal. As one of the pillars of education, the teacher has a fundamental role in the quality of education and, consequently, learning. The success or failure of educational programs and activities of every system and every country depends on teachers. In the education organization, which aims to educate the future generation and also acts in a way to provide a trained workforce, there are several influential and role-playing elements and factors, among which the role of the teacher is the most important. The helm of tomorrow's generation is actually in the hands of teachers who are working in the country's schools. The productivity and efficiency of these forces are due to various factors. One of the most important factors affecting teachers is social capital. In the past, the main factor of underdevelopment of countries was mainly considered to be the lack of financial and physical capital, but today it has become clear that the injection of only physical and financial capital does not accelerate the growth and development process in countries. Rather, countries that have efficient organizations and institutions, as well as efficient and specialized human capital, can absorb their physical and financial capital in a more appropriate way and use it to accelerate the growth and development process (Jalilvand, 2009). The present study aims to discover pathology of teacher's social capital and identify model for reproducing social capital in the workplace of teachers in Tehran using the data-based theory method and seeks to answer the fundamental question of how to reproduce social capital among teachers and stop its decline?

Method

In grounded theory, the researcher does not start with a theory that he already has in mind, but rather begins his work in the field of reality and allows the theory to emerge from the data he collects (Noghani Dokht Bahmani et al., 2019: 40). In the present method, in three stages of open, axial, and selective coding, concepts and categories were extracted from the interviews and presented in the form of a paradigmatic model of grounded theory. In the present study, after removing parts unrelated to the research topic, the texts related to the interviews were broken down into sentences in the open coding stage and initial raw codes were produced. In such a way that one or more codes were assigned to each sentence in a way that covered the meaning of the sentence in question. Then, secondary codes were produced from the primary codes in such a way that the primary codes that were similar to each other were grouped under the title of a single unit. Then, secondary codes that were related to each other were also transformed into conceptual codes. After several related concepts of categories were placed and the relationships between categories were established, the main categories were formed. In the next step, which is related to axial coding, the phenomenon of "reproduction of teachers' social capital" was determined as the axial phenomenon. Finally, in the selective coding stage, by selecting the selected categories and specifying their relationships, a process-like model was drawn. The study population of the present study was teachers working in the education system of Tehran, who were selected using the non-probability purposive sampling method. The process of sample selection and data analysis continued until we reached theoretical saturation, meaning that no new data was obtained from the analysis of the interviews. In general, 45 interviews were conducted, and we witnessed repetitive data from interview 35 onwards. The data collection method in the present study was an unstructured in-depth interview. In order to determine the validity of the research, the member validity method was used; In this way, the final results of the research were returned to the study samples and, after confirmation, it was concluded that the research had the desired validity.

Findings

Causal conditions are usually those events and incidents that affect a phenomenon or lead to the occurrence or development of a phenomenon. Among the most important causal conditions are job competence and the actions of officials. Contextual conditions are a specific set of conditions that come together at a time and place to create a set of circumstances or issues that individuals respond to their actions/interactions. Among the cases that fall under contextual conditions; the job status of teachers with four subcategories of job insecurity and internal conflicts, intervening conditions are general and broad conditions that mitigate or change causal conditions in some way. That is, they make the effect of one or more factors more active, slower, or more intense. Intervening conditions mostly arise from unexpected and accidental circumstances that need to be responded to with actions and interactions. The most important intervening conditions are: norms with two categories of cooperation and social support. Certainly, with the occurrence of any phenomenon in society, strategies and measures are used to manage, and respond to it. Strategic actions/interactions are purposeful and meaningful actions that are taken to solve a problem that arises in everyday life. The most important strategies are: knowledge management and improving welfare services. Wherever an action/interaction is taken or not taken in response to a matter or problem or to manage or maintain a situation by individual, conflict arises. Some of these consequences are desired and some are unwanted. The results of actions and interactions are what has happened or will happen because of the interactions that individuals and groups have under certain conditions. The aforementioned consequences can be desired or unwanted. Improving education performance through improving the quality of teachers' teaching and increasing teachers' job satisfaction are among the consequences of reproducing teachers' social capital.

Discussion

Teaching social ethics and promoting values such as humility, empathy, and healthy competition are also effective factors in creating a positive organizational culture. Teachers, as role models, need an environment in which honesty in speech and action is appreciated. This requires long-term cultural and educational planning that can

help strengthen trust and social interactions in educational environments. Financial pressures and livelihood concerns reduce teachers' energy for social participation. Improving the economic situation of teachers through a fair payment system, supplementary insurance, and welfare support is a necessary prerequisite for their social obligations. This helps teachers to engage in their educational and social activities more calmly, and as a result, social capital is strengthened among them. Training programs should focus on communication skills, teamwork, and conflict management. Creating networks for exchanging experience between experienced and novice teachers both improves educational quality and strengthens social bonds. Joint problem-solving workshops are a good example of this approach, which can help increase positive interactions and trust between teachers. Existing barriers such as overwork, poor evaluations and job insecurity should be identified and corrected. Reforming administrative structures, reducing unnecessary workloads and creating a work-life balance provide the necessary space for constructive interactions. These measures can help create a positive and productive learning environment in which teachers can easily collaborate with each other. The potential of cyberspace for teachers to build professional networks is often overlooked. The development of dedicated platforms for the exchange of teaching experiences and the intelligent use of social media can facilitate interactions, provided that they are accompanied by digital literacy training. This not only helps to strengthen social capital, but also allows teachers to benefit from each other's experiences. Discrimination between teachers from different schools and inequity in the distribution of facilities undermines trust in the system. Raising the social status of teachers through public recognition, transparency in decision-making, and keeping promises will strengthen their sense of worth and belonging. These actions can help create a positive and empathetic learning environment in which teachers feel comfortable working together.

Reference

- Afrazi, S. and Ethah, E. (2022) "Investigating the Relationship Between Social Capital and Career Enthusiasm of Teachers in Charusa Region", Proceedings of the First International Conference on Applied Research

- in Humanities, Economics, Management and Accounting, Tehran. <https://civilica.com/doc/1590708/> [In Persian]
- Bahrami Kankabud, Ch. and et al. (2025) "The Role of Education in the Development of Social Capital (Case Study: Successful Educational Systems)", First International Conference on Artificial Intelligence in Education, Psychology, Educational Sciences, and Religious, Cultural, Social, and Management Studies in the Third Millennium, Bushehr, pp. 110-123. <https://civilica.com/doc/2464746/> [In Persian]
- Barrenechea, I., & Gomez Caride, E. (2025) Social capital in service-learning: Bridging gaps or reinforcing bonds in Latin American elite schools. *International Journal of Educational Development*, 114, 103235.
- Berhanu, K. Z. (2024) Primary school principals' strategies to develop the social capital of students of East Gojjam province, Ethiopia. *Social Sciences & Humanities Open*, 10, 100946. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100946>
- Berkman, F. L. (2000) From Social Integration to Health: Durkheim in the new millennium. *social Science & Medicine*, 51, 843-857.
- Coleman, J. (2011) *Foundations of Social Theory*, translated by Manouchehr Sabouri, Tehran, Ney. [In Persian]
- Dalvand, E and et al (2024) "The Role of Education in Strengthening Social Capital and National Cohesion", First International Conference on Applied Studies in Education Processes, Bandar Abbas, pp. 45-52. <https://civilica.com/doc/2298601/> [In Persian]
- Dulfer, N., McKernan, A., & Kriewaldt, J. (2023) Undermining teachers' social capital: A question of trust, professionalism, and empowerment. *British Journal of Sociology of Education*, 44(3), 418-434. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.103235>
- Dressler, D and Willis, W. (2009). *Sociology*, translated by Mehrdad Houshmand and Gholamreza Rashidi, Tehran, Ettelaat. [In Persian]
- Ebrahimi, M. (2024) "Investigating the Relationship Between Social Capital and Professional Commitment of Working Teachers in Western Bandar Abbas Education", Proceedings of the First International Conference on Applied Studies in Education Processes, Bandar Abbas, Iran, pp. 25-35. <https://civilica.com/doc/2247455/> [In Persian]
- Farahbakhsh, S. and et al. (2015). "Social Capital in Education", Second Scientific Research Conference on Educational Sciences and Psychology of Social and Cultural Harms in Iran, Tehran, pp. 1-9. <https://civilica.com/doc/419221/> [In Persian]

- Gholami, S. (2024) Sociological study of the relationship between social capital and teachers' job satisfaction (case study: teachers in Famenin city), PhD thesis in social sciences, supervisor Mohsen Niazi, Faculty of Humanities, University of Kashan. [In Persian]
- Ghaderi, S. and et al. (2024) "Investigating the effect of social capital on the organizational capacity of elementary school teachers in Saqez city", Proceedings of the Fourth International Conference on Educational Sciences, Counseling, Psychology and Social Sciences, Hamadan, pp. 152-165. <https://civilica.com/doc/2097811/> [In Persian]
- Godini, M. and et al. (2023) "Investigating the relationship between knowledge management and social capital in education from the perspective of secondary school teachers in Kermanshah province", Proceedings of the 12th International Conference on New Research Achievements in Educational Sciences, Psychology and Social Sciences, pp. 482-495. <https://civilica.com/doc/1708114/> [In Persian]
- Imam Qaisi, Y. and et al. (2023) "Investigating social capital and its role in creating teacher empowerment", Studies in Psychology and Educational Sciences, No. 48, pp. 241-251. <https://civilica.com/doc/1721951/> [In Persian]
- Keung, C., & Cheung, A. (2023) A family-school-community partnership supporting play-based learning: A social capital perspective. *Teaching and Teacher Education*, 135, 104314. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2023.104314>
- Moghieh, S. (2023) "Designing an Organizational Model for Developing Social Capital in Education", First International Conference on Law, Management, Educational Sciences, Psychology and Educational Planning Management, Tehran. <https://civilica.com/1/102302/> [In Persian]
- Mousavi, F. and et al. (2008). "Providing a suitable model for improving the current situation of the guidance system for elementary school teachers", *Quarterly Journal of Educational Management Innovations*, Volume 4, Issue 1, 165-226. <https://civilica.com/doc/1488862/> [In Persian]
- Nawah, A. and et al. (2022). "Sociological study of the effect of social capital and the quality of educational services on the feeling of social inequality, case study: high school students in Izeh city", *Applied Sociology*, Volume 33, Number 2, pp. 1-22. [10.22108/jas.2021.126517.2034](https://doi.org/10.22108/jas.2021.126517.2034) [In Persian]
- Nasr-e-Isfahani, A. and et al. (2011) "Investigating organizational social capital in service organizations in Isfahan province (with an approach to management teachings in Saadi's works)", *Applied Sociology*, Year

22, Issue 1, pp. 107-134. https://jas.ui.ac.ir/article_18218.html [In Persian]

Poudineh, S. and et al. (2025) "Design and Validation of a Consensus-Based Education Model in the Classroom: The Professional Role of the Teacher in Strengthening Students' Social Capital in Iranian Schools", *Educational Strategies*, Year 17, Issue 3, pp. 259-280. <https://civilica.com/doc/2222741/> [In Persian]

راهنمای تدوین و ارسال مقاله‌های علمی - پژوهشی

شرایط ارسال مقاله

- مقاله به زبان فارسی یا انگلیسی بوده، قبلاً در جایی چاپ نشده باشد. داشتن چکیده فارسی و انگلیسی برای مقاله ضرورت دارد.
- هیئت تحریریه پس از داوری، پذیرش مقاله را اعلام خواهد کرد.
- مسئولیت صحت مندرجات مقاله‌های علمی با نویسندگان یا نویسندگان آن است.
- همراه مقاله نام و نشانی دقیق، شماره تلفن نویسنده یا نویسندگان و محل خدمت آنان ذکر شود.
- مقاله در برگه‌های A4 و با رعایت ابعاد صفحه فصلنامه (قطع وزیری) تایپ شود. تعداد جدولها در پایین‌ترین حد در نظر گرفته شود. نمودارها واضح و عکس‌ها سیاه و سفید در کاغذ مناسب در اندازه ۱۰×۱۵ سانتی‌متر تهیه گردد.
- مقاله حروفچینی شود و به وسیله پست‌الکترونیکی به دفتر فصلنامه ارسال گردد.
- فصلنامه در ویرایش مقالات آزاد است.

نحوه ارائه مقاله

- مقاله علمی - پژوهشی شامل عنوان، نام و نام خانوادگی نویسنده یا نویسندگان، چکیده، واژگان کلیدی، مقدمه، روش کار، تجزیه و تحلیل، نتیجه‌گیری و منابع باشد. حجم مقاله نیز نباید از ۱۵ صفحه بیشتر باشد.
- عنوان مقاله گویا و بیانگر محتوای مقاله باشد. نام و نام خانوادگی، درجه علمی و مؤسسه‌ای که مؤلف در آن اشتغال دارد، در زیر عنوان قید شود.
- چکیده مقاله، شرح مختصر و جامعی از محتوای مقاله شامل بیان مسئله، هدف، ماهیت و چگونگی پژوهش، نکته‌های مهم نتیجه و بحث است. تعداد کلمات چکیده از ۱۵۰ کلمه بیشتر نباشد.
- مقدمه مقاله بیانگر مسئله پژوهش است. محقق باید زمینه‌های قبلی پژوهش و ارتباط آن را با موضوع مقاله به اجمال بیان و در پایان به انگیزه تحقیق اشاره نماید.
- روش کار باید به اجمال بیانگر چگونگی و فرایند انجام پژوهش باشد. تحلیل‌های آماری، روش‌های مورد استفاده، به شیوه‌ای مناسب یادآوری شود.
- داده‌ها و نتیجه‌های به دست آمده باید به گونه‌ای منطقی و مفید ارائه شود و به این منظور می‌تواند همراه با جدول، نمودار، نگاره و عکس باشد.
- نویسنده در پایان مقاله راهنمایی و کمک‌های دیگران را یادآوری و از آنها سپاسگزاری کند.
- ارجاع‌های متن مقاله داخل کمان و به این شیوه است: (نام خانوادگی، سال انتشار: شماره صفحه)؛ مانند (زرین کوب، ۱۳۷۷: ۲۵). شیوه ارجاع به منابعی که بیش از دو نفر نویسنده دارند نیز به این صورت خواهد بود: (اسمیت و همکاران، ۱۹۷۴: ۲۲).
- در ذکر مشخصات انتشاراتی در فهرست منابع پایان مقاله از شیوه زیر پیروی شود:
مقاله: نام خانوادگی، نام (سال انتشار) «نام مقاله»، نام مترجم، نام نشریه، دوره یا سال، شماره.
کتاب: نام خانوادگی، نام (سال انتشار) عنوان کتاب، نام مترجم، مصحح، یا سایر افراد، شماره مجلد، نوبت چاپ، محل انتشار، نام ناشر.

فهرست

- که سخن سردبیر.....الف
- که بررسی سیاست‌های کلان جمعیتی در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت..... ۱
ابراهیم شیرعلی / محمد اسکندری نسب
- که موانع ادراک شده فرزندآوری: مطالعه‌ای کیفی عوامل فرهنگی، اجتماعی و خانوادگی در میان
زنان مذهبی فعال در فضای مجازی..... ۳۱
محمد سلیمی
- که تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش دانشجویان به عدالت جنسیتی مورد مطالعه: دانشگاه ولایت
ایرانشهر..... ۶۱
الهام شیردل / حسین ابراهیم‌زاده آسمین / زیور شیبانی
- که واکاوی عوامل مؤثر بر خشونت روانی زناشویی علیه زنان بر اساس تجربه‌های مشاوران خانواده و
روانشناسان شهر بجنستان..... ۸۹
محمدعلی طالبی / راضیه شیبانی بجنستان
- که نقش درمان ACT در اختلافات زناشویی از دیدگاه زوج‌های تازه ازدواج کرده مورد مطالعه شهر
رشت..... ۱۲۵
رضا قاسمی جوینه / مجتبی جانعلی پور چناررودخانی / امیرمحمد توخش / مریم دلدار گوهردانی
- که آسیب‌شناسی سرمایه اجتماعی معلمان در نظام آموزش و پرورش..... ۱۵۳
لیلا جعفری / حسن غنیمتی / لیلا نصراللهی وسطی

داوران این شماره

- دکتر سعیده گروسی / استاد دانشگاه شهید باهنر کرمان
- دکتر علی محمدزاده / استاد دانشگاه پیام نور
- دکتر حامد بخشی / دانشیار پژوهشکده گردشگری جهاددانشگاهی واحد مشهد
- دکتر ستار پروین / دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی
- دکتر فروزنده جعفرزاده پور / دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر احمد دراهکی / دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی
- دکتر تهمینه شاوردی / دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر رضا صفری شالی / دانشیار دانشگاه خوارزمی
- دکتر شهلا کاظمی پور / دانشیار بازنشسته دانشگاه تهران
- دکتر نادر مطیع حق شناس / دانشیار مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور
- دکتر مریم ابناری / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر کرم الله جوانمرد / استادیار دانشگاه آیت الله العظمی بروجردی (ره)
- دکتر حسین حیدری / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر منصور ساعی / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- دکتر موسی سعادت / استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی، قزوین
- دکتر هادی سلیمی / استادیار دانشگاه هرمزگان
- دکتر الهام شیردل / استادیار دانشگاه سیستان و بلوچستان
- دکتر عادل عبدالهی / استادیار مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور
- دکتر جعفر کردزنگنه / استادیار دانشگاه پیام نور
- دکتر روح الله نصرتی / استادیار دانشگاه تهران
- دکتر رحیم یوسفی اقدم / دانش آموخته دکتری دانشگاه علامه طباطبائی
- علی حاتمی / مربی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی

سخن سردبیر

عوامل متنوعی در یک جامعه، زمینه‌ساز تغییر نگرش افراد هستند. تحول در رفتار و کنش شهروندان در ارتباط با یک پدیده اجتماعی در طی زمان و به تدریج، پیامد تغییر نگرش محسوب شده؛ که نه تنها در سطح فرد بلکه در سطوح کلان جامعه تحولاتی را منجر می‌شود. کاهش نرخ رشد جمعیت در سال‌های اخیر در کشور ما در زمره وضعیت موصوف بوده که مجموعه‌ای از عوامل زمینه این وضعیت را فراهم نموده است. در این شماره دو مقاله اول و دوم به موضوع جمعیت و فرزندآوری پرداخته‌اند. نخستین مقاله به واکاوی قانون جوانی جمعیت از منظر گروه هدف، رویکردها، ابزارهای حمایتی، نقاط قوت و ضعف و گروه‌های مغفول بالقوه پرداخته و نشان داده که مخاطب اصلی این قانون گروه محدودی از افراد جامعه هستند. همچنین بر اساس سازو کارهای پیش‌بینی شده، شرایط و امکانات احتمال موفقیت قانون را مورد بررسی قرار داده است. دومین مقاله، نگرش به فرزندآوری را در تجربه زیسته دینداران کاویده است. این مقاله، عنصر دینداری و باورهای دینی به عنوان زمینه مناسب و تأثیرگذار بر فرزندآوری و تمایل به آن، فرض نموده و موانع ادراک شده فرزندآوری در بین زنان مذهبی فعال در شبکه‌های اجتماعی بررسی کرده است. تعارض بین باورها و ساختارهای موجود سبب شده که افراد علی‌رغم پایبندی به نقش مادری، تحت فشار ساختارهای اجتماعی غیرحامی ناکافی، نگرانی‌های اقتصادی و اضطراب از آینده، تصمیم‌گیری درباره فرزندآوری را به تعویق اندازند یا از آن اجتناب کنند.

مقاله سوم، شبکه‌های اجتماعی مجازی و پیامدهای آن را در جامعه رصد کرده است. نوع و میزان استفاده کاربر و نیز نوع و محتوای شبکه اجتماعی مورد استفاده، با تأثیرگذاری فضاها مجازی در ارتباط هستند. این مقاله، متغیر عدالت جنسیتی و ارتباط آن با شبکه‌های اجتماعی مجازی را در بین دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر بررسی کرده است. فعال بودن، اعتماد و الگوهای مرجع در شبکه اجتماعی در نگرش دانشجویان نسبت به عدالت جنسیتی دارای تأثیر مستقیم و معناداری می‌باشند. به‌طور کلی شبکه‌های اجتماعی باعث افزایش نگرش مثبت نسبت به عدالت جنسیتی در دانشجویان شده است. مقالات چهارم و پنجم در این شماره به تعارضات زناشویی به

عنوان عامل فروپاشی خانواده از رویکردهای مختلف پرداخته‌اند. مقاله چهارم، تلاش دارد عوامل مؤثر بر خشونت روانی علیه زنان در خانواده را از منظر مشاوران و روان‌شناسان در شهر بجنستان تبیین نماید. پنجمین مقاله، به تعارضات زناشویی در سال‌های نخست زندگی مشترک، توجه دارد. این مقاله به نقش مداخله مبنی بر «پذیرش و تعهد در درمان» و کاهش تعارضات زناشویی در زوج‌های تازه ازدواج کرده پرداخته است. آخرین مقاله به آسیب‌شناسی بازتولید سرمایه اجتماعی در بین معلمان آموزش و پرورش پرداخته و زمینه‌های تقویت و تضعیف سرمایه اجتماعی را در این گروه کاویده است.

با توجه به اهمیت شناخت و کاهش آسیب‌های اجتماعی و کمک به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان، از پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه مسائل اجتماعی دعوت می‌نمایم که با ارسال مقالات پژوهشی، نقدها و پیشنهادهای سازنده خود به ارتقاء کیفی محتوای این فصلنامه کمک کنند.

من الله التوفیق و علیه التکلان

دکتر بیژن زارع

سردبیر فصلنامه علمی

«پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره شانزدهم، تابستان ۱۴۰۴: ۱-۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱

نوع مقاله: پژوهشی

بررسی سیاست‌های کلان جمعیتی در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت^۱

ابراهیم شیرعلی*

محمد اسکندری نسب**

چکیده

با توجه به چالش‌های جمعیتی کشور، از جمله کاهش نرخ باروری، تأخیر در ازدواج و افزایش سالمندی، سیاست‌گذاری‌های کلان و راهبردی، اهمیت ویژه‌ای یافته‌اند. در این راستا قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت تصویب شده که جوانب آن در این مطالعه با روش تحلیل محتوای کیفی، رویکرد عرفی بررسی شده است. هدف اصلی این پژوهش، چستی پارادایم حاکم بر سیاست‌های کلان جمعیتی ایران در این قانون و چگونگی اولویت‌بندی نهاد خانواده و راهبردهای عملیاتی برای تحقق اهداف جمعیتی در این اسناد است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در قانون مورد مطالعه، خانواده هم به عنوان نهادی مستقل و تأثیرگذار بر توسعه اجتماعی و هم به عنوان ابزاری در خدمت سیاست‌های کلان جمعیتی مورد توجه قرار گرفته است. همچنین برخی تناقض‌ها و گسست‌ها در

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی در مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی با عنوان «ارزیابی سیاست‌های تشویقی فرزندآوری» است.

* پژوهشگر جهاد دانشگاهی؛ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی - روستایی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Ebrahim.Shirali@ut.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-5063-1044>

** نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی - روستایی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه

Eskandari.m1991@ut.ac.ir

تهران، تهران، ایران

<https://orcid.org/0009-0003-9353-748X>

سیاست‌ها، از جمله تأکید هم‌زمان بر استقلال خانواده و تبعیت آن از مصلحت‌های کلان حکومتی مشاهده می‌شود. در بخش سیاست‌های عملیاتی، بیشترین توجه به حوزه‌های حمایت مالی، تسهیل ازدواج جوانان، ارتقای خدمات رفاهی و تقویت ارزش‌های فرهنگی خانواده معطوف شده است؛ در مجموع نتایج نشان می‌دهد که تحقق اهداف جمعیتی و فرزندآوری نیازمند انسجام بیشتر سیاست‌ها، رفع تعارضات موجود و تقویت سازوکارهای اجرایی است.

واژه‌های کلیدی: اسناد بالادستی، سیاست‌های جمعیتی، ازدواج و فرزندآوری، تحلیل محتوای کیفی و سیاست‌گذاری اجتماعی.

مقدمه

کشوری که بخواهد به پیشرفت و تعالی برسد، باید چشم‌اندازی برای خود ترسیم کند. بدون چشم‌انداز می‌توان شرایط حاضر را حفظ نمود، ولی نمی‌توان توقع تعالی و پیشرفت داشت. چشم‌انداز، تجسم تصویری پرجاذبه از آینده است (ر.ک: میرشاه ولایتی، ۱۳۹۰). در ادبیات مطالعات راهبردی، چشم‌اندازهای کلان کشور، بخشی از اسناد بالادستی به شمار می‌رود. اسناد بالادستی و چشم‌اندازها شامل برنامه‌های کلی و جامع می‌شوند که راهبردهای خردتر با جزئیات بیشتر و در راستای قوانین جامعه شکل می‌گیرند. وجود اسناد بالادستی در حوزه‌های مختلف برای هر کشور، ضروری بوده، به نوبه خود برای برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های خردتر، راهگشاست. این اسناد در هر کشوری، تعیین‌کننده مسیر و جهت حرکت آن کشور است.

در کشور ما نیز اسناد بالادستی متعددی در حوزه‌های گوناگون وجود دارد که چشم‌اندازی مطلوب را در افق ذهن متبادر می‌نماید. از جمله این حوزه‌ها می‌توان به صورت عام به حوزه اجتماعی و به‌ویژه حمایت از خانواده، ازدواج و فرزندآوری اشاره نمود. در همین رابطه ضرورت دارد تا نهادهای اجتماعی مرتباً مورد مذاقه و کندوکاو قرار گیرند تا انحرافی از خط سیری که اسناد بالادستی کشور ترسیم کرده، در رابطه با دروندادها، فرایندها و برون‌دادهای آن صورت نپذیرد. همچنین اسناد بالادستی و چشم‌اندازهای کلان کشور در حوزه اجتماعی و به‌ویژه در حوزه حمایت از خانواده، ازدواج و فرزندآوری به وزارت‌ها و سازمان‌های اجتماعی در قالب مأموریت، برنامه و سیاست، اعلام و ابلاغ می‌شود. وزارت‌ها و سازمان‌های اجتماعی، برنامه‌های عملیاتی و سیاست‌های اجرایی برای نیل به اهداف آنها و چشم‌اندازهای مطروحه تدوین می‌کنند. به عبارتی اهداف کلی اسناد و چشم‌اندازهای انتزاعی در نهادهای اجرایی به صورت برنامه و سیاست قابل اندازه‌گیری تدوین می‌شود.

مطالعه مجموعه اسناد ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری در زمینه «خانواده» بیانگر آن است که خانواده از یک واحد زیرمجموعه، نادیده و نحیف به یک واحد مستقل، تعیین‌کننده، قدرتمند و صاحب رأی و نظر تبدیل شده است. این چرخش گفتمانی در

بندهای موجود در اسناد یعنی از خانواده به‌مثابه حوزه تابع قانون (سیاست حاکم بر برنامه مصوب دوم تا ششم توسعه) به سیاست‌گذاری‌های خانواده‌محور (سیاست‌های کلی خانواده) قابل ردیابی است. خانواده موقعیت تابع و ماهیت انفعالی داشته است و در پی تغییرات و تحولات دولتی و سیاسی، همگام با آن تغییر می‌کرد. این موضوع در سیاست‌های نظام حکمرانی در کاهش جمعیت در دوره سازندگی و درخواست متعارض با آن در افزایش بعد خانوار و فرزندآوری (سیاست‌های کلی جمعیت) نمود یافته است. از این‌رو پارادایم سیاست‌گذاری جمعیتی در بسیاری از کشورها از رویکردهای کنترل جمعیت به سمت سیاست‌های حمایتی و تشویقی یا سیاست‌های مشوق باروری^۱ تغییر جهت داده است (ر.ک: May, 2012).

هرچند در وضعیت درخواست افزایش جمعیت نیز همچنان خانواده در موقعیتی ابزاری و در خدمت مصلحت حکومت و منافع جمعی و ملی قرار می‌گیرد، دو تفاوت با وضعیت خانواده در سال‌های نخست انقلاب اسلامی دارد؛ نخست آنکه خانواده، خود را صاحب استقلال رأی و «مختار» به پذیرش درخواست حکومت می‌داند. دوم آنکه در وضعیت تعاملات میان خانواده و دولت، خانواده به دلیل موقعیت دریافت‌کننده خدمات حمایتی از جانب دولت، هیچ‌گاه به تمامی و کاملاً مستقل در تنظیم کارویژه‌های خود نخواهد بود (ر.ک: حسینی و دیگران، ۱۴۰۰). آنچه در اسناد بالادستی عنوان شده، استقلال «خانواده» به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی تأثیرگذار بر جامعه، فرهنگ، سیاست و امنیت کشور است و موضوع دیگر، تغییر در رویکرد حمایت از خانواده و حمایت‌خواهی خانواده از دولت و نهادهای اجرایی کشور است. از سویی ایران، یکی از سریع‌ترین و چشمگیرترین افت‌های نرخ باروری در تاریخ معاصر را تجربه کرده است؛ تحولی که آن را در آستانه دگرگونی ساختاری عمیق جمعیتی قرار داده است (ر.ک: Abbasi-Shavazi et al, 2009).

از سویی بررسی نشان می‌دهد که تقریباً با آغاز دهه ۹۰ شمسی در کشور و با توجه به رصد داده‌های جمعیت‌شناختی و کاهش شدید نرخ باروری کشور، ضرورت تجدیدنظر در سیاست‌ها و برنامه‌های جمعیتی در کشور بیش از پیش مطرح شد. در «سیاست‌های کلی جمعیت»، ابلاغی مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۳ به عنوان یک سند بالادستی بر

لزوم افزایش نرخ باروری کل به بیش از سطح جایگزینی تأکید شده است. همچنین در این سیاست به شکلی جامع، تمامی متغیرهای تأثیرگذار بر مسئله جمعیت، از جمله تسهیل تشکیل خانواده، درمان ناباروری، ارتقای امید به زندگی، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، رصد مستمر سیاست‌های جمعیتی در ابعاد کمی و کیفی و... مورد توجه قرار گرفته است. پس از هفت سال از ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت، قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» در آبان ۱۴۰۰ به تصویب رسید. رویکرد اصلی این قانون، رفع موانع و چالش‌های پیش روی ازدواج و فرزندآوری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حمایت از خانواده‌ها و زوج‌های جوان اعلام شد. اسناد بالادستی موجود به‌روشنی اشاره بر اهمیت موضوع جوانی جمعیت و ازدواج در کشور دارد. بنابراین با توجه به حکمرانی جمعیتی و سیاست‌گذاری جمعیتی از بالا و تدوین مأموریت‌های اجرایی در این حوزه، ضرورت دارد تا مطالعات سیاستی در این حوزه انجام گیرد تا بتوان آن را راهنمای عمل نهادهای اجرایی کرد.

در نهایت با توجه به چالش‌های جمعیتی پیش رو و ضرورت تدوین سیاست‌های کارآمد، هدف اصلی این پژوهش، بررسی و تحلیل محتوای مجموعه‌ای از یکی از مهم‌ترین اسناد بالادستی کلیدی جمهوری اسلامی ایران در حوزه ازدواج و فرزندآوری یعنی قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» است. این مقاله به طور خاص می‌کوشد تا با رویکرد تحلیل محتوای کیفی، به این سؤال اصلی پاسخ دهد که: پارادایم حاکم بر سیاست‌های کلان جمعیتی ایران در این قانون چیست و این قانون، نهاد خانواده را چگونه مفهوم‌سازی کرده، چه راهبردهای عملیاتی را برای تحقق اهداف جمعیتی خود اولویت‌بندی می‌کنند؟ در واقع این تحلیل به دنبال آن است که با شناسایی موضوعات اصلی، تناقض‌های درونی و گسست‌های احتمالی میان اهداف کلان (مانند تقویت استقلال خانواده) و سیاست‌های اجرایی (مانند تبعیت خانواده از مصالح حکومتی)، به درک عمیق‌تری از منطق و انسجام نظام سیاست‌گذاری جمعیتی کشور دست یابد و از این طریق، زمینه را برای ارزیابی اثربخشی و ارائه پیشنهادهاى اصلاحی فراهم سازد.

پیشینه پژوهش

اسلامی و فرخاری (۱۴۰۲) در خلال «بررسی مراحل و چرخه سیاست‌گذاری افزایش جمعیت در ایران» نشان دادند که طرح جوانی جمعیت با توجه به انباشت مسائل موجود در حوزه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در جمهوری اسلامی، همچنان برای ورود به سیستم، اولویت ندارد. کما اینکه ابزار و سیاست‌های تشویقی و تنبیهی اعمال‌شده نیز به دلیل ناکافی بودن، ناکارآمدی و نقض حقوق شهروندی، سودبخش واقع نخواهند شد. ثمنی و شهریاری (۱۳۹۹) با بررسی قوانین و اسناد بالادستی، از خلأهای اساسی و انعکاس نیافتن مفاد کیفی افزایش جمعیت، از قبیل ارائه آموزش‌های فرزندپروری جسمی، فکری، جنسی و معنوی، ارائه امکانات و مشاوره‌های روانی-مهارتی و تکریم خانواده‌های پرجمعیت، در این اسناد انتقاد دارد.

بهزادی‌فر و همکاران (۱۴۰۲) نیز با نشان دادن روندهای کاهش جمعیتی، راهکارهای سیاستی در این راستا ارائه داده‌اند. اما میرفردی (۱۴۰۲) با تأکید بر اینکه شاخص‌های جمعیتی هم‌راستا با تحولات توسعه‌ای دچار تحول شده و اینکه کشورهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته جهان از جمله ایران، شاخص‌های جمعیتی متفاوتی دارند، برای ایران، سناریوی تثبیتی برای «توازن پویا» پیشنهاد می‌دهد. به عبارتی رشد جمعیتی باید در اندازه جایگزینی باشد تا به پیشبرد بهتر اهداف توسعه‌ای این کشورها بینجامد.

ادبیات نظری

خانواده به عنوان هسته بنیادین جامعه، کارکردهای حیاتی متعددی از جمله تنظیم رفتار، تولید مثل، جامعه‌پذیری فرزندان و حمایت عاطفی را برعهده دارد (ر.ک: Murdock, 1949). با این حال مرز میان خانواده به‌مثابه یک «حوزه خصوصی» و منافع دولت به عنوان یک «امر عمومی» همواره محل بحث بوده است. از منظر دولت، کارکرد تولید مثل و پرورش نسل آینده به عنوان سرمایه انسانی، خانواده را به یک موضوع سیاست‌گذاری عمومی تبدیل می‌کند. نظریه‌های دولت رفاه به‌خوبی این تعامل را تحلیل می‌کنند. برای مثال، اسپینگ-اندرسن^۱ (۱۹۹۰) نشان می‌دهد که دولت‌های رفاه مختلف، رویکردهای

1. Esping-Andersen

متفاوتی به خانواده دارند و بر اساس میزان مداخله در کارکردهای آن، مدل‌های متفاوتی از سیاست اجتماعی را اجرا می‌کنند. سیاست‌های حمایتی و مشوق باروری، نمونه بارزی از مداخله دولت در حوزه خانواده است که تلاش می‌کند با ارائه حمایت‌های مالی و خدماتی، تصمیم‌های باروری را در راستای اهداف کلان جمعیتی هدایت کند. با این حال اثربخشی این مداخلات به شدت به میزان همسویی آنها با واقعیت‌های زندگی روزمره شهروندان و نحوه درک آنها توسط جامعه هدف بستگی دارد.

در نهایت موفقیت یا شکست هر سیاست جمعیتی به توانایی آن در تأثیرگذاری بر تصمیم‌های فردی و زوجین برای فرزندآوری گره خورده است. این تصمیم، یک انتخاب پیچیده و چندبعدی است که نمی‌توان آن را صرفاً با یک عامل توضیح داد. در این زمینه، رویکرد اقتصاد خرد که گری بیکر^۱ (۱۹۸۱) آن را توسعه داد، معتقد است که زوجین در این تصمیم‌گیری، یک تحلیل هزینه-فایده عقلانی انجام می‌دهند. در این نگاه، فرزندان هم «کالای مصرفی» به مثابه ایجادکننده مطلوبیت عاطفی، همچنین «کالای سرمایه‌گذاری» به مثابه حامی دوران سالمندی هستند و هزینه‌های آنها شامل هزینه‌های مستقیم (خوراک و تحصیل) و هزینه‌های غیر مستقیم یا «هزینه فرصت» یعنی زمان و فرصت‌های شغلی ازدست‌رفته والدین، به‌ویژه مادران می‌شود. سیاست‌های حمایتی مالی اساساً تلاش می‌کند تا با کاهش «هزینه» فرزند، تقاضا برای آن را افزایش دهد.

در حوزه نظریه‌های اقتصادمحور، نظریه هاروی لیبنشتاین^۲ (۱۹۷۴)، با تمرکز بر مطلوبیت و هزینه‌های فرزندان، تحلیلی دقیق‌تر از منطق اقتصادی باروری ارائه می‌دهد. وی استدلال می‌کند که والدین، فرزندان را برای سه نوع مطلوبیت می‌خواهند: مطلوبیت به عنوان «کالای مصرفی» (لذت و شادی حاصل از وجود فرزند)، مطلوبیت به عنوان «کالای تولیدی» (مشارکت فرزند در درآمد خانوار) و مطلوبیت به عنوان «منبع تأمین اجتماعی دوران سالمندی». او معتقد است که با پیشرفت فرآیند توسعه اقتصادی و اجتماعی، دو مطلوبیت اخیر کاهش یافته، در حالی که هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم

1. Becker
2. Leibenstein

پرورش فرزندان افزایش می‌یابد (مهربانی، ۱۳۹۳: ۷).

این چارچوب نظری به ما کمک می‌کند تا ارزیابی کنیم که آیا سیاست‌های حمایتی مالی در اسناد بالادستی ایران، قادر به جبران این کاهش ساختاری در مطلوبیت اقتصادی فرزندان هستند یا خیر. به علاوه فرضیه درآمدهای نسبی ریچارد ایسترلین^۱ (۱۹۸۰)، تبیین قدرتمندی از تأثیر شرایط اقتصادی بر تصمیم‌های باروری نسل‌های مختلف ارائه می‌دهد. او معتقد است که رفتار باروری افراد نه به درآمد مطلق آنها، بلکه به «درآمد نسبی» آنها بستگی دارد؛ یعنی درآمد کنونی‌شان در مقایسه با آرزوهای مادی‌ای که در دوران کودکی و نوجوانی در خانواده پدری‌شان شکل گرفته است. زمانی که یک نسل جوان احساس کند که توانایی دستیابی به سطح زندگی والدین خود را ندارد، ازدواج و فرزندآوری را به تعویق می‌اندازد (افشاری، ۱۳۹۵: ۱۶). این نظریه برای تحلیل وضعیت نسل جوان ایران که با تورم بالا و ناامنی اقتصادی مواجه است، بسیار راهگشاست و نشان می‌دهد که چرا سیاست‌های تشویقی خرد، بدون ایجاد ثبات اقتصادی کلان، ممکن است اثربخشی محدودی داشته باشند.

در سطح کلان‌تر، نظریه گذار جمعیتی اول، یک چارچوب تاریخی ضروری برای فهم موقعیت کنونی ایران فراهم می‌کند. این نظریه که نوتستاین^۲ (۱۹۴۵) آن را مدون کرد، توضیح می‌دهد که جوامع با حرکت از وضعیت توسعه‌نیافته به توسعه‌یافته، یک گذار از نرخ‌های بالای مرگ‌ومیر و باروری به نرخ‌های پایین مرگ‌ومیر و باروری را تجربه می‌کنند. ایران این گذار را با سرعتی استثنایی طی کرده است (ر.ک: حاتمی و دیگران، ۱۴۰۳). در مقابل این دیدگاه، نظریه «گذار دوم جمعیتی» استدلال می‌کند که کاهش پایدار باروری به زیر سطح جانشینی در جوامع مدرن، بیش از آنکه ریشه اقتصادی داشته باشد، ناشی از یک دگرگونی عمیق در ارزش‌ها و هنجارهاست (ر.ک: Lesthaeghe, 2010). ظهور ارزش‌های پسمادی‌گرایانه مانند فردگرایی، خودشکوفایی و استقلال، منجر به تغییر اولویت‌ها شده و فرزندآوری را از یک وظیفه اجتماعی به یک انتخاب فردی برای تحقق سبک زندگی دلخواه تبدیل کرده است. این تغییرات ارزشی همچنین به پذیرش تنوع در اشکال زندگی خانوادگی، از جمله زندگی مجردی و ازدواج‌های بدون

1. Easterlin
2. Notestein

فرزند منجر شده است (ر.ک: اسلامی و فرخاری، ۱۴۰۲). از منظر این نظریه، سیاست‌های صرفاً اقتصادی، قادر به مقابله با این تحولات فرهنگی نیستند و اثربخشی محدودی خواهند داشت.

چارچوبی دیگر که به‌ویژه برای تحلیل جوامع مدرن راهگشاست، نظریهٔ «برابری جنسیتی و باروری» است. پیتز مک‌دونالد^۱ (۲۰۰۰) استدلال می‌کند در جوامعی که برابری جنسیتی در نهادهای عمومی و فردمحور، مانند آموزش عالی و بازار کار، به‌سرعت افزایش یافته، اما در نهادهای خانواده‌محور، مانند تقسیم کار خانگی و مسئولیت مراقبت از فرزندان، همچنان الگوهای سنتی حاکم است، نرخ باروری به‌شدت پایین می‌آید. در چنین شرایطی، زنان تحصیل‌کرده و شاغل برای مدیریت همزمان کار و خانواده با «تعارض نقش» شدیدی روبه‌رو می‌شوند و در نتیجه فرزندآوری را به تعویق می‌اندازند یا از آن صرف‌نظر می‌کنند. این نظریه نشان می‌دهد که سیاست‌های جمعیتی موفق، سیاست‌هایی هستند که این تعارض را از طریق ارائه خدمات مراقبتی باکیفیت، مرخصی‌های والدین منعطف برای هر دو جنس و ترویج فرهنگ مسئولیت مشترک، کاهش می‌دهند. بر این اساس تحلیل جامع «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» نیازمند فراتر رفتن از یک رویکرد تک‌بعدی و در نظر گرفتن تعامل پیچیده میان انگیزه‌های اقتصادی، ارزش‌های فرهنگی، پویایی‌های جنسیتی و میزان اعتماد عمومی به نهاد دولت است.

در نهایت نظریه‌های اجتماعی- فرهنگی نوسازی و اشاعه، مکانیزم‌های این گذار را روشن‌تر می‌سازند. نظریه نوسازی استدلال می‌کند که فرآیندهای ساختاری مانند صنعتی شدن، شهرنشینی، افزایش سطح سواد و به‌ویژه تحصیلات زنان، به‌طور خودکار به فرسایش ارزش‌های سنتی حامی خانواده‌های پرجمعیت و در نتیجه کاهش باروری منجر می‌شود. از سوی دیگر، نظریهٔ اشاعه بر نقش گسترش و سرایت ایده‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای جدید (مانند ایده‌آل خانواده کوچک و استفاده از روش‌های پیشگیری) از طریق شبکه‌های اجتماعی، رسانه‌ها و آموزش تأکید دارد. این دو نظریه در کنار هم به ما اجازه می‌دهد تا سیاست‌های فرهنگی مندرج در اسناد بالادستی را تحلیل کنیم و این

1. McDonald

پرسش را مطرح سازیم که آیا این سیاست‌ها در تلاش برای مقاومت یا معکوس کردن روندهای قدرتمند ساختاری و ایدئولوژیک نوسازی هستند.

روش‌شناسی

در این مقاله، اهداف، مأموریت‌ها، برنامه‌های عملیاتی و سیاست‌های اجرایی نهادهای اجرایی در حوزه حمایت از خانواده، ازدواج و فرزندآوری در «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» بررسی می‌شود. این قانون از این منظر که متأخرترین سند بالادستی در این حوزه است و مبنای سیاست‌های حمایتی و تشویقی از ازدواج و فرزندآوری قرار گرفته است، تمام بندهای آن به صورت مجزا بررسی و تحلیل می‌شود.

روش مورد استفاده در تحلیل قانون و دستیابی به نوعی صورت‌بندی موضوعی، روش تحلیل محتواست. روش تحلیل محتوا در به‌کارگیری روش‌های علمی برای بررسی محتوای مدارک اسنادی به کار می‌رود (هولستی، ۱۴۰۰: ۱۶؛ ر.ک: فلیک، ۱۳۹۷؛ میرزایی ۱۳۹۵). رویکرد منتخب پژوهش حاضر، تحلیل محتوای عرفی است. تحلیل محتوای عرفی معمولاً در طرحی مطالعاتی به کار می‌رود که هدف آن، شرح یک پدیده است.

از آنجا که این مطالعه درصدد تبیین و تفسیر نظری و کشف روابط منطقی بین مقوله‌های نظری نیست و صرفاً به کدگذاری و تم‌بندی می‌پردازد، تحلیل محتوای عرفی، مناسب‌ترین روش تحلیل به شمار می‌رود. این شیوه هم‌زمان با مطالعه متن آغاز می‌شود و مرحله به مرحله مضامین اصلی و مرتبط متون استخراج می‌گردد و پس از کدگذاری مضامین، کدها به مفاهیم تبدیل می‌شوند، با ادغام مفاهیم حوزه «حمایت از خانواده، ازدواج و فرزندآوری»، تم‌های اصلی قانون استخراج می‌گردد و در نهایت تفسیر کلی از تم‌ها ارائه می‌گردد.

یافته‌های پژوهش

در زمینه حمایت از خانواده، ازدواج و فرزندآوری، اسناد بالادستی مهمی وجود دارد که علاوه بر قانون جوانی جمعیت به این موضوع پرداخته‌اند (جدول ۱). رویکرد بیشتر اسناد بالادستی حوزه جوانی جمعیت، تأکید بر تحکیم و بنیان خانواده به عنوان

مهم‌ترین نهاد جامعه است. برای تحکیم خانواده از راهبردهای حمایت‌های مالی (برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب)، حمایت حقوقی و قانونی (محور قرار گرفتن خانواده در قوانین و مقررات، برنامه‌ها، سیاست‌های اجرایی و تمام نظامات آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به‌ویژه نظام مسکن و شهرسازی)، حمایت اشتغال (توجه به استحکام خانواده و ایجاد تعادل بین کار و زندگی افراد در نظام اداری و تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان) پیشنهاد شده است.

جدول ۱- اسناد بالادستی مرتبط با جوانی جمعیت

شماره	عنوان سند	مرجع تصویب	تاریخ تصویب
۱	سند چشم‌انداز بیست‌ساله	مقام معظم رهبری	۱۳۸۲/۰۸/۱۲
۲	سیاست‌های کلی نظام اداری	مقام معظم رهبری	۱۳۸۹/۰۱/۲۱
۳	سیاست‌های کلی نظام در امور مسکن	مقام معظم رهبری	۱۳۸۹/۱۱/۲۹
۴	سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش	مقام معظم رهبری	۱۳۹۲/۰۲/۱۰
۵	سیاست‌های کلی سلامت	مقام معظم رهبری	۱۳۹۳/۰۱/۱۸
۶	سیاست‌های کلی جمعیت	مقام معظم رهبری	۱۳۹۳/۰۲/۳۰
۷	سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	مقام معظم رهبری	۱۳۹۴/۰۴/۰۹
۸	سیاست‌های کلی خانواده	مقام معظم رهبری	۱۳۹۵/۰۶/۱۳
۹	سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی	مقام معظم رهبری	۱۴۰۱/۰۱/۲۱
۱۰	سیاست‌های کلی برنامه هفتم توسعه	مجمع تشخیص مصلحت نظام	۱۴۰۱/۰۶/۲۱
۱۱	مبانی، اصول و الزامات اجرای برنامه جامع سبک زندگی اسلامی- ایرانی	شورای عالی انقلاب فرهنگی	۱۴۰۱/۰۸/۱۰
۱۲	قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت	مصوبات مجلس شورای اسلامی	۱۴۰۰/۰۷/۲۴

در این اسناد بالادستی، برای خانواده، کارکردهای فرهنگی، اجتماعی، روانی و تربیتی در سطح کلان جامعه ترسیم شده است. تقویت بنیان و تأثیرگذاری خانواده و پیوندهای خانوادگی به منظور ارتقای هویت مطلوب بر پایه ارزش‌های فرهنگ اسلامی-ایرانی انجام می‌شود. تحکیم خانواده و ارتقای سرمایه اجتماعی آن برای مقابله مؤثر با جنگ نرم دشمنان مورد تأکید اسناد بالادستی است. اسناد بالادستی با ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی، تحکیم بنیان خانواده، رفع موانع تنش‌آفرین در زندگی فردی و اجتماعی، درصدد ارتقای سلامت روانی جامعه هستند. ایجاد جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم خانواده و کارکردهای اصلی آن بر پایه الگوی اسلامی خانواده به عنوان مرکز نشو و نما و تربیت اسلامی فرزند و کانون آرامش‌بخش است. همچنین ایجاد زمینه مشارکت معلمان، خانواده‌ها، حوزه‌های علمیه، دانشگاه‌ها، مراکز علمی و پژوهشی و سایر نهادهای عمومی و دستگاه‌های اجرایی در فرآیند تعلیم و تربیت انجام می‌پذیرد.

در این بین «سیاست‌های کلی جمعیت» به صورت مستقیم، تأکید بر افزایش جمعیت از طریق تسهیل ازدواج و فرزندآوری در خانواده دارد. با این حال راهبردها و سیاست‌های تسهیل ازدواج و فرزندآوری، عملیاتی نشده است و نهادهای اجرایی برای اقدام نیز مشخص نشده است. «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، متأخرترین قانون است که به صراحت بر تسهیل ازدواج و فرزندآوری تأکید دارد و راهبردها و سیاست‌های به این اهداف را عملیاتی می‌کند و مأموریت‌های هر سازمان و نهاد اجرایی را برای دستیابی به این هدف مشخص می‌کند.

زمینه‌های تصویب قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت

با توجه به اینکه از سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۸۰، کاهش فرزندآوری خود را نشان داد، مسئولان به فکر تصویب قوانینی افتادند تا از آن طریق، جوانان را تشویق و ترغیب به ازدواج کنند که روال کاهش جمعیت در کشور کنترل شود. تلاش‌هایی هم در جهت ازدواج جوانان در کشور صورت گرفت. یکی از این قوانین، «قانون تسهیل ازدواج جوانان» بود. سند مربوط به قانون تسهیل ازدواج جوانان مصوب ۱۳۸۴، با هدف تشویق جوانان به ازدواج و ایجاد شرایط و زمینه برای توانمندسازی جوانان برای تشکیل خانواده و فرهنگ‌سازی ازدواج آسان، با توجه به اقشار مختلف جوانان اعم از دانشجویان و سربازان

و با در نظر گرفتن دو عامل اقتصادی و فرهنگی، سیاست‌های مربوط به هر یک از نهادهای مرتبط با این عوامل ابلاغ شده است.

ناکارآمدی نسبی این قوانین را می‌توان با فرضیه درآمد نسبی ایسترلین (۱۹۸۰) توضیح داد. این نظریه استدلال می‌کند که تصمیم‌های حیاتی جوانان مانند ازدواج و فرزندآوری، نه به درآمد مطلق آنها، بلکه به مقایسه وضعیت اقتصادی خود با سطح زندگی خانواده پدری‌شان بستگی دارد. در شرایطی که نسل جوان با تورم بالا و ناامنی شغلی مواجه است و احساس می‌کند قادر به تأمین استانداردهای زندگی مطلوب خود نیست، تمایل به تشکیل خانواده را به تعویق می‌اندازد. از این منظر، تسهیلات مالی خرد ارائه‌شده در این قوانین، تا زمانی که چشم‌انداز اقتصادی کلان برای جوانان بهبود نیابد، تأثیرگذاری محدودی خواهد داشت.

در سطح اقتصادی بر اقدامات نهادهایی چون شهرداری، اوقاف و امور خیریه، وزارت مسکن و شهرسازی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در جهت تأمین مسکن، تسهیلات مربوط به اشتغال و تسهیلات رفاهی جوانان تأکید شده است. در سطح آموزشی و فرهنگی نیز رسانه ملی و دستگاه‌های فرهنگی و آموزشی و فرمانداری‌ها به عنوان نهادهای مجری قانون معرفی شده‌اند. هرچند از سال‌های ابتدایی دهه هشتاد تاکنون، قوانین و مشوق‌هایی با هدف تسهیل در ازدواج و فرزندآوری مصوب شده است، کمتر رنگ اجرا به خود دیده است. در همین راستا و با تأکید مقام معظم رهبری بر جوانی جمعیت کشور، قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در جلسه مورخ ۱۴۰۰/۰۷/۲۴ کمیسیون مشترک طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید که طی نامه شماره ۹۳۹۸۲ مورخ ۱۴۰۰/۰۸/۲۴ توسط رییس‌جمهور ابلاغ شد. با توجه به اهمیت و جامعیت قانون اشاره‌شده، به صورت جداگانه و به تفصیل بررسی شده است.

این قانون در مجلس شورای اسلامی، برای اجرای اصل یکصد و بیست و سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی، در جلسه مورخ ۲۴ مهرماه ۱۴۰۰ به تصویب رسید. در ماده ۱ این قانون، افراد و نهادهای مهم و تأثیرگذار در نحوه اجرای آن در جهت راهبرد نقشه

مهندسی فرهنگی، تشریح شده است و با تأکید بر تشکیل «کمیته ستاد ملی جمعیت» به ریاست رئیس‌جمهور و همکاری افراد و نهادهایی چون وزرای کشور، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، علوم، تحقیقات و فناوری، ورزش و جوانان، راه و شهرسازی، تعاون، کار و رفاه اجتماعی، اطلاعات، امور اقتصادی و دارایی، فرهنگ و ارشاد اسلامی، آموزش و پرورش و ارتباطات و فناوری اطلاعات، رؤسای سازمان‌های صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، برنامه و بودجه کشور، تبلیغات اسلامی، پزشکی قانونی کشور، معاون امور زنان و خانواده ریاست‌جمهوری یا دستگاه مرتبط، مدیر حوزه‌های علمیه، دادستان کل کشور، رئیس شورای فرهنگی-اجتماعی زنان و خانواده شورای عالی انقلاب فرهنگی، دو نفر نماینده مجلس شورای اسلامی به عنوان ناظر، رئیس ستاد کل نیروهای مسلح، رئیس سازمان بسیج مستضعفین به مرحله اجرا درآمده است.

مواد مطرح‌شده در این قانون را می‌توان در موضوعات مختلف از جمله تأمین مسکن، اشتغال، تسهیلات بانکی، سیاست‌های رفاهی و بیمه‌ای، برنامه‌های آموزشی و ترویجی و... دسته‌بندی نمود. در ادامه، به مواد قانونی به همراه مضامین و مفاهیم اصلی و نیز دستگاه‌ها و سازمان‌های مرتبط اشاره شده است.

تحلیل محتوای قانون

برای افزایش جمعیت و جوانی جمعیت باید به مؤلفه‌های «کاهش سن ازدواج»، «تسهیل ازدواج جوانان»، «تحکیم زندگی متأهلی دانشجویان و طلاب»، «تسهیل ازدواج مجدد»، «حمایت از فرزندآوری»، «حمایت از خانواده شاغل کشوری و لشگری»، «حمایت از فرزندآوری (فرزند سوم)» و «حمایت از خانواده پرجمعیت» توجه نشان داد. در مطالعه حاضر، نحوه پرداختن به شاخص‌های یادشده در «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» مورد مذاقه قرار می‌گیرد.

جدول ۲- شاخص کاهش سن ازدواج

سازمان متولی	بعد حمایتی	ماده قانونی
نهادهای اجتماعی و فرهنگی	اجتماعی	ماده ۳۱- حمایتی از سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکل‌های فرهنگی که در جهت کاهش سن ازدواج با رویکرد دینی تشکیل شده‌اند.
وزارت اقتصاد- بانک مرکزی	اقتصادی- مالی	ماده ۶۸- افزایش تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج برای زوج‌های زیر ۲۵ سال و زوج‌های زیر ۲۳ سال

در «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، تأکید چندانی بر «کاهش سن ازدواج» نشده است. صرفاً در ماده ۳۱، اشاره به حمایت اجتماعی از «کاهش سن ازدواج» شده است و همچنین در ماده ۶۸، اشاره به افزایش تسهیلات قرض‌الحسنه زوجین جوان زیر ۲۳ سال شده است. کاهش سن ازدواج می‌تواند گردش نسلی را کوتاه‌تر و از سوی دیگر دوره بارداری بانوان را افزایش دهد.

جدول ۳- شاخص تسهیل ازدواج جوانان

ماده قانونی	بعد حمایتی	سازمان متولی
ماده ۲۸- آگاهی‌بخشی نسبت به وجوه مثبت و ارزشمند ازدواج	فرهنگی	نهادهای فرهنگی
ماده ۳۰- حمایت از فعالان مردمی در حوزه تسهیل ازدواج	اجتماعی	سازمان تبلیغات اسلامی
ماده ۳۱- حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکل‌های فرهنگی که در جهت تسهیل ازدواج جوانان، رویکرد دینی اتخاذ کرده‌اند.	اجتماعی	نهادهای اجتماعی و فرهنگی
ماده ۳۳- گنجاندن محتوای آموزشی و پرورشی در راستای بندهای سیاست‌های کلی جمعیت و آموزش و مهارت‌های تربیتی دوران بلوغ و ازدواج از طریق آموزش مستمر به اولیا و کارکنان آموزشی	آموزشی	وزارت آموزش و پرورش
ماده ۳۷- توسعه فرهنگ واسطه‌گری در امر انتخاب همسر، با محوریت و مشارکت خانواده‌ها و رعایت موازین قانونی و شرعی	اجتماعی	سازمان تبلیغات اسلامی
ماده ۳۸- آموزش‌های حین ازدواج به تمامی زوجین اعم از دانشجو و غیردانشجو	آموزشی	دستگاه‌های آموزشی
ماده ۶۸- تسهیلات قرض‌الحسنه برای هر یک از زوجها	اقتصادی- مالی	وزارت اقتصاد- بانک

نگاه «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» به تسهیل ازدواج جوانان، بیشتر شامل حمایت‌های فرهنگی، اجتماعی، ارشادی و آموزشی است و به صورت محدود به عوامل انگیزشی مالی و اقتصادی نظیر مسکن، اشتغال، بیمه و... توجه داشته است. در حال حاضر مهم‌ترین چالش ازدواج جوانان در حوزه اقتصادی به‌ویژه در زمینه‌های اشتغال، مسکن و... است.

جدول ۴- شاخص تحکیم زندگی متأهلی دانشجویان و طلاب

سازمان متولی	بعد حمایتی	ماده قانونی
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	اقتصادی- مسکن	ماده ۷- احداث، تکمیل، تأمین و تجهیز خوابگاه‌های متأهلان
وزارت راه و شهرسازی	اقتصادی- مسکن	ماده ۸- پرداخت ودیعه مسکن دانشجویان و طلاب متأهل
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	رفاه دانشگاهی	ماده ۲۶- افزایش سنوات تحصیلی برای دانشجویان و طلاب متأهل که فرزنددار شوند.
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	رفاه دانشگاهی	ماده ۲۷- به ازای هر فرزند، شش‌ماه از تعهدات موضوع «قانون مربوط به خدمت پزشکان و پیراپزشکان» از مادران مشمول این قانون کسر می‌گردد.

«قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» به تحکیم زندگی متأهلی دانشجویان و طلاب، نگاه ماهیتی رفاهی- دانشگاهی دارد و در بعد اقتصادی یعنی تأمین مسکن برای دانشجویان و طلاب متأهل، موقتی (صرفاً در دوره آموزش) است. همچنین باید در نظر گرفت که دانشجویان و طلاب متأهل، بخش ناچیزی از جمعیت جوانان را تشکیل می‌دهند و سیاست‌گذاری در حوزه تحکیم زندگی متأهلی دانشجویان و طلاب شاید بخشی ناچیزی از سیاست‌های «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» را برآورده سازد.

جدول ۵- شاخص حمایت از فرزندآوری

سازمان متولی	بعد حمایتی	ماده قانونی
وزارت اقتصاد- بانکها	اقتصادی- مسکن	ماده ۹- پرداخت انواع تسهیلات مسکن با هدف تشویق فرزندآوری خانواده‌ها
وزارت اقتصاد- بانکها	اقتصادی- تسهیلات مالی	ماده ۱۰- ارائه تسهیلات مالی قرض‌الحسنه (۱۰ الی ۲۰ میلیون)
وزارت اقتصاد- سازمان بورس	اقتصادی- تسهیلات مالی	ماده ۱۱- خرید واحدهای صندوق‌های سرمایه‌گذاری قابل معامله در بورس برای متولدین ۱۴۰۰ به بعد

وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی	اقتصادی- تسهیلات مالی	ماده ۲۴- ارائه خدمات سبد تغذیه رایگان و بسته بهداشتی رایگان به مادران باردار، شیرده و دارای کودک زیر پنج سال که بر اساس آزمون وسع، نیازمند حمایت هستند.
نهادهای فرهنگی	فرهنگی	ماده ۲۸- آگاهی‌بخشی نسبت به تعدد فرزندان در خانواده
صدا و سیما	فرهنگی	ماده ۲۹- تولید محتوای رسانه‌ای با محوریت موضوع افزایش و جوانی جمعیت
سازمان تبلیغات اسلامی	اجتماعی	ماده ۳۰- حمایت از فعالین مردمی در حوزه فرزندآوری
نهادهای اجتماعی و فرهنگی	اجتماعی	ماده ۳۱- حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکل‌های فرهنگی که در جهت تشویق به فرزندآوری و استحکام خانواده با رویکرد دینی تشکیل شده‌اند.
دستگاه‌های آموزشی	پژوهشی	ماده ۳۹- دادن اعتبارات پژوهشی به مطالعات و پژوهش‌های مرتبط با خانواده (فرزندآوری) و رشد جمعیت
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	پزشکی	ماده ۴۱- راه‌اندازی حداقل یک مرکز تخصصی درمان ناباروری سطح دو در دانشگاه‌های علوم پزشکی
وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی	بیمه	ماده ۴۳- زوج‌هایی که علی‌رغم اقدام به بارداری به مدت یک سال یا بیشتر، صاحب فرزند نشده‌اند، از برنامه‌های بیمه برخوردار باشند.
وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی	بیمه	ماده ۴۴- بیمه کلیه مادران فاقد پوشش بیمه‌ای طی دوران بارداری و شیردهی و همچنین کودکان تا پایان پنج‌سالگی
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	پزشکی	ماده ۵۱- ممنوعیت توزیع رایگان یا یارانه‌ای اقلام مرتبط با پیشگیری از بارداری
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	پزشکی	ماده ۵۲- ممنوعیت عقیم‌سازی دائم زنان و مردان
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	پزشکی	ماده ۵۵- تدوین برنامه جامعی برای مهار، پایش، پیشگیری و کاهش سقط خودبه‌خودی
قوه قضائیه	قضایی	ماده ۶۶- ممنوعیت سقط جنین

نگاه «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» به بحث فرزندآوری، بیشتر تأکید بر تسهیلات و حمایت‌های پزشکی، آموزشی، فرهنگی و اجتماعی است. در بعد اقتصادی برای تشویق فرزندآوری، فضیلت‌های ناچیزی در قالب تسهیلات مالی به خانواده‌ها ارائه می‌گردد. به نظر می‌رسد که این تسهیلات، تأثیر چندانی بر تغییر رویکرد خانواده‌های کوچک نداشته باشد. این تأثیرگذاری محدود را می‌توان از منظر نظریه اقتصادی لیبنشتاین (۱۹۷۴) درک کرد. او استدلال می‌کند که با توسعه اقتصادی، مطلوبیت فرزندان به عنوان «کالای تولیدی» (نیروی کار) و «منبع تأمین اجتماعی» کاهش می‌یابد، در حالی که هزینه‌های مستقیم (تحصیل، بهداشت) و غیر مستقیم (هزینه فرصت مادر) به شدت افزایش می‌یابد. سیاست‌های حمایتی مالی که در اسناد بالادستی ایران طراحی شده‌اند، در عمل تنها بخش کوچکی از این هزینه‌های روزافزون را در برمی‌گیرد و قادر به جبران کاهش ساختاری در مطلوبیت اقتصادی فرزند در دنیای مدرن نیستند. در نتیجه این تسهیلات نمی‌توانند معادله هزینه-فایده را به نفع فرزندآوری بیشتر تغییر دهند.

جدول ۶- شاخص حمایت از خانواده شاغل کشوری و لشکری

ماده قانونی	بعد حمایتی	سازمان متولی
ماده ۱۶- افزایش کمک‌هزینه اولاد برای کارکنان کشوری و لشکری	اقتصادی- تسهیلات مالی	دستگاه‌های دولتی
ماده ۱۷- افزایش مدت مرخصی زایمان	تأمین اجتماعی	وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
ماده ۱۷- کاهش در سن بازنشستگی به ازای تولد فرزند	تأمین اجتماعی	سازمان تأمین اجتماعی
ماده ۱۹- اهدای سالانه «جایزه ملی جوانی جمعیت»	فرهنگی	ستاد ملی جمعیت
ماده ۲۰- در روز ملی جمعیت، تشویق کارکنانی که در یک سال گذشته، ازدواج کرده و یا دارای فرزند شده‌اند.	فرهنگی	دستگاه‌های دولتی
ماده ۲۱- تقویت صندوق بیمه اجتماعی کشاورزان، روستاییان و عشایر نسبت به بیمه مادران خانه‌دار دارای سه فرزند	تأمین اجتماعی	سازمان تأمین اجتماعی
ماده ۲۲- تکریم و حفظ حقوق مادر و کودک با طراحی، احداث و تجهیز تمامی ساختمان‌ها و اماکن عمومی، خدماتی و آموزشی و رفاهی	رفاهی	دستگاه‌های دولتی

در «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، بخشی از حمایت‌ها و تسهیلات صرفاً برای خانواده‌های شاغل در نهادهای کشوری و لشکری است. به عبارتی جامعه هدف محدودی دارند و بخش قابل توجهی از خانواده‌ها از آن بهره‌ای نمی‌برند و در حاشیه سیاست‌ها قرار گرفته‌اند.

جدول ۷- شاخص حمایت از فرزندآوری (فرزند سوم)

سازمان متولی	بعد حمایتی	ماده قانونی
وزارت راه و شهرسازی	اقتصادی- مسکن	ماده ۳- تأمین مسکن خانواده‌ها
وزارت کشور	اقتصادی- مسکن	ماده ۴- فروش اقساطی مسکن (در روستاها و شهرهای کوچک)
کلیه دستگاه‌های اجرائی	اقتصادی- مسکن	ماده ۵- تخفیف در ارتقای کیفیت مسکن و تخفیف در هزینه‌های اداری ساخت مسکن
کلیه دستگاه‌های اجرائی	اقتصادی- مسکن	ماده ۶- ارائه ظرفیت منازل مسکونی سازمانی در اختیار خانواده‌های کارکنان دارای سه فرزند
وزارت اقتصاد- بانک‌ها	اقتصادی- تسهیلات مالی	ماده ۱۰- ارائه تسهیلات مالی قرض‌الحسنه (۳۰ میلیون)
وزارت صنعت، معدن و تجارت	اقتصادی- تسهیلات مالی	ماده ۱۲- ارائه خودرو به مادران به قیمت کارخانه
سازمان هدفمندی یارانه	اقتصادی- تسهیلات مالی	ماده ۱۳- افزایش یارانه فرزندان خانواده‌های دهک‌های اول تا چهارم دارای حداقل سه فرزند تحت تکفل
دستگاه‌های دولتی	اقتصادی- اشتغال	ماده ۱۴- واگذاری حق بهره‌برداری زمین با هدف اشتغال‌زایی و اجرای طرح‌های تولیدی و کشاورزی برای خانواده‌های صاحب فرزند سوم
سازمان بودجه	اقتصادی- تسهیلات مالی	ماده ۱۸- میزان معافیت مالیاتی اشخاص حقیقی به ازای فرزند سوم
دستگاه‌های دولتی	فرهنگی	ماده ۲۵- تخفیف ورودی مراکز فرهنگی و تفریحی زیرمجموعه شهرداری و دستگاه‌های دولتی برای مادران سه فرزند
وزارت اقتصاد- بانک‌ها	اقتصادی- مسکن	ماده ۶۹- پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه ودیعه یا ساخت مسکن با بازپرداخت حداکثر بیست‌ساله برای خانواده‌های فاقد مسکن که در سال ۱۳۹۹ به بعد صاحب فرزند سوم به بعد شده یا می‌شوند.

نقطه تمرکز «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» بر حمایت از فرزندآوری سوم است. بخش چشمگیری از تسهیلات مالی و اقتصادی، تأمین مسکن و اشتغال به این نوع خانواده‌ها تعلق می‌گیرد. نکته قابل تأمل در زمینه ارائه تسهیلات حمایت از فرزندآوری سوم این است که این تسهیلات صرفاً استان‌هایی را که میزان رشد جمعیت پایینی دارند شامل می‌شود. بنابراین برخی از استان‌هایی که میزان رشد جمعیت مناسبی دارند، از تسهیلات یادشده برای افزایش هرچه بیشتر جمعیت بهره‌مند نخواهند شد.

جدول ۸- شاخص حمایت از خانوادهٔ پرجمعیت

ماده قانونی	بعد حمایتی	سازمان متولی
ماده ۵- تخفیف در ارتقای کیفیت مسکن و تخفیف در هزینه های اداری ساخت مسکن	اقتصادی- مسکن	کلیه دستگاه‌های اجرائی
ماده ۶- ارائه ظرفیت منازل مسکونی سازمانی در اختیار خانواده‌های کارکنان دارای سه فرزند و بیشتر	اقتصادی- مسکن	کلیه دستگاه‌های اجرائی
ماده ۱۰- ارائه تسهیلات مالی قرض‌الحسنه (۴۰ الی ۵۰ میلیون)	اقتصادی- تسهیلات مالی	وزارت اقتصاد- بانک‌ها

در «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، حمایت از خانوادهٔ پرجمعیت، پررنگ نیست. حتی در قانون اشاره شده است: «ماده ۱ تبصره- اعطای کلیه امتیازات و تسهیلات «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، مشروط به آن است که نرخ باروری شهرستان محل زادگاه پدر یا فرزند، بالای ۲.۵ نباشد». بنابراین در برخی از استان‌ها که پتانسیل شکل‌گیری خانواده پرجمعیت وجود دارد، شامل حمایت‌های دولتی نمی‌شود.

بخش قابل توجهی از ازدواج‌ها به طلاق می‌انجامد؛ یعنی در جامعه با گروهی از جوانان مطلقه مواجه هستیم که پتانسیل ازدواج مجدد را دارند. با این حال «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» نسبت به آن گروه، هیچ تسهیلات و حمایت‌هایی را ارائه نمی‌کند. در مواردی هم که تسهیلاتی مانند هدیه ازدواج ارائه می‌شود، با توجه به شرایط دریافت آن، یعنی در مدت پنج سال قبل از ازدواج، بیمه ۷۲۰ روز پرداخت شده باشد، با رویکرد قانون حمایت از خانواده جوانی جمعیت، تطابق چندانی ندارد؛ زیرا در این قانون عملاً ترغیب به کاهش سن ازدواج و شمولیت همه جوانان نادیده گرفته شده

است. از طرفی دیگر با توجه به میزان پرداختی آن و شرایط اقتصادی- اجتماعی حاکم بر جامعه، در عمل رغبت چندانی و اصلاً رغبتی را در جوانان ایجاد نکرده و نخواهد کرد. طبق ماده ۲، در بخش تعاریف قانون تأمین اجتماعی، کمک بارداری به طور مجزا تعریف نشده است. این مسئله منجر به برداشت‌های متفاوت از این ماده قانونی شده است. تفسیری که رویه عملی سازمان مطابق با آن عمل می‌کند، بر تعریف غرامت دستمزد تکیه دارد.

طبق بند ۹ ماده ۲ قانون، غرامت دستمزد به وجوهی اطلاق می‌شود که در ایام بیماری، بارداری و عدم توانایی موقت اشتغال به کار و عدم دریافت مزد یا حقوق بیمه‌شده پرداخت می‌شود. به این ترتیب ماهیت کمک بارداری، نوعی غرامت دستمزد تلقی شده است. مطابق این تفسیر، شرط برخورداری کمک بارداری، عدم اشتغال به کار است. بر همین اساس هرچند در این ماده، عبارت «همسر بیمه‌شده مرد» آمده است، به سبب اینکه همسر بیمه‌شده مرد اشتغال ندارد، استحقاق دریافت مستمری را نخواهد داشت. در حقیقت این تفسیر، استعمال واژه «همسر بیمه‌شده» را لغو و بی‌اثر می‌کند (نعیمی و پرتو، ۱۳۹۴: ۳۴۶).

در تفسیر دیگر «کمک بارداری» و «غرامت دستمزد»، دو مقوله جدا هستند. مطابق این دیدگاه، کمک بارداری به عنوان یک کمک مستقل و برای جبران هزینه‌های بارداری به بیمه‌شده پرداخت می‌شود و ماهیت غرامت ندارد (نعیمی و پرتو، ۱۳۹۴: ۳۴۶). اگر این تفسیر پذیرفته شود، کمک بارداری به عنوان کمک نظیر ازدواج پرداخت می‌شود. بنابراین پرداخت این کمک، ملازمه‌ای با عدم اشتغال ندارد و می‌تواند به همسر بیمه شده مرد به اعتبار بیمه‌پردازی شوهرش پرداخت گردد. پذیرش این تفسیر ضمن اینکه از لغو شدن ناشی از به کار بردن عبارت «همسر بیمه‌شده مرد» جلوگیری می‌کند، با اصل حمایتی بودن قانون تأمین اجتماعی و اهداف قانون‌گذار در راستای تشویق فرزندآوری نیز همسو است.

زنان حق دارند که قانون‌گذاران ملی، حق بنیادین آنان را در مشارکت کامل و برابر با مردان در عرصه فعالیت‌های اجتماعی و اشتغال تضمین کنند، بدون هیچ‌گونه محدودیتی برای آنان برای بهره‌مندی کامل از تمام جنبه‌های زندگی خانوادگی از جمله

بارداری و حق مادر شدن. ضعف جسمانی موقتی ناشی از حاملگی به هیچ وجه نباید دلیلی برای کنار گذاشتن زن از کار خود باشد.

در راستای اعمال برخی حمایت‌ها، بر اساس قانون ترویج تغذیه با شیر مادر، مصوبه سال ۱۳۷۴، برای مادرانی که به فرزند خود شیر می‌دهند، در بخش‌های دولتی و غیر دولتی تا نه فرزند شش ماه و برای سه‌قلو و بیشتر، یک سال مرخصی با استفاده از حقوق و مزایای مربوط تعیین کرده و متعاقباً به موجب مصوبه هیئت وزیران در سال ۱۳۹۲ که در راستای اجرای قانون اصلاح قوانین تنظیم جمعیت صادر شده، میزان مرخصی به نه ماه افزایش یافته است. البته باید گفت که متأسفانه در حال حاضر در بخش دولتی با توجه به دادنامه ۱۲۸۳ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری، سازمان دولتی نسبت به پرداخت مزایای مربوط به مرخصی زایمان، تکلیفی ندارد. اجرای مصوبه یادشده در بخش خصوصی هم اجرائدنی نیست؛ زیرا از یک طرف کارفرما با توجه به عدم اشتغال کارگر، تعهدی به پرداخت مزد ندارد و از سوی دیگر، اجرای مصوبه در سازمان تأمین اجتماعی هم منوط به تأمین اعتبار از سوی دولت است. همچنین با توجه به قوانین داخلی کشور که بر حمایت از مادران به‌ویژه در دوران بارداری تأکید شده و نظر به اینکه حمایت‌های مربوط به بارداری در قبال تأمین اعتبار دولت صورت می‌گیرد، به نظر می‌رسد معطوف کردن این حمایت‌ها به زنان شاغل و محروم کردن مادران خانه دار از این مزایا، نوعی تبعیض نارواست. هرچند در زمینه زنان شاغل، حمایت‌های مربوط به امنیت شغلی، تعبیه امکانات نگهداری فرزندان در محل کار برای شیردهی باید مورد توجه قرار گیرد (ر.ک: رضوانی مفرد و زرنشان، ۱۳۹۵).

نتیجه‌گیری

کاهش نرخ مولید و روند رو به رشد سالمندی در جامعه به حدی است که اکنون برخی از سیاست‌گذاران، آن را به عنوان یک بحران جمعیتی تفسیر می‌کنند؛ به طوری که اجرای قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» برای برون‌رفت از بحران‌هایی جمعیتی مانند کاهش نرخ فرزندآوری و پیری جمعیت، روند افزایشی سالمندی، وضعیت آینده جمعیت جوان و سالمند در کشور و افزایش نرخ ازدواج و فرزندآوری و کاهش نرخ

طلاق به عنوان مهم‌ترین راهکارها برای رسیدن به جامعه جوان، ضرورت دارد. با این حال بررسی «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» نشان می‌دهد که در ماده ۳۱، اشاره به حمایت اجتماعی از «کاهش سن ازدواج» شده است و در ماده ۶۸، اشاره به افزایش تسهیلات قرض‌الحسنه زوجین جوان زیر ۲۳ سال شده است. کاهش سن ازدواج می‌تواند گردش نسلی را کوتاه‌تر و از سوی دیگر دوره بارداری بانوان را افزایش دهد. همچنین در زمینه «فرزندآوری» بیشتر، تأکید بر تسهیلات و حمایت‌های پزشکی، آموزشی، فرهنگی و اجتماعی است. در بعد اقتصادی برای تشویق فرزندآوری، فضیلت‌های ناچیزی در قالب تسهیلات مالی به خانواده‌ها ارائه می‌گردد. به نظر می‌رسد این تسهیلات، تأثیر چندانی بر تغییر رویکرد خانواده‌های کوچک نداشته باشد.

کشور، بنیه اقتصادی برای ارائه امتیازات و تسهیلات اقتصادی برای حمایت از خانواده و فرزندآوری ندارد. اگر بنا باشد دولت این وظیفه مهم را عملیاتی کند، تنها بخشی از آن را می‌تواند برآورده کند. همچنین ارائه امتیازات و تسهیلات اقتصادی برای خانواده‌ها، مقدار قابل توجهی نیست و نمی‌تواند به عنوان یک مشوق و عامل برانگیزنده در نظر گرفته شود. نگاه «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» به بحث فرزندآوری، بیشتر تأکید بر تسهیلات و حمایت‌های پزشکی، آموزشی، فرهنگی و اجتماعی است. در بعد اقتصادی برای تشویق فرزندآوری، فضیلت‌های ناچیزی در قالب تسهیلات مالی به خانواده‌ها ارائه می‌گردد. به نظر می‌رسد این تسهیلات، تأثیر چندانی بر تغییر رویکرد خانواده‌های کوچک نداشته باشد.

«قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، نسخه موقت و با اثربخشی پایین است. تقویت دولت رفاه و رفاه اجتماعی و حمایت غیر مستقیم از خانواده به صورت تأمین امنیت روانی، امنیت غذایی، امنیت اقتصادی، امنیت شغلی و اجتماعی می‌تواند زمینه تشکیل خانواده و فرزندآوری را فراهم سازد. بنیادی‌ترین چالش در حوزه فرزندآوری و حمایت از خانواده، ضعف دولت رفاه و تأمین اجتماعی است؛ به طوری که طبق پیمایش‌های ملی از بین افرادی که تمایل به فرزندآوری ندارند، ۸۹.۴ درصد مردان و ۸۹.۲ درصد زنان، نگران تأمین آینده فرزندان خود هستند. ۸۵.۶ درصد مردان و ۸۵.۱

درصد زنان به دلیل افزایش مشکلات اقتصادی، با آوردن فرزند دیگر تمایل به فرزندآوری ندارند. ۷۹.۵ درصد مردان و ۸۰ درصد زنان به دلیل افزایش هزینه بارداری و فرزندآوری و ۷۵.۴ درصد مردان و ۶۸ درصد زنان به دلیل نداشتن مسکن مناسب، تمایل به فرزندآوری ندارند. «نگرانی از آینده بچه»، «سخت بودن تربیت فرزند» و «برنیامدن از پس هزینه‌ها» از جمله مهم‌ترین عوامل عدم تمایل به فرزندآوری در آینده نزدیک است (ر.ک: پیمایش ملی خانواده، ۱۳۹۷).

پنجره جمعیتی، وضعیتی موقتی در ساختار جمعیتی کشور است، به طوری که نوعی ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی را فراهم می‌سازد. کارشناسان تأمین اجتماعی و جمعیت‌شناسی بر این باورند که دولت ایران از پنجره جمعیتی به عنوان فرصت استفاده نکرده است. در حال حاضر بخش قابل توجهی از جمعیت که دهه شصتی هستند، از تأمین اجتماعی شغل، مسکن و... برخوردار نیستند. دهه شصتی‌ها به عنوان یک پنجره جمعیتی یا فرصت جمعیتی به شمار می‌رفتند، به طوری که اجرای «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» در یک یا دو دهه گذشته، کارایی و اثربخشی بیشتری داشت. در حال حاضر بخش قابل توجهی از دهه شصتی‌ها، جامعه هدف «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» به شمار نمی‌روند.

نرخ باروری در شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان و برخی از شهرستان‌های استان خراسان جنوبی، استان هرمزگان، استان خوزستان، بوشهر و جنوب استان کرمان، بیش از ۲.۵ است و شهروندان این شهرستان‌ها نمی‌توانند از امتیازات و تسهیلات قانون استفاده کنند. از آنجا که شهرستان‌های یادشده که نرخ باروری بالای ۲.۵ دارند، بیشتر شهرستان‌های سنی‌نشین را شامل می‌شوند، این قانون را تبعیض مذهبی و سوگیری ایدئولوژیک تفسیر می‌کنند. در حالی که علل افزایش جمعیت و نرخ بالای باروری در استان سیستان و بلوچستان، مذهب و افزایش جمعیت اهل سنت نیست، بلکه بحث سواد جامعه به‌ویژه آگاهی زنان روستایی استان است.

تبصره بند ت ماده (۱) «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» تأکید دارد که اعطای کلیه امتیازات و تسهیلات «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» مشروط به آن است که نرخ باروری شهرستان محل زادگاه پدر یا فرزند، بالای ۲.۵ نباشد؛ در حالی

که این ماده قانون، با بند ده «سیاست‌های کلی جمعیت» ابلاغ ۱۳۹۳، تناقض آشکاری دارد. بند ده «سیاست‌های کلی جمعیت» به «حفظ و جذب جمعیت در روستاها و مناطق مرزی و کم‌تراکم و ایجاد مراکز جدید جمعیتی به‌ویژه در جزایر و سواحل خلیج فارس و دریای عمان از طریق توسعه شبکه‌های زیربنایی، حمایت و تشویق سرمایه‌گذاری و ایجاد فضای کسب‌وکار» اشاره دارد. بند ده «سیاست‌های کلی جمعیت»، تأکید بر حفظ و جذب جمعیت در مناطق مرزی و مناطق کم‌تراکم و ایجاد مراکز جدید جمعیتی در جزایر سواحل خلیج فارس و دریای عمان دارد. این بند به طور مستقیم به افزایش جمعیت استان سیستان و بلوچستان، استان هرمزگان، استان بوشهر و جنوب استان کرمان اشاره دارد که در حال حاضر میزان نرخ باروری در بسیاری از شهرستان‌های این استان‌ها، بالای ۲.۵ است؛ یعنی طبق قانون نمی‌توانند از امتیازات و تسهیلات «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» بهره‌مند گردند.

جامعه هدف این قانون تا حدود زیادی طبقات اجتماعی پایین و محروم جامعه است و همچنین از میان طبقه اجتماعی متوسط، کارمندان جامعه می‌باشند. این قانون بیشتر خانواده‌های طبقه پایین و متوسط رو به پایین را تحت تأثیر قرار خواهد داد. در «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، حدود یک‌چهارم تشویق‌ها و امتیازاتی که برای فرزندآوری و ازدواج در نظر گرفته شده، صرفاً برای کارمندان دیده شده که اکثر آنها در طبقه اجتماعی متوسط جامعه قرار دارند. با این حال بخش قابل توجهی از طبقات اجتماعی متوسط در نظر گرفته نشده است و امتیازات و مشوق‌های تعبیه‌شده در قانون، انگیزه‌ای خاصی در میان خانواده‌های طبقه متوسط برای فرزندآوری ایجاد نمی‌کند. این قانون به عامل اقتصادی تقلیل یافته است و دور از واقعیت اجتماعی است. طبقات اجتماعی بالا به لحاظ اقتصادی با مسئله اقتصادی مواجهه نیستند. با این حال میل و گرایش به فرزندآوری در میان آنها به شدت پایین است که باید به عوامل فرهنگی و اجتماعی مراجعه کرد.

فرزندآوری، امری تک‌بعدی نیست، بلکه باید به ابعاد فرهنگی و اجتماعی نیز توجه کرد. از منظر فرهنگی، مهم‌ترین دلیل کاهش فرزندآوری، تغییر نگرش نسبت به خانواده،

ازدواج و فرزندآوری است. شکل‌گیری سبک زندگی فردگرایانه و لذت‌گرایانه در بین خانواده‌های جدید منجر شده که منافع فردی به منافع جمعی ترجیح داده شود و خانواده بدون فرزند یا خانواده با حداقل فرزند، به عنوان یک ارزش اجتماعی قلمداد شود. از دیگر چالش‌های فرهنگی، ظهور و افزایش زندگی مجردی و زندگی هم‌باشی (ازدواج غیر رسمی بدون تعهد و مسئولیت اجتماعی) در کلان‌شهرهاست. طبق پیمایش‌های ملی، اکثریت افراد با زندگی مشترک بدون ازدواج مخالف هستند. با این حال زندگی هم‌باشی در حال رواج است، به طوری که بر اساس پیمایش وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران (۱۳۹۶)، تنها ۵ درصد و بر اساس پیمایش ملی خانواده (۱۳۹۷)، حدود ۱۶ درصد از افراد با هم‌باشی موافق بودند. این رقم در بین جوانان ۱۵ تا ۳۴ سال بر اساس پیمایش نگرش جوانان به ازدواج و تشکیل خانواده (۱۳۹۷)، برابر با ۱۳ درصد است.

یکی از مهم‌ترین چالش‌های «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» در حوزه پزشکی است. ماده ۵۱ الی ماده ۶۱ «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» است. این قانون در کنار تدابیر حمایتی و تشویقی، ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های مختلفی در زمینه غربالگری، ارائه وسایل پیشگیری از بارداری، عقیم‌سازی و سقط جنین قانونی در نظر گرفته است. در صورت اجرای این مواد قانونی، پیامدها و تبعات پزشکی، اجتماعی و اقتصادی برای جامعه و خانواده‌ها خواهد داشت. این در حالی است که قوانین سلبی در هیچ‌یک از کشورها توصیه نشده است و تأکید آنها بر مشوق‌های پولی، کاهش دوره انتظار و مشوق‌های مربوط به والدین بوده است.

پس از انقلاب اسلامی، رشد قابل توجه شهرنشینی، افزایش باسوادی و تحصیلات زنان، گسترش ارتباطات جمعی و افزایش چشمگیر آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی زنان، منجر به چند برابر شدن آمادگی زنان از لحاظ کمی و کیفی برای مشارکت در عرصه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و سیاسی شده است. با افزایش مشارکت زنان، زمینه کنشگری زنان در نظام خانواده و حوزه مدیریت بدن افزایش یافته است. از یکسو فرزندآوری، امری خصوصی و کاملاً شخصی است و زنان حق مدیریت بر بدن خود را دارند و مداخله دولت در امر زنانه را رد می‌کنند. از سوی دیگر، فرزندآوری صرفاً یک امر زنانه نیست، بلکه یک امر خانواده‌محور است که مرد و زن باید به صورت مشترک، مسئولیت

فرزندآوری را برعهده گیرند. در همین راستا قوانین پیشنهادی دولت باید به مسئولیت مشترک زن و مرد یا سیاست‌های جمعیتی خانواده‌محور توجه داشته باشد.

در «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، بخشی از حمایت‌ها و تسهیلات صرفاً برای خانواده شاغل در نهادهای کشوری و لشگری است. به عبارتی جامعه هدف محدودی دارند و بخش قابل توجهی از خانواده‌ها از آن بهره‌ای نمی‌برند و در حاشیه سیاست‌ها قرار گرفته‌اند. مشارکت زنان جمهوری اسلامی ایران در بازار کار به مراتب کمتر از کشورهای غربی و توسعه‌یافته است و نمی‌توان مانند آنها، سیاست‌های جمعیتی را صرفاً محدود به والدین شاغل نمود. در حال حاضر بخش بزرگی از زنان جامعه ایرانی کار نمی‌کنند، ولی در عین حال تمایل به فرزندآوری ندارند. سیاست‌های جمعیتی در ایران باید این قبیل زنان را در اولویت قرار دهد. با وجود این نباید از والدین شاغل نیز غافل ماند و باید سیاست‌هایی را اتخاذ نمود که تمامی اقشار جامعه را به صورت ناهمگون در برگیرد.

کارشناسان بر این باورند که «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» به دلایل عملیاتی نشدن یا به عبارتی جاری نشدن «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» در زندگی ذی‌نفعان، عدم اثربخشی بعد از اقدامات حمایتی، عدم اعتماد ذی‌نفعان به نهادهای دولتی در اجرای قانون و تغییر در سبک زندگی و تغییر نگرش نسبت به ازدواج و فرزندآوری به شکست می‌انجامد. همچنان که این تغییر نگرش را می‌توان در پرتو نظریه‌های نوسازی و اشاعه تحلیل کرد. بر اساس نظریه نوسازی، فرآیندهای ساختاری مانند شهرنشینی، افزایش سطح سواد و به‌ویژه گسترش تحصیلات عالی برای زنان، به طور مستقیم به فرسایش ارزش‌های سنتی حامی خانواده‌های پرجمعیت و تقویت فردگرایی منجر می‌شود. هم‌زمان، نظریه اشاعه توضیح می‌دهد که چگونه هنجارها و ایده‌های جدید، مانند ایده‌آل خانواده کوچک یا پذیرش اشکال جدید زندگی مشترک، از طریق رسانه‌های جهانی و شبکه‌های اجتماعی گسترش یافته و به سرعت به هنجارهای پذیرفته‌شده در میان نسل جوان تبدیل می‌شوند. بنابراین سیاست‌های مندرج در اسناد بالادستی، در عمل با روندهای قدرتمند ساختاری و فرهنگی نوسازی روبه‌رو هستند که مقابله با آنها صرفاً از طریق ابزار اقتصادی و قانونی دشوار است.

منابع

اسلامی، روح الله و محبوبه فرخاری (۱۴۰۲) «بررسی چرخه سیاست‌گذاری افزایش جمعیت در جمهوری اسلامی ایران (با تمرکز بر دوره چهارم سیاست‌های جمعیتی)»، راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال دوازدهم، شماره ۵، صص ۱-۳۰.

<https://doi.org/10.22034/scs.2023.388086.1418>

افشاری، زهرا (۱۳۹۵) «عوامل اقتصادی-اجتماعی تعیین‌کننده باروری در ایران (با کاربرد داده‌های پانل)»، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال ششم، شماره ۲۲، صص ۱۳-۲۰.

https://egdr.journals.pnu.ac.ir/article_2256.html

بهزادی‌فر، میثم و سعید شهبانی و احد بختیاری و صمد آذری و مسعود بهزادی‌فر (۱۴۰۲) «به سوی آینده‌ای پر جمعیت، راهکارها و چشم‌اندازهای سیاست‌گذاری در حوزه جمعیت ایران: خلاصه سیاستی»، مجله علمی-پژوهشی یافته، سال بیست‌وپنجم، شماره ۴، صص ۱۷-۲۶.

<http://dx.doi.org/10.32592/Yafteh.2024.25.4.17>

پیمایش ملی خانواده در ایران (۱۳۹۷) جهاد دانشگاهی واحد البرز.

<http://ircud.ir/jishrm>

ثمنی، لیلا و معصومه شهریاری (۱۳۹۹) «ارزیابی رویکرد قوانین و اسناد بالادستی به بُعد کیفی افزایش جمعیت»، مطالعات جمعیتی، سال ششم، شماره ۲، صص ۳۱۵-۳۳۷.

https://jips.nipr.ac.ir/article_134764.html

حاتمی، علی و علی‌اکبر خاصه و نورالدین فراش و رسول صادقی (۱۴۰۳) «سیر تاریخی و تکاملی نظریه گذار جمعیتی: مطالعه‌ای بر مبنای طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ»، مطالعات جمعیتی، انتشار آنلاین، قابل دسترسی در:

<https://doi.org/10.22034/jips.2025.510031.1271>

حسینی، فزه‌سادات و تقی آزاد ارمکی و مهری بهار و هاجر آذری (۱۴۰۰) تحولات معنایی خانواده در اسناد بالادستی صادره از جانب رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران، فصلنامه پژوهشی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، سال نهم، شماره ۱۱، صص ۱۰۱-۱۲۴.

https://www.ipoba.ir/article_134671.html

رضوانی مفرد، احمد و شهرام زرنشان (۱۳۹۵) حمایت از «حق مادری» در نظام تأمین اجتماعی. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، (۲)۴۶، صص ۳۱۹-۳۳۶.

<https://doi.org/10.22059/jplsq.2016.58199>

طاهری، مجتبی و علی پڑهان و محمد جواد محمودی و علیرضا گلشنی (۱۴۰۰) بررسی مقایسه‌ای سیاست‌های جمعیتی جمهوری اسلامی ایران با تعدادی از کشورهای سازمان ملل متحد.

فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین‌المللی. سال سیزدهم، شماره ۴۶، صص ۵۸-۸۰.

<https://doi.org/10.30495/pir.2021.686248>

فلیک، اوه (۱۳۹۷) درآمدی بر تحقیق کیفی، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشرنی.

مهربانی، وحید (۱۳۹۳) «بررسی مقایسه‌ای الگوها و مکاتب اقتصاد باروری با به‌کارگیری داده‌های ایران»، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، سال هشتم، شماره ۱۶، صص ۵-۲۷.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735000.1392.8.16.1.8>

میرزایی، خلیل (۱۳۹۵) کیفی‌پژوهی؛ پژوهش، پژوهشگری و پژوهش‌نامه‌نویسی، ج ۱، تهران، فوژان. میرشاه ولایتی، فرزانه (۱۳۹۰) راهنمای تدوین چشم‌انداز، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.

میرفردی، اصغر (۱۴۰۲) «نقش شاخص‌های توسعه‌ای در تحولات و سیاست‌گذاری جمعیتی: با تأکید بر ایران»، راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال دوازدهم، شماره ۴، صص ۱۱۸۱-۱۲۲۰.

<https://doi.org/10.22034/scs.2023.393589.1428>

نعیمی، عمران و حمیدرضا پرتو (۱۳۹۴) حقوق تأمین اجتماعی با تأکید بر حوزه‌های بیمه‌ای، تهران، سمت.

هولستی، آل. آر. (۱۴۰۰) تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.

Abbasi-Shavazi, M. J., McDonald, P., & Hosseini-Chavoshi, M. (2009) The fertility transition in Iran: Revolution and reproduction. Springer.

<https://doi.org/10.1007/978-90-481-3198-3>

Becker, G. S. (1981). A treatise on the family. Harvard University Press.

<https://doi.org/10.4159/9780674020665>

Esping-Andersen, G. (1990) The three worlds of welfare capitalism. Princeton University Press. ISBN 0-691-02857-5.

Hsieh H-F, Shannon SE. (2005) Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*. 15(9):1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>

Lesthaeghe R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and development review*, 36(2), 211-251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>

May, J. F. (2012) World population policies: Their origin, evolution, and impact. Springer.

McDonald, P. (2000) Gender equity, social institutions and the future of fertility. *Journal of Population Research*, 17(1), 1-16.

<http://www.jstor.org/stable/41110686>.

Murdock, G. P. (1949) Social structure. The Macmillan Company, New York.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره شانزدهم، تابستان ۱۴۰۴: ۶۰-۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

موانع ادراک شده فرزندآوری: مطالعه‌ای کیفی عوامل فرهنگی، اجتماعی و خانوادگی در میان زنان مذهبی فعال در فضای مجازی

محمد سلیمی*

چکیده

در بستر تحولات جمعیت‌شناختی و اجتماعی ایران معاصر، درک عمیق تجربه‌های زیسته زنان درباره فرزندآوری، اهمیت بالایی یافته است. این پژوهش با هدف کشف و تفسیر تجربه‌های زیسته زنان مذهبی فعال در فضای مجازی درباره عوامل، موانع و پیامدهای تصمیم‌گیری درباره فرزندآوری انجام گرفت. مطالعه با رویکرد پدیدارشناسی تفسیری و روش کیفی طی سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ و از طریق مصاحبه‌های حضوری و متنی و آنلاین صورت پذیرفت. از طریق نمونه‌گیری هدفمند و روش گلوله برفی، ۳۲ زن مذهبی فعال در فضای مجازی انتخاب شدند. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته تا رسیدن به اشباع نظری گردآوری شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون کلارک و براون در چندین مرحله شامل کدگذاری اولیه، استخراج مضامین و تدوین مضامین نهایی صورت گرفت. یافته‌ها از تحلیل تجربه‌های زیسته مشارکت‌کنندگان، سه مضمون اصلی استخراج شد که عبارتند از درک زنان از فقدان حمایت اجتماعی، زیست بوم بازدارنده فرزندآوری و ابهام در آینده و عدم کنترل آن است. تجربه زیسته زنان با دین‌داری بالا درباره فرزندآوری،

* دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، ایران

salimi.mohammad@ut.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-9167-7177>

پدیده‌ای پیچیده و چندوجهی است که در تقابل میان ارزش‌های دینی- سنتی و واقعیت‌های اجتماعی و اقتصادی معاصر شکل می‌گیرد. مشارکت‌کنندگان علی‌رغم پایبندی به نقش مادری، تحت فشار ساختارهای اجتماعی غیر حامی ناکافی، نگرانی‌های اقتصادی و اضطراب از آینده، تصمیم‌گیری درباره فرزندآوری را به تعویق می‌اندازند یا از آن اجتناب می‌کنند. این یافته‌ها، ضرورت توجه به ابعاد ساختاری و حمایتی فرزندآوری در کنار در نظرگیری تجربه‌های زیسته زنان را برای سیاست‌گذاری‌های جمعیتی مؤثر نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: پدیدارشناسی، فرزندآوری، زنان مذهبی، موانع ساختاری، تجربه زیسته.

مقدمه

ایران تاکنون دو دوره متمایز سیاست‌گذاری جمعیتی را تجربه کرده است. نخستین دوره، پس از سرشماری عمومی سال ۱۳۶۵ آغاز شد، زمانی که نتایج سرشماری، نرخ رشد سالانه جمعیت معادل ۳.۴ درصد را نشان می‌داد. این نرخ که در آن مقطع زمانی به عنوان رشدی بالا تلقی می‌شد، سیاست‌گذاران را به اتخاذ راهبردهای محدودسازی موالید ترغیب کرد. پس از گذشت حدود سه دهه، تغییرات ساختار سنی جمعیت و شواهد آماری مبنی بر شتاب گرفتن روند سالمندی هرم سنی کشور در آینده‌ای نزدیک، موجب بازنگری اساسی در رویکردهای جمعیتی شد. سیاست‌های کلان جمعیتی در قالب اسناد بالادستی نظیر سیاست‌های کلی جمعیت و سیاست‌های کلی خانواده، اهداف و رهنمودهای روشنی را برای مقابله با پدیده کاهش باروری ترسیم نموده‌اند. با وجود این قوانین مصوب و برنامه‌های عملیاتی و مشوق‌های طراحی شده در سطح اجرا، نتوانسته‌اند به طور کامل اهداف مورد نظر این سیاست‌ها را محقق سازند. این شکاف بین اهداف کلان و نتایج عملیاتی، ضرورت واکاوی عمیق‌تر زمینه‌های ناکارآمدی را آشکار می‌سازد. بر این اساس از ابتدای دهه ۱۳۹۰، سیاست‌های جمعیتی ایران مجدداً تغییر کرد و جهت‌گیری آن از کنترل و کاهش نرخ باروری به سوی تشویق و حمایت از فرزندآوری و افزایش موالید تغییر یافت. بر اساس آمار موجود، کشور ایران کاهش بی‌نظیری در نرخ باروری در جهان داشته است (عباسی، مکدونالد ۲۰۰۶). تنها طی یک دهه (۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰)، باروری از ۶.۴ فرزند به زیر سطح جان‌نشینی در اوایل دهه هشتاد رسید.

از سوی دیگر با گذشت حدود سیزده سال از تغییر سیاست‌های جمعیتی و با تصویب قانونی برای این منظور، همچنان باروری در کشور پایین بوده، رشد چندانی نداشته است. بر اساس داده‌های سازمان ثبت احوال، نرخ باروری در سال ۱۴۰۳ به رقم ۱/۴۴ فرزند رسیده است. پایین بودن نرخ باروری در حالی است که در جامعه ایران، میانگین تعداد ایده‌آل فرزند بر اساس پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان در سال ۱۴۰۲، رقم ۲/۵۱ فرزند بوده است. بر اساس داده‌های سازمان ثبت احوال جمهوری اسلامی ایران، میانگین سن نخستین فرزندآوری در کشور طی سه دهه گذشته، افزایش قابل توجهی داشته است. به طور مشخص در سال‌های اخیر، میانگین سن زنان در زمان

تولد نخستین فرزند به ۲۷/۳ سال و میانگین سن مردان به ۳۲/۱ سال رسیده است. این ارقام بیانگر افزایشی در حدود پنج سال برای هر دو جنس نسبت به سه دهه قبل است؛ افزایشی که می‌تواند پیامدهای مستقیم و غیر مستقیم بر سطوح و الگوهای باروری داشته باشد، زیرا باروری همواره یکی از مهم‌ترین کارکردهای خانواده به شمار می‌رود (افشانی و دیگران، ۱۴۰۱: ۲).

با گذشت بیش از یک دهه از تغییر جهت سیاست‌های جمعیتی جمهوری اسلامی ایران از رویکردهای محدودسازی مولید به سیاست‌های تشویق و حمایت از فرزندآوری همچنان سطوح باروری کشور، پایین‌تر از سطح جایگزینی باقی مانده و روند نزولی خود را حفظ کرده است. این واقعیت، پرسشی اساسی را مطرح می‌سازد: چرا علی‌رغم اعمال مجموعه‌ای از حمایت‌ها، تشویق‌ها و مداخلات قانونی، مالی و نهادی، نرخ باروری افزایش نیافته است؟

از منظر جامعه‌شناسی دین و خانواده، انتظار می‌رود که زنان با دین‌داری و اعتقادات مذهبی بالا، نسبت به گروه‌های دیگر، به دلیل ارزش‌های فرهنگی و دینی که اغلب بر اهمیت تشکیل خانواده، تداوم نسل و جایگاه والای مادر بودن تأکید دارند، از سیاست‌های تشویقی فرزندآوری استقبال بیشتری کنند و در عمل سطح بالاتری از باروری را به نمایش بگذارند. پارادوکس پژوهشی در اینجا است که مشاهدات و برخی داده‌های اولیه نشان می‌دهد که بخشی از این جمعیت مذهبی، علی‌رغم باورهای قوی و تعهدات دینی از یکسو و گرایش به سنت‌های جامعه ایرانی که فرزندآوری را تشویق می‌کند، در عمل از فرزندآوری صرف‌نظر کرده یا آن را به تعویق می‌اندازند.

به عبارت دیگر، پرسش این است که چه موانع و عواملی اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، روان‌شناختی، یا سازوکارهای درون‌دینی در مسیر تحقق تمایلات باروری زنان متدین قرار گرفته که باعث شده است سیاست‌ها و مشوق‌های کلان، حتی در گروهی که بیشترین انتظار همراهی از آنان می‌رود، اثرگذاری مورد نظر را نداشته باشد؟ این پژوهش به دنبال پاسخگویی به چرایی این سکوت رفتاری در برابر فریاد تشویقی است. تحقیقات موجود نشان می‌دهد که زنان دین‌دار در مقایسه با هم‌تایان غیر دین‌دار خود، به طور کلی نرخ باروری بالاتری دارند (Hayford & Morgan, 2008: 6). برای مثال در ایالات متحده، زنانی که دین را در زندگی روزانه خود بسیار مهم می‌دانند، میانگین ۲.۳

فرزند دارند، در مقابل ۱.۸ فرزند برای زنان غیر دین‌دار. همچنین تحقیقات نشان داده که زنان با پیشینه مذهبی، بیشتر تحت تأثیر سیاست‌های حمایت از فرزندآوری قرار می‌گیرند؛ به طوری که در مطالعه‌ای در کشورهای بالتیک، این سیاست‌ها، احتمال فرزندآوری را در میان زنان با پیشینه مذهبی، ۲۴٪ افزایش داد، اما هیچ تأثیری بر زنان غیر دین‌دار نداشت (Brainerd & Malkova, 2025: 19).

با این حال به نظر می‌رسد در بافت خاص جامعه ایران امروز، حتی برای زنان متدین، مجموعه‌ای از موانع ادراک شده قدرتمند، اثر ارزش‌های دینی و سیاست‌های تشویقی را خنثی می‌کند. مفهوم موانع ادراک شده بر این نکته تأکید دارد که صرف وجود عینی مشکلاتی مانند مشکلات اقتصادی، کافی نیست، بلکه تفسیر و برداشت ذهنی افراد از این مشکلات به عنوان مانع است که بر تصمیم‌گیری باروری آنان، تأثیر تعیین‌کننده دارد. این موانع می‌تواند ریشه در عوامل فرهنگی نظیر تغییر ارزش‌ها نسبت به مادری کردن، فردگرایی، فشار نقش دوگانه شغلی و خانوادگی، انتظارات جدید از زندگی زناشویی و حتی درون‌دینی نظیر برداشت‌های جدید از تکالیف خانوادگی، احساس تضاد بین الزامات مذهبی و زندگی مدرن داشته باشد.

علاوه بر این ظهور فضای مجازی به عنوان یکی از بسترهای جدید اجتماعی‌سازی، این پارادوکس را پیچیده‌تر کرده است. زنان مذهبی فعال در فضای مجازی، در معرض جریان‌های فکری متنوع و گاه متضادی قرار می‌گیرند. از یکسو با گفتمان‌های سنتی و مذهبی مواجه‌اند که بر فرزندآوری تأکید دارد و از سوی دیگر با گفتمان‌های فمینیستی، توسعه فردی و سبک زندگی مدرن که بر استقلال، تحقق فردی و محدودسازی فرزندآوری صحنه می‌گذارد. این تقابل گفتمانی می‌تواند برای این زنان، نوعی تعارض هویتی و سردرگمی نقش ایجاد کند که خود به یکی از مهم‌ترین موانع ادراک شده برای فرزندآوری تبدیل شود.

بنابراین پرسش بنیادین این پدیدارشناسی، معطوف به کاوش در تجربه زیسته و سرشت آن گسست معناداری است که در پهنه زیست جهان زنان متدین، میانه جهان اعتقادی آنان (که بر دین‌داری والا دلالت دارد) و کنش عملی‌شان در قبال فرزندآوری (که به کم‌رنگ شدن میل به زادآوری اشاره دارد) پدیدار گشته است. غایت این پژوهش،

دستیابی و واکاوی معنای نهفته در دل این تعلیق رفتاری است که چرا و چگونه سوژه‌های مورد مطالعه، علی‌رغم گواهی جهان درونی سرشار از التزام دینی، در عمل، در سکوت و توقف گام برمی‌دارند؟ پرسش اینجاست که کدامین موانع و شرایط (در گستره‌ای از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، روان‌شناختی و حتی سازوکارهای درون‌دینی) بر پیکره اراده و امکان تحقق خواست فرزندآوری در این زنان سایه افکنده و زیست آنان را به عرصه‌ای برای تقابل ارزش و عمل بدل ساخته است؟ غرض، فهم ژرفای این شکاف و دریافت معناهایی است که سیاست‌های کلان تشویقی را در مواجهه با این زیست‌جهان خاص، ناکام و بی‌اثر گذارده است.

مرور ادبیات پژوهش و چارچوب مفهومی

مطالعات انجام‌شده در دهه‌های اخیر نشان می‌دهد که دین‌داری به عنوان یکی از عوامل مهم فرهنگی و اجتماعی، نقش زیادی در شکل‌گیری تمایلات فرزندآوری ایفا می‌کند. اعتقادات دینی و تجربه معنوی افراد، نقش مستقیمی در ارتقای سلامت روانی و اجتماعی آنان دارد و می‌تواند به افزایش سطح امید فردی و اجتماعی منجر شود (طالبی اردکانی و دیگران، ۱۴۰۳: ۲). هرچند مفاهیم دین و دین‌داری بسیار گسترده‌اند، پژوهشگران علوم اجتماعی، علوم دینی و حتی فیلسوفان، سه مؤلفه اصلی را در تعریف آن برجسته کرده‌اند: باورها و اعتقادات، تجربه و احساسات مذهبی و انجام مناسک دینی (شاوردی و صحراگرد، ۱۴۰۱: ۵۶). این مؤلفه‌ها می‌تواند رفتارهای باروری زنان مذهبی را شکل داده، تصمیم‌های آنان درباره فرزندآوری را تحت تأثیر قرار دهد. در بستر جامعه ایران، پژوهش‌ها، این ارتباط مثبت را به وضوح تأیید کرده‌اند. برای مثال، مطالعه‌ای گسترده در شهر تهران نشان داد که دین‌داری، حتی بیش از نگرش‌های جنسیتی، قصد افراد برای داشتن فرزندان بیشتر، قصد فرزندآوری را تحت تأثیر قرار می‌دهد (مدیری، ۱۳۹۶: ۱۹۱). همچنین یافته‌های یک پژوهش روی زوج‌های جوان در شهر مشهد، بیانگر آن است که انگیزه و تعداد ایده‌آل فرزندان در میان افرادی که اعتقادات مذهبی قوی‌تری دارند، به طور معناداری بالاتر است (خدیوزاده و ایرانی، ۱۳۹۷: ۱۳۹).

این یافته‌ها در سطح بین‌المللی نیز تأیید شده است. در کشورهای اروپایی که اغلب

نرخ باروری پایینی دارند، شواهدی از تأثیر مثبت و قوی حضور در مراسم مذهبی بر قصد باروری مشاهده شده است. به این معنا که عمل مذهبی منظم، با تمایل بیشتر به فرزندآوری در میان شهروندان اروپایی مرتبط است (Dantis et al, 2023: 18-19). تبیین مکانیسم تأثیر، یکی از مکانیسم‌های مهمی که این ارتباط مثبت را تبیین می‌کند، تفاوت درک از پیامدهای فرزندآوری است. در این زمینه، مطالعه‌ای در لهستان نشان داد که افراد مذهبی‌تر، در مقایسه با افراد غیر مذهبی، منافع بیشتری را برای والدین بودن متصور می‌شوند و هزینه‌ها و چالش‌های فرزندآوری را کمتر در نظر می‌گیرند. این امر ناشی از آموزه‌های دینی است که والدین را تشویق به فرزندآوری کرده، به آن معنا و ارزش معنوی می‌بخشد. بنابراین بخش قابل توجهی از تأثیر مثبت دین‌داری بر قصد باروری، از طریق افزایش درک منافع و کاهش درک چالش‌ها صورت می‌گیرد (Bein et al, 2021: 9, 10, 12).

به طور خلاصه، شواهد جمعیتی و اجتماعی در بستر فرهنگی ایران و سایر نقاط جهان نشان می‌دهد که دین‌داری، فراتر از یک باور فردی، یک نیروی اجتماعی است که می‌تواند با ترویج ارزش‌های خانواده‌محور و کاهش تلقی افراد از هزینه‌های فرزندآوری، تصمیم و تمایل به فرزندآوری را به شکلی مثبت تحت تأثیر قرار دهد. مطالعه تاج‌بخش (۱۴۰۲) نشان می‌دهد که مجموعه‌ای از ادراکات ذهنی، از جمله نگرانی نسبت به آینده نامعلوم فرزند، احساس ناکفایتی در ایفای نقش والدانه، ترس از بارداری، ترس از ارزیابی و قضاوت اجتماعی و تجربه بی‌ثباتی در شرایط زندگی می‌تواند تمایل به فرزندآوری را کاهش داده یا تصمیم‌گیری را به تعویق اندازد. این یافته بر اهمیت برداشت ذهنی زنان از شرایط (و نه صرف وجود عوامل عینی) در شکل‌گیری رفتارهای باروری تأکید دارد؛ نکته‌ای که با رویکرد مطالعه حاضر نیز همخوان است.

عباسی و همکاران (۲۰۲۲) در یک فراتحلیل جامع از مطالعات ایرانی، تأثیر مثبت اما میانه و متوسط دین‌داری بر قصدهای باروری را تأیید کردند. این تحقیق نشان داد که اثر دین‌داری اغلب ثانویه نسبت به موانع اقتصادی و ساختاری است و در زمینه‌های مختلف متفاوت عمل می‌کند.

یدالله‌پور و همکاران (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای روی دانشجویان ایرانی نیز رابطه مثبت میان دین‌داری و نگرش نسبت به فرزندآوری را گزارش کردند؛ هرچند این رابطه تحت تأثیر عوامل اجتماعی-اقتصادی قرار می‌گیرد.

در مقابل، مطالعات بین‌المللی، یافته‌های متنوع‌تری ارائه داده‌اند. آژن و کلوباس^۱ (۲۰۱۳) در چارچوب نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده، دین‌داری را به عنوان یکی از عوامل زمینه‌ای مهم شناسایی کردند که از طریق تأثیر بر باورها، نگرش‌ها، هنجارهای ذهنی و ادراک کنترل رفتاری بر قصدهای باروری اثر می‌گذارد.

آلومیر^۲ و همکاران (۲۰۲۰) در مرور سیستماتیک خود بر سلامت باروری زنان مسلمان نشان دادند که باورهای مذهبی اغلب به عنوان مانعی برای دسترسی به خدمات سلامت باروری عنوان می‌شود، اما همزمان انگیزه‌ای برای فرزندآوری محسوب می‌گردد. موانع عینی و ذهنی فرزندآوری، عوامل مختلفی را در برمی‌گیرد که در مطالعات مختلف شناسایی شده‌اند.

صفاری و همکاران (۲۰۱۸) در مطالعه کیفی خود بر یک جمعیت با باروری پایین در ایران، موانع اجتماعی و اقتصادی فرزندآوری را به تفصیل بررسی کردند. این پژوهش نشان داد که عوامل ساختاری مانند بیکاری، عدم امنیت شغلی و فشارهای اجتماعی، موانع اصلی محسوب می‌شوند.

بهجتی اردکانی و همکاران (۲۰۱۷) نیز در بررسی جامعه‌شناختی تحول مفهوم باروری در ایران، تأکید کردند که عوامل ذهنی و عینی کلان و خرد محیطی، فشارهای روانی و محدودیت‌های زیادی را برای خانواده‌ها ایجاد کرده است. این مطالعه همچنین نشان داد که مفاهیم فرزندآوری و باروری تحت تأثیر ارزش‌های مذهبی قرار دارد.

هاوکی^۳ و همکاران (۲۰۱۸) در مطالعه خود بر زنان مهاجر و پناهنده نشان دادند که این گروه‌ها با چالش‌های چندگانه‌ای در طول دوره باروری مواجه هستند. آنها فرزندآوری را به عنوان یک الزام فرهنگی و مذهبی تلقی می‌کنند، اما همزمان با موانع ساختاری و اجتماعی قابل توجهی روبه‌رو هستند.

1. Ajzen & Klobas
2. Alomair
3. Hawkey

کرنی و وایت^۱ (۲۰۱۶) در بررسی عوامل روان‌شناختی تأخیر در فرزندآوری، موانع ذهنی شامل نگرانی از مشکلات ناباروری، اهمیت داشتن فرزند، نگرش، هنجارهای ذهنی و ادراک کنترل رفتاری را شناسایی کردند. یافته‌های این مطالعات در مجموع نشان می‌دهد که رابطه بین دین‌داری و تمایلات فرزندآوری، پیچیده و چندوجهی است. هرچند دین‌داری عموماً با تمایلات بالاتر فرزندآوری همراه است، این رابطه تحت تأثیر موانع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرار می‌گیرد. موانع عینی مانند مشکلات اقتصادی و ساختاری اغلب تأثیری قوی‌تر از عوامل مذهبی بر تصمیم‌های باروری دارند، در حالی که موانع ذهنی شامل نگرش‌ها، باورها و ادراکات فردی، نقش تعدیل‌کننده‌ای ایفا می‌کنند.

با مرور پیشینه پژوهشی موجود می‌توان دریافت که دین‌داری به عنوان عاملی اثرگذار بر تمایلات فرزندآوری در بسترهای فرهنگی مختلف از جمله ایران، تأیید شده است. مطالعات نشان می‌دهد که دین‌داری، چه در قالب باورهای مذهبی و چه در قالب عمل منظم به مناسک، با افزایش قصد و نگرش مثبت به فرزندآوری همراه است. این تأثیر عمدتاً از طریق معنابخشی به والدگری، تقویت ارزش‌های خانوادگی و کاهش ادراک هزینه‌های روانی و اجتماعی فرزندپروری صورت می‌پذیرد.

با این حال یافته‌ها بیانگر آن است که این رابطه، ساده و خطی نیست. نقش دین‌داری اغلب در تعامل پیچیده با موانع ساختاری و اقتصادی، نظیر بیکاری، ناامنی شغلی و هزینه‌های زندگی و همچنین موانع ذهنی، روان‌شناختی، مانند نگرانی از آینده، تغییر ترجیحات فردی و دشواری‌های نقش مادری قرار می‌گیرد. در بسیاری از موارد این موانع می‌تواند اثر دین‌داری را تضعیف یا حتی خنثی نمایند. در نتیجه هرچند دین‌داری به عنوان یک نیروی فرهنگی قادر است تمایل به فرزندآوری را تقویت کند، تبدیل این تمایل به قصد و در نهایت رفتار واقعی، در گروه عبور از میدان وسیعی از موانع عینی و ذهنی است. این تعامل پیچیده، پرسش اصلی پژوهش حاضر را شکل می‌دهد: چگونه زنان متدین، این تقابل و تعامل میان ارزش‌های دینی از یکسو و موانع تجربه‌شده از سوی دیگر را در «زیست‌جهان» خویش معنا می‌کنند و چه سازوکارهای ذهنی و عینی

در این میانه نقش ایفا می‌نماید؟

این پژوهش با تمرکز بر زیست‌جهان زنان مذهبی فعال در فضای مجازی، واکاوی معنایی موانع فرزندآوری را در بافتی نوین و اثرگذار پی می‌گیرد. انتخاب این گروه نه به عنوان نمونه‌ای صرف، بلکه به‌مثابه سوژه‌های چندلایه که در تقاطع دین‌داری، کنشگری مجازی و تجربه زنانه قرار دارند، وجه تمایز اصلی این تحقیق محسوب می‌شود. تمایز این مطالعه در آن است که به جای تأکید صرف بر موانع عینی و اقتصادی پیشتر شناسایی شده در ادبیات موجود، به سراغ تجربه زیسته زنانی می‌رود که در میانه دو گفتمان متعارض قرار گرفته‌اند: از یکسو، پایبندی به ارزش‌های دینی که حامی فرزندآوری است و از سوی دیگر، زیستن در فضای مجازی که ارزش‌ها، هنجارهای اجتماعی و حتی بازتعریف نقش زن را به شکلی پویا و گاه پارادوکسیکال تحت تأثیر قرار داده است.

این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش بنیادین است که چگونه این زنان، موانع پیش رو را درک و تفسیر می‌کنند و این تفسیر علی‌رغم وجود مشوق‌های قانونی و حمایتی، چگونه به سکوت باروری در عمل منجر می‌شود. تلاش این مطالعه نه در تأیید وجود موانع که در کشف معنا و نحوه شکل‌گیری این موانع در زیست‌جهان این گروه خاص و تبیین شکاف میان تشویق کلان و امتناع زیسته نهفته است.

چارچوب مفهومی

درک تصمیم‌های فرزندآوری مستلزم رویکردی چندسطحی است که تعامل پیچیده بین عوامل کلان، میانی و خرد را در نظر گیرد. برای مطالعه موانع فرزندآوری در میان زنان مذهبی، چارچوبی تلفیقی پیشنهاد می‌شود که بر اساس نظریه‌های پایه‌ای در حوزه‌های جمعیت‌شناسی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی شکل گرفته است. در سطح کلان و بستر نهادی و فرهنگی نظریه گذار جمعیتی دوم (ر.ک: Lesthaeghe, 2010)، چارچوب مناسبی برای تحلیل تحولات فرهنگی فراهم می‌کند. بر اساس این نظریه، تغییرات ارزشی به سمت فردگرایی، سکولاریزاسیون و اولویت یافتن ارزش‌های ابراز وجود، زمینه‌ساز کاهش تمایل به فرزندآوری شده است. در کنار این نظریه، سرمایه

انسانی (Becker, 1991: 155) بر نقش متغیرهای اقتصادی کلان مانند بی‌ثباتی بازار کار، تورم و نااطمینانی اقتصادی در محاسبات عقلانی افراد درباره هزینه‌های فرزندآوری تأکید دارد. برای زنان مذهبی، تعامل بین این تحولات فرهنگی و اقتصادی و نظام ارزشی دینی، میدان تصمیم‌گیری پیچیده‌ای ایجاد می‌کند.

در سطح میانی، شبکه‌ها و هنجارهای اجتماعی قرار دارد. نظریهٔ «سرمایه اجتماعی» بوردیو^۱ (۱۹۸۶) و توسعه‌های بعدی آن در حوزهٔ شبکه‌های اجتماعی، برای تحلیل تأثیر حلقه‌های اجتماعی بر تصمیم‌گیری باروری، ضروری است. شبکه‌های همسالان، گروه‌های مذهبی و خانواده گسترده، از طریق ایجاد هنجارهای اجتماعی، ارائه الگوهای نقش و اعطای حمایت‌های عاطفی و مادی، بر ادراک زنان از موانع و مزایای فرزندآوری اثر می‌گذارد. به‌ویژه فضای مجازی به عنوان یک شبکه اجتماعی نوین، بستری برای تقابل گفتمان‌های مختلف درباره مادری و هویت زنانه فراهم کرده است.

و در نهایت در سطح خرد، فرآیندهای روان‌شناختی-شناختی را می‌توان مورد توجه قرار داد. نظریهٔ «رفتار برنامه‌ریزی‌شده» (Ajzen, 1991: 182)، یک مدل شناختی برای درک شکل‌گیری قصد باروری ارائه می‌دهد. بر این اساس قصد فرد برای فرزندآوری تحت تأثیر نگرش‌ها، ارزیابی مثبت یا منفی از فرزندآوری، هنجارهای ذهنی، ادراک فشار اجتماعی برای فرزندآوری یا عدم آن و کنترل رفتاری درک‌شده، احساس توانایی در غلبه بر موانع قرار دارد. این مدل را می‌توان با نظریه «خودکارآمدی» بندورا^۲ (۱۹۹۷) تکمیل کرد که بر باور فرد به توانایی‌اش برای انجام تکالیف خاص مانند والدگری موفق در شرایط دشوار تأکید می‌ورزد. برای زنان مذهبی، تفسیرهای دینی و سطح التزام عملی به باورها، به طور مستقیم بر این مولفه‌های شناختی اثر می‌گذارد. تعامل سطوح و نقش زمان، این چارچوب تعامل پویا بین سطوح مختلف را امری ضروری می‌داند. برای نمونه یک سیاست کلان تشویق فرزندآوری ممکن است به دلیل فقدان سرمایه اجتماعی حمایتگر در سطح میانی (شبکه‌های خانوادگی) یا پایین بودن خودکارآمدی والدگری در

1. Bourdieu
2. Bandura

سطح خرد ناکام بماند. ادراک از آینده به‌ویژه تحت تأثیر نظریه «عدم قطعیت» (ر.ک: Vignoli et al, 2020) می‌تواند تمام محاسبات فرد در سطوح مختلف را تحت الشعاع قرار دهد. این چارچوب یکپارچه، ابزار تحلیلی قدرتمندی برای درک چندبعدی و زمینه‌مند موانع فرزندآوری در برابر زنان مذهبی فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که چرا سیاست‌های تک‌بعدی عموماً در تغییر الگوهای باروری ناکام مانده‌اند.

روش پژوهش

این مطالعه با بهره‌گیری از روش کیفی و با اتخاذ رویکرد پدیدارشناسی توصیفی انجام شد. هدف پدیدارشناسی، درک و توصیف تجربه‌زیسته افراد از یک پدیده مشترک است (Creswell, 2013: 76). از آنجا که هدف اصلی این پژوهش، کشف و درک عمیق موانع ادراک‌شده فرزندآوری از دیدگاه خود زنان مذهبی فعال در فضای مجازی بود، این رویکرد به عنوان راهبرد پژوهشی برگزیده شد تا بتوان به ماهیت چندبعدی و ذهنی این تجارب دست یافت.

جامعه مورد مطالعه این پژوهش را زنان متأهل و مجرد، دارای اعتقادات مذهبی عیان و فعال در فضای مجازی تشکیل دادند که علی‌رغم تمایل بالقوه به فرزندآوری، اقدام به تولد فرزند بعدی نکرده یا آن را به تعویق انداخته بودند. با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و سپس گلوله برفی، ۳۲ نفر از این زنان برای مشارکت در مطالعه انتخاب شدند.

در این پژوهش، منظور از زن فعال مذهبی، زنی است که:

۱. در یکی از پلتفرم‌های مجازی (اینستاگرام یا تلگرام)، صفحه‌ای عمومی یا نیمه‌عمومی دارد و به صورت مستمر (حداقل هفته‌ای یک‌بار) در زمینه موضوعات دینی، اخلاقی یا سبک زندگی اسلامی تولید محتوا می‌کند.

۲. خود را دارای باورها و التزامات مذهبی می‌داند (بر اساس خوداظهاری در مصاحبه) و

۳. از سوی مخاطبان یا کاربران، به عنوان فردی متعهد به ارزش‌های دینی شناخته می‌شود.

۴. جدول ۱- مشخصات مشارکت‌کنندگان

مدرک	وضعیت زناشویی	سن		مدرک	وضعیت زناشویی	سن	
کارشناسی ارشد	متاهل	۲۸	P17	دانشجوی کارشناسی	متاهل	۲۰	P1
کارشناسی ارشد	متاهل	۲۵	P18	دانشجوی کارشناسی	متاهل	۲۲	P2
کارشناسی ارشد	متاهل	۳۲	P19	کارشناسی	متاهل	۲۴	P3
کارشناسی ارشد	متاهل	۳۰	P20	دانشجوی کارشناسی	متاهل	۲۲	P4
کارشناسی	متاهل	۲۷	P21	دانشجوی کارشناسی	متاهل	۲۳	P5
دکتری	متاهل	۲۹	P22	دانشجوی کارشناسی	متاهل	۲۱	P6
دکتری	متاهل	۳۱	P23	کارشناسی ارشد	متاهل	۲۷	P7
کارشناسی	متاهل	۲۶	P24	کارشناسی ارشد	متاهل	۲۶	P8
کارشناسی ارشد	متاهل	۳۳	P25	ارشد	متاهل	۲۷	P9
کارشناسی ارشد	متاهل	۲۸	P26	دکتری	متاهل	۲۹	P10
کارشناسی ارشد	متاهل	۲۴	P27	کارشناسی	متاهل	۲۴	P11
کارشناسی ارشد	متاهل	۳۴	P28	کارشناسی	متاهل	۲۴	P12
کارشناسی	متاهل	۲۹	P29	کارشناسی	متاهل	۲۶	P13
کارشناسی	متاهل	۲۷	P30	دانشجوی کارشناسی	متاهل	۲۲	P14
کارشناسی	متاهل	۳۱	P31	دیپلم	مجرد	۲۰	P15
کارشناسی	مجرد	۳۰	P32	دانشجوی کارشناسی	مجرد	۲۱	P16

مشارکت‌کنندگان از نظر شدت دین‌داری، گرایش‌های مذهبی و نوع فعالیت در فضای مجازی، متفاوت بودند. این تنوع، امکان بررسی چندصدایی در میان زنان مذهبی را فراهم کرد و به تعمیق درک پدیده کمک نمود. انتخاب زنان فعال مذهبی در فضای مجازی به این دلیل است که این گروه، در نقطه تلاقی دو نظام معنایی متفاوت دین-داری نهادینه و کنشگری مدرن مجازی قرار دارند. این وضعیت آنها را به نمونه‌ای غنی برای مطالعه موانع ادراک‌شده فرزندآوری تبدیل می‌کند. همچنین سایر معیارهای ورود به مطالعه عبارت بودند از: داشتن حداقل یک صفحه شخصی یا عمومی فعال با دنبال‌کننده قابل توجه در پلتفرم اینستاگرام یا تلگرام و تجربه تعویق یا صرف‌نظر از فرزندآوری علی‌رغم داشتن توانایی بالقوه. اطمینان از اشباع نظری داده‌ها پس از مصاحبه با حدود ۲۸ نفر از شرکت‌کننده حاصل شد که پاسخ‌ها به تکرار رسید. اما برای افزایش اعتبار و غنای یافته‌ها، مصاحبه‌ها تا تعداد ۳۲ نفر ادامه یافت. برای تحلیل داده‌ها از روش «تحلیل مضمون» (تماتیک) به شیوه براون و کلارک (۲۰۰۶) استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

در فرآیند تحلیل کیفی داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، پس از مرحله کدگذاری باز و شناسایی کدهای اولیه، داده‌ها در قالب مقوله‌های میان‌سطحی یا همان کدهای محوری سامان‌دهی شد. این کدهای محوری بیانگر مضامین برجسته‌ای هستند که از تکرار، هم‌پوشانی و معنای مشترک کدهای اولیه حاصل شده‌اند و بیانگر تجربه‌ها و ادراک‌های زیسته مشارکت‌کنندگان درباره فرزندآوری‌اند. در ادامه برای ایجاد انسجام مفهومی بیشتر، این کدهای محوری ذیل تم‌های اصلی قرار گرفتند که بیانگر سطوح بالاتری از تفسیر داده‌ها و بازنمایی الگوهای کلی در ذهنیت و تجربه مشارکت‌کنندگان هستند. در نتیجه کدگذاری و یافتن مضامین و مقوله‌ها، سه مقوله یا تم اصلی کشف شد که در جدول (۲) آمده است:

جدول ۲- تم‌های اصلی استخراج شده

مقوله‌های اصلی	کدهای محوری (مقوله‌های فرعی)
درک زنان از فقدان حمایت اجتماعی	- هراس از تنهایی در نقش والدگری - رنج‌تندی بدن و ذهن در مسیر مادری - احساس ایستایی در فرآیند رشد فردی و اجتماعی
زیست بوم بازدارنده فرزندآوری	- تجربه زیسته از هزینه‌ها و الزامات فرزندآوری - ادراک فقدان پشتوانه‌های اجتماعی - نگرانی از محیط و آسیب‌های اجتماعی
ابهام در آینده و عدم کنترل آن	- احساس فقدان کنترل بر شرایط اقتصادی - دلهره از گسست هنجاری در نسل آینده

در ادامه هر مضمون یا تم اصلی تشریح شده است.

۱- ادراک سختی‌های ناشی از تجربه مادری و نقش‌های جنسیتی

جدول ۳- ادراک سختی‌های نقش مادری

مقوله‌های اصلی	کدهای محوری (مقوله‌های فرعی)	کدهای اولیه
درک زنان از فقدان حمایت اجتماعی	هراس از تنهایی در نقش والدگری	- همراهی نکردن همسر در تربیت درست فرزند (کد p01) - کلاً آگه به همراهی و همدلی همسر مطمئن بودم، تردیدی در فرزندآوری نداشتم (کد p01) - عدم اطمینان از همراهی و وقت گذاشتن همسر (کد p28) - ترس از اینکه پدر بچه، مرد خوبی نباشه (کد p20) - شاید ترس از همراهی نکردن طرف مقابل هست (کد p21) - عدم فهم درست از شرایط زن حین بارداری و بچه‌داری توسط مرد خونه (کد p18) - واقعا آگه مردها حامی خوبی باشن، بچه داشتن شیرینه. البته من بچه داشتن رو دوست دارم و حتی بدون همراهی همسر، به بچه زیاد فکر می‌کنم (کد ...)

		(p05) - سختی‌های مربوط به کولیک پسر و آلرژی دختر و درک نشدن همین موضوع از طرف بقیه (کد p28)
رنج‌تندگی بدن و ذهن در مسیر مادری		- زحمت زیاد و مشقت دست‌تنها مادری کردن، از دست دادن فرصت‌های تحصیلی، و یار شدید و سه ماه حالت تهوع بی‌وقفه (کد p23) - اینکه مجبور باشم همه وقت‌مو در اختیارش بذارم (کد p32) - اینکه تا کجا میتونم از خودم بگذرم (کد p14) - سختی بارداری و زمان زیادی که بچه داری از آدم میگیره (کد p14) - می‌ترسم از تمام مسئولیت‌هاش و اینکه تمام وجودم بخواد وقف بچه بشه (کد p09) - سختی‌های روحی و جسمی سال اول زندگی اون بچه، به هم ریختن خواب (کد p29) - تو کارای خونه گندم و انرژیم کمه براشون (کد p01)
احساس ایستایی در فرآیند رشد فردی و اجتماعی		- تمایل دارم به رشدهای فردی و اجتماعی خودم هم برسم، کاری بکنم علاوه بر مادری و همسری (کد p11) - درس و کارم رو نمیخوام از دست بدم فعلاً (کد p19) - به نظرم بزرگ‌ترین مانع ذهنی تقریباً به حق دختران و بانوان، عدم پیشرفت فردی، اجتماعی، تحصیلی شون و به دوش کشیدن... (کد p13)

الف) درک زنان از فقدان حمایت اجتماعی در شبکه‌های اطرافشان

این مضمون اصلی، جهان زیسته زنان مشارکت‌کننده در مواجهه با افق مادری و معنادهی آنان به این تجربه آینده‌نگر را آشکار می‌سازد. تجربه زیسته این زنان از دشواری‌های مرتبط با مادر شدن، به عنوان پدیده مرکزی در هستی‌مندی آنان نسبت به این مرحله حیاتی ظهور می‌کند. این مضمون از سه ساختار معنایی اصلی تشکیل شده است. نخست، تجربه زیسته از تأثیر غیبت شریک در جهان مادری؛ این بعد معنایی به قصدمندی زنان نسبت به مشارکت همسر در جهان زندگی مشترک اشاره دارد. تجربه آگاهانه آنان از احتمال تنهایی در عرصه مادری، به عنوان افق ترس در ساختار تجربه آنان جلوه‌گر می‌شود. یکی از مشارکت‌کنندگان در بازگویی تجربه زیسته خود می‌گوید: «کلاً آگه به همراهی و همدلی همسر مطمئن بودم، تردیدی در فرزندآوری نداشتم».

این گفتار معنامند نشان‌دهنده ساختار آگاهی زن در مواجهه با امکان مادری است؛ جایی که حضور یا غیبت همسر به طور بنیادین، معنای زیسته او از این تجربه را شکل می‌دهد. تجربه‌های پیشین مانند «سختی‌های مربوط به کولیک پسر و آلرژی دختر و درک نشدن همین موضوع از طرف بقیه»، این افق معنایی را عمیق‌تر ساخته و احساس وجودی تنهایی را در ساختار تجربه آنان تقویت می‌کند.

ب) رنج‌تنیدگی بدن و ذهن در مسیر مادری

رنج‌تنیدگی بدن و ذهن در مسیر مادری را می‌توان جسمانیت و روانیت در تجربه زیسته مادری نامید. این بعد وجودی به تجسم‌یافتگی زنان در مواجهه با پدیده مادری می‌پردازد. آگاهی جسمانه آنان از تغییرات و چالش‌های فیزیکی، به عنوان ساختار بنیادین تجربه در جهان زیسته آنان ظهور می‌کند. مشارکت‌کنندگان از تجربه زیسته خود از «زحمت زیاد و مشقت دست تنها مادری کردن» سخن گفتند. بازگویی تجربه آنان شامل پدیدارهای جسمانه مانند «ویار شدید و سه ماه حالت تهوع بی‌وقفه» و «به هم ریختن خواب» بود. یکی از مصاحبه‌شوندگان با بیان «می‌ترسم از تمام مسئولیت‌هاش و اینکه تمام وجودم بخواد وقف بچه بشه»، تجربه وجودی از ذوب شدن خود در افق مادری را آشکار ساخت. این گزاره، نشان‌دهنده ساختار آگاهی زن از احتمال از خودبیگانگی در تجربه زیسته مادری است.

ج) محدودیت رشد فردی و اجتماعی

در این بعد تجربی، مشارکت‌کنندگان، تجربه زیسته خود از تضاد میان نقش مادری و امکانات وجودی فردی را بازگو کردند. این ساختار معنایی، فراتر از درماندگی فیزیکی است و به تجربه آگاهانه از احتمال توقف خودتحقق‌ی مربوط می‌شود. مشارکت‌کنندگان بر قصدمندی خود نسبت به رشدهای فردی و اجتماعی تأکید داشتند. گزاره‌هایی مانند «درس و کارم رو نمی‌خوام از دست بدم فعلاً» و «بزرگ‌ترین مانع ذهنی تقریباً به‌حق دختران، عدم پیشرفت فردی و اجتماعی تحصیلی‌شون است»، ساختار آگاهی آنان از تضاد وجودی میان هستی‌مندی مادرانه و پروژه خودسازی را آشکار می‌سازد.

تأویل پدیدارشناختی یافته‌های تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که پدیدهٔ مادری در جهان زندگی آنان، نه به عنوان یک امکان طبیعی، بلکه به‌مثابه فرآیندی پر تردید برای هستی وجودی آنان معنا می‌یابد. این ساختار معنایی در قصدمندی آنان نسبت به تجربهٔ آیندهٔ مادری ریشه دوانده و افق انتظار آنان را شکل می‌دهد. در واقع تجربه زیسته این زنان از مادری پیش رو، به عنوان ساختار وجودی پیچیده‌ای ظهور می‌کند که در آن، امکان خودشکوفایی و تحقق وجودی فردی با مسئولیت مادرانه در تنش معنایی قرار می‌گیرد.

۲- موانع ساختاری و اجتماعی فرزندآوری

جدول ۴- موانع ساختاری، اقتصادی و اجتماعی فرزندآوری

مقوله اصلی	کدهای محوری (مقوله‌های فرعی)	کدهای اولیه
زیست‌بوم بازدارنده فرزندآوری	تجربه زیسته از هزینه‌ها و الزامات فرزندآوری	<ul style="list-style-type: none"> - شرایط مالی و امکانات زندگی مناسب فرزندآوری نیست (کد p14) - عدم درآمد ثابت و روتین و ترس از گرونی‌های وحشتناک (کد p08) - توان و صبر خودم، توان اقتصادی برای اینکه نمیتونم تو کارای خونه کمک بگیرم (کد p18) - مادری در تهران، خیلی گران است (کد p23)
	ادراک فقدان پشتوانه‌های اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - عدم حمایت از مادران در همه‌جا و همه‌ش باعث میشه فعلاً به فرزندآوری فکر نکنم (کد p22) - عدم ارائه خدمات همراه با کرامت برای مادران (تجربه بیمارستان دولتی در شرایط اضطرار) (کد p18) - نگرانی بابت سلامت جسمی و نگاه تحقیرآمیز بقیه و عدم خدمات خوب برای مادران توسط حاکمیت (کد p17) - نبود کمک و حمایت از طرف دولت (کد p07) - محدودیت‌هایی در زمینه‌های مختلف از سوی جامعه و ساختار بر مادر تحمیل می‌شود، به‌خصوص فعالیت اجتماعی و پژوهش

	<p>- مسائل مربوط به تحصیل و اشتغال که حالا یا قانونی نیست یا اجرا نمی‌شود، در باب مرخصی برای دانشجویها (کد p13)</p> <p>- من عاشق بچه‌ام، ولی متأسفانه وقتی شاغل اداره خصوصی باشی با کلی قسط، جرأت بچه‌دار شدن از ترس از دست دادن جا رو نداری (کد p06)</p>
<p>نگرانی از محیط و آسیب‌های اجتماعی</p>	<p>- فضای فراهم گناه در جامعه باعث میشه نگران باشم از حضور بچه‌م در چنین جامعه‌ای (کد p28)</p> <p>- ناهنجاری‌های اجتماعی و احتمال آسیب دیدن فرزند در این فضای اخلاقی و فرهنگی (کد p31)</p> <p>- نگرانی از تربیت درست در جامعه‌ای شبیه جامعه‌ی امروزی (کد p17)</p>

الف) آشکارسازی جهان اقتصادی به‌مثابه عرصه محدود

تحلیل پدیدارشناختی کدهای اولیه در این مضمون آشکار می‌سازد که تجربه زیسته زنان از ابعاد اقتصادی فرزندآوری در جهان معاش آنان به عنوان ساختار وجودی بنیادین ظهور می‌کند. گفتار «شرایط مالی و امکانات زندگی، مناسب فرزندآوری نیست» نشان‌دهنده تصویری آگاهانه نسبت به عدم تناسب میان امکانات موجود و الزامات آینده است. تجربه وجودی از «عدم درآمد ثابت و روتین و ترس از گرونی‌های وحشتناک»، آشکارکننده ساختار زمانی خاصی از آگاهی است که در آن آینده اقتصادی به‌مثابه افق نامعلوم و تهدیدآمیز در هستی‌مندی زن نسبت به فرزندآوری جلوه‌گر می‌شود. این تجربه آگاهانه از عدم قطعیت، بُعد زمانی آگاهی را در مواجهه با پروژه مادری به‌شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. بازگویی تجربه از «توان و صبر خودم، دلیل جدی‌تریه برای فرزند نیاوردن، توان اقتصادی برای اینکه نمی‌تونم تو کارای خونه کمک بگیرم» نشان‌دهنده آگاهی جسمانه از محدودیت‌های مالی است که تجسم‌یافتگی زن در جهان زندگی روزمره را تحت تأثیر قرار داده و امکانات وجودی او را در نظرش ناکافی می‌سازد. گزاره وجودی «مادری در تهران، خیلی گران است»، آشکارکننده تجربه مکانی-اقتصادی خاصی است که در آن مکان زندگی (تهران) به عنوان عرصه گرانی در ساختار تجربه زن از فرزندآوری معنا می‌یابد.

ب) درک ناکافی بودن حمایت‌های اجتماعی و فرهنگی یا تجربه زیسته از انزوای ساختاری تحلیل کدهای این مضمون نشان می‌دهد که تجربه زیسته زنان از فقدان حمایت‌های نهادی در جهان اجتماعی آنان به عنوان ساختار وجودی انزوا ظهور می‌کند. گفتار «عدم حمایت از مادران در همه‌جا باعث میشه فعلاً به فرزندآوری فکر نکنم» آشکارکننده قصدمندی منفی نسبت به مادر شدن است که در نتیجه تجربه آگاهانه از غیبت حمایت جمعی شکل گرفته است. تجربه زیسته از «عدم ارائه خدمات همراه با کرامت برای مادران» و بازگویی تجربه مستقیم از «تجربه تلخ در بیمارستان دولتی» نشان‌دهنده آگاهی از بی‌کرامتی ساختاری است. این تجربه وجودی آشکار می‌سازد که نهادهای اجتماعی گاه در جهان زندگی زن، نه به عنوان منابع حمایتی، بلکه به‌مثابه عرصه‌های تحقیر معنا پیدا می‌کنند.

گزاره پیچیده «محدودیت‌هایی در زمینه‌های مختلف از سوی جامعه و ساختار بر مادر تحمیل می‌شود، به‌خصوص فعالیت اجتماعی و یا درس و دانشگاه» آشکارکننده تجربه آگاهانه از ساختارهای اداری و نهادی است که امکانات وجودی زن را در تجربه همزمان مادری و فعالیت اجتماعی محدود می‌سازد. این ساختار معنایی نشان می‌دهد که جامعه‌انطور که در تجربه آگاهانه و زیسته زن پدیدار می‌شود، به عنوان نیروی محدودکننده ظهور می‌کند. تجربه وجودی از «متأسفانه وقتی شاغل اداره خصوصی باشی با کلی قسط، جرأت بچه‌دار شدن از ترس از دست دادن کار و ندراری» نشان‌دهنده ریشه دواندن عمیق ترس است که امنیت شغلی و تصمیم به مادری را در تضاد وجودی قرار می‌دهد. این تجربه آگاهانه آشکار می‌سازد که فرزندآوری در جهان اقتصادی زن به عنوان تهدیدی برای بقا معنا می‌یابد.

ج) نگرانی از محیط و آسیب‌های اجتماعی، تجربه زیسته از فضای تهدیدآمیز تحلیل این مضمون نشان می‌دهد که تجربه زیسته زنان از محیط اجتماعی به عنوان عرصه‌ای ناامن برای فرزند آینده در ساختار آگاهی آنان ظهور می‌کند. گفتار «فضای فراهم گناه در جامعه باعث میشه نگران باشم از حضور بچم در چنین جامعه‌ای» نشان‌دهنده قصدمندی محافظتی نسبت به فرزند است که تصویری است که محیط اجتماعی را به عنوان فضای آلوده اخلاقی تجربه می‌کند. تجربه آگاهانه از «ناهنجاری‌های اجتماعی و

احتمال آسیب دیدن فرزند در این فضای اخلاقی و فرهنگی «آشکارکننده ساختار زمانی آینده‌نگرانه است که در آن آینده اجتماعی به‌مثابه افق خطر برای فرزند احتمالی معنا پیدا می‌کند. این آگاهی قصدمند نشان می‌دهد که جامعه در تجربه زیسته زن، نه به عنوان بستر رشد فرزند، بلکه به مثابه عرصه آسیب ظهور می‌کند. گزاره «نگرانی از تربیت درست در جامعه‌ای شبیه جامعه امروزی» آشکارکننده تجربه وجودی از ناکامی ساختارهای تربیتی جامعه است. این ساختار معنایی نشان می‌دهد که مسئولیت تربیت در آگاهی زن به عنوان باری انفرادی در مقابل جامعه‌ای ناکارآمد تجربه می‌شود.

این کدهای معنامند آشکار می‌سازد که تجربه زیسته زنان مشارکت‌کننده از فرزندآوری در جهان زندگی آنان به عنوان پدیده‌ای ساختارمند ظهور می‌کند که با سه لایه موانع- اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی- به طور همزمان تعیین یافته است. این ساختار وجودی نشان می‌دهد که امکان مادری در آگاهی قصدمند این زنان، نه به‌مثابه یک انتخاب آزاد و طبیعی، بلکه به عنوان تصمیمی پیچیده و پرمخاطره معنا می‌یابد که در میدان نیروهای ساختاری متضاد شکل می‌گیرد. فرآیند تحقق مادری در تجربه زیسته این زنان به عنوان تقابلی وجودی میان میل به مادری و واقعیت‌های ساختاری محدودکننده ظهور می‌کند که هستی‌مندی آنان را در تنش مداوم میان امکان و محدودیت قرار می‌دهد.

۳- ابهام در آینده و عدم کنترل آن

جدول ۵- تحمل نکردن ابهام نسبت به آینده

مقوله اصلی	کد محوری (مقوله‌های فرعی)	کدهای اولیه
ابهام در آینده و عدم کنترل آن	احساس فقدان کنترل بر شرایط اقتصادی	- نگرانی از آینده و همچنین بی‌ثباتی اقتصادی در کشور (کد p20) - وضعیت نامعلوم و مبهم آینده، دوتا چهارتا نبودن محاسبات زندگی آینده (کد p27) - آینده بچه! که نیازمند تأمین مناسب اقتصادی (کد p14)
	دلهره از گسست هنجاری در نسل آینده	- اینکه من خیلی آدم بدی‌ام و نکته تاوان کارایی که من کردم رو تو بچه‌هام آشکار بشه با اینکه توبه کردم ولی.. (کد p20) - خیلی فکر کردم، هیچ شرایطی قانعم نمیکنه (کد p19) - من برای فرزند دوم از آینده جامعه از همه لحاظ فرهنگی و اقتصادی (و بعد ناتوانایی خودم در کنترل دو فرزند) (کد p08)

الف) تجربه زیسته از آینده به مثابه افق نامعلوم

تحلیل کدهای اولیه در این مضمون آشکار می‌سازد که تجربه زیسته زنان از شرایط اقتصادی در جهان زندگی آنان به عنوان ساختار وجودی عدم قطعیت ظهور می‌کند. گفتار «نگرانی از آینده و همچنین عدم ثبات اقتصادی در کشور» نشان‌دهنده قصدمندی آگاهانه نسبت به آینده اقتصادی به مثابه افقی غیر قابل اتکاست که هستی‌مندی زن نسبت به تصمیم به مادری را به طور بنیادین تحت تأثیر قرار می‌دهد. تجربه وجودی از «وضعیت نامعلوم و مبهم آینده، دوتا چهارتا نبودن محاسبات زندگی آینده» آشکارکننده ساختار زمانی خاصی از آگاهی است که در آن آینده، نه به عنوان امکان قابل برنامه‌ریزی، بلکه به مثابه عرصه‌ای از ابهام در تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان معنا پیدا می‌کند. این آگاهی قصدمند نشان می‌دهد که زمانیت آینده در ساختار تجربه آنان به جای افق امید، به منطقه‌ای از عدم قطعیت تبدیل شده است.

بازگویی تجربه از «آینده بچه باعث میشه به بچه آوردن فکر نکنم! چون که نیازمند تأمین مناسب اقتصادی» نشان‌دهنده تجربه آگاهانه از مسئولیت اقتصادی والدگری است که در شرایط عدم قطعیت ساختاری به عنوان بار تحمل‌ناپذیر تجربه می‌شود. این ساختار معنایی آشکار می‌سازد که فرزند احتمالی در آگاهی زن، نه به مثابه پدیده‌ای مطلوب، بلکه به عنوان مسئولیتی فراتر از امکانات ظهور می‌کند. تأویل پدیدارشناختی این مضمون نشان می‌دهد که تجربه زیسته زنان از فقدان کنترل اقتصادی در جهان معاش آنان به عنوان ساختار وجودی بنیادین عمل می‌کند که امکان فرزندآوری را از یک انتخاب طبیعی به مخاطره‌ای محاسبه‌ناپذیر تبدیل می‌سازد. این آگاهی قصدمند از عدم کنترل باعث می‌شود که پروژه مادری در ساختار تجربه آنان به عنوان تصمیمی غیر مسئولانه معنا پیدا کند.

ب) ترس از آسیب‌پذیری اخلاقی و فرهنگی نسل آینده یا تجربه زیسته از جامعه به مثابه فضای تهدیدآمیز

تحلیل پدیدارشناختی کدهای این بخش آشکار می‌سازد که تجربه زیسته زنان از محیط اجتماعی و فرهنگی در جهان زندگی آنان به عنوان عامل خطر برای نسل آینده ظهور می‌کند. گفتار «اینکه من خیلی آدم بدی‌ام و نکنه تاوان کارایی که من کردم تو

بچه‌ها آشکار بشه با اینکه توبه کردم ولی...» نشان‌دهنده ساختار پیچیده‌ای از آگاهی است که در آن گذشته شخصی به عنوان سایه‌ای تهدیدآمیز بر آینده فرزند احتمالی سنگینی می‌کند. تجربه وجودی از توبه که هنوز قطعیت بخشش را نیافته، نشان می‌دهد که هویت گذشته در ساختار آگاهی زن همچنان به عنوان عامل اثرگذار در شکل‌گیری تصمیم به مادری باقی مانده است. تجربه آگاهانه از «آینده جامعه از همه لحاظ فرهنگی و اقتصادی و بعد ناتوانایی خودم در کنترل دو فرزند» نشان‌دهنده ساختار دوگانه نگرانی است: از یکسو تهدیدهای خارجی جامعه و از سوی دیگر محدودیت‌های درونی خود. این تجربه وجودی آشکار می‌سازد که زن، خود را میان دو نیروی فشار یعنی محدودیت‌ها و عدم حمایت‌های جامعه و ناتوانی شخصی، محصور ببیند.

این یافته‌ها با نظریه خودکارآمدی والدگری^۱ بندورا^۲ (۱۹۹۷) سازگار است که بر اهمیت باورهای والدین نسبت به توانایی‌شان در انجام مؤثر نقش والدگری تأکید می‌کند. مرداک نشان داده است که خودکارآمدی والدگری به طور مستقیم بر رفتارهای تربیتی والدین و مشکلات رفتاری کودکان تأثیر می‌گذارد (Murdock, 2012: 319). مطالعات اخیر نیز بر اهمیت نگرانی‌های والدگری در مواجهه با عدم قطعیت تأکید کرده‌اند. ویتکوفسکی و همکاران در مرور نظام‌مند خود نشان دادند که خودکارآمدی والدگری، عاملی حیاتی در سلامت روانی والدین و رشد مطلوب کودکان محسوب می‌شود (Wittkowski et al, 2017: 14).

این تم اصلی نشان می‌دهد که یکی از موانع مهم در تصمیم‌گیری برای فرزندآوری، نگرانی از آینده و احساس عدم کنترل بر شرایط آتی است. یافته‌های این پژوهش با نتایج مطالعات پیشین در زمینه جمعیت‌شناسی و روان‌شناسی خانواده همسو است. بر اساس نظریه ارزیابی شناختی و هیجانی لازاروس و فولکمن (۱۹۸۴)، زمانی که افراد یک موقعیت مانند فرزندآوری را به عنوان تهدیدی برای منابع خود ارزیابی کنند، دچار استرس شده و از اقدام خودداری می‌کنند.

1. Parental Self- Efficacy
2. Bandura

نتیجه‌گیری

یافته‌های این مطالعه از تحول عمیق در الگوهای هویتی و اجتماعی زنان با دین‌داری بالا در جامعه ایران حکایت دارد. آنچه در پشت این موانع عینی نهفته است، گذار از مادری به‌مثابه تقدیر به مادری به‌مثابه انتخاب است.

گذار از مادری تقدیری به مادری انتخابی، بستری برای تحلیل ظهور سوژهٔ بازاندیش در چارچوب پدیدارشناسی است. مادری برای زنان در جوامع مذهبی سنتی به تعبیر هایدگر، بخشی از پرتاب‌شدگی یا بودن ناگزیر آنان محسوب می‌شد. وضعیتی که در آن، آنان خود را در موقعیتی از پیش تعیین‌شده می‌یافتند. تحلیل تجارب زیسته مشارکت‌کنندگان در این مطالعه آشکار می‌سازد که برای زنان مذهبی معاصر، مادری، دیگر جزئی از افق پدیداری قطعی آنان نیست، بلکه یک کنش آگاهانهٔ زیسته یا یک امکان آگاهانه برای تحقق خود مؤمن است. این تحول را می‌توان در چارچوب مفهوم بازاندیشی گیدنز^۱ (۱۹۹۱) تفسیر کرد؛ جایی که فرد مدرن، خود تفسیری خویش را همواره بازسازی می‌کند. زنان مورد مطالعه، با وجود عضویت در جهان مشترک یا هم‌زیستانهٔ مذهبی، تحت تأثیر وضعیت هرمنوتیکی مدرن نسبت به سنت‌ها و نقش‌های از پیش موجود، موضع‌گیری بازاندیشانه اتخاذ می‌کنند.

– شکاف بین گفتمان سنتی و تجربه زیسته، بحران معنا ساز در فضای میان‌ذهنی در چارچوب پدیدارشناسی: یافته‌ها بیانگر ظهور تنشی هرمنوتیکی در سطح میان‌ذهنیت است. از یکسو گفتمان سنتی و مذهبی به‌مثابه بخشی از افق فرهنگی، مادری را یک ساخت معنایی مقدس معرفی می‌کند؛ اما از سوی دیگر، تجربه زیسته زنان در روزگار اخیر، مادری را با انباشت نقش‌ها و کمبود بنیان‌های حمایتی تفسیر می‌کند. این شکاف را می‌توان با مفهوم بحران معنا در پدیدارشناسی اگزیستانسیل (وجودی) تحلیل کرد؛ جایی که ساخت‌های معنایی سنتی در صدد پاسخگویی به تجربه‌های وجودی جدید برنیامدند. مشارکت‌کنندگان از عدم درک‌شدگی توسط گفتمان سنتی سخن می‌گویند که نشان‌دهنده عدم همگرایی در افق‌هاست. این یافته با مطالعه لی و همکاران در زمینه تجربه زیسته برچسب باروری همخوانی دارد که نشان می‌دهد زنان، میان انتظارات

اجتماعی و واقعیت‌های وجودی (اگزستانسلیل) دچار تضاد معنایی شده‌اند (Lee et al, 2025: 2707).

در چارچوب پدیدارشناسی بدن زیسته مرلوپونتی^۱ (۱۹۶۲) می‌توان فرزندآوری در بستر محاسبات وجودی و نااطمینانی ساختاری را تبیین نمود. فرآیند فرزندآوری به عرصه‌ای برای سرمایه‌گذاری‌های وجودی تبدیل شده است که در شرایط نااطمینانی انتولوژیک، محاسبات هرمنوتیکی پیچیده‌ای را طلب می‌کند. زمانی که هزینه فرصت از قبیل از دست دادن موقعیت‌های شغلی و محدودیت‌های پیشرفت حرفه‌ای در ترازوی تأمل اگزستانسلیل قرار می‌گیرد و در مقابل شبکه‌های حمایتی، نهادی ناپایدار ارزیابی می‌شوند، عقلانیت عملی به سمت محافظه‌کاری وجودی سوق می‌یابد (Rivedal et al, 2025: 14). در مطالعه‌ای پدیدارشناختی بر تجربه زیسته مادران کارمند نشان دادند که بدن مادرانه در عصر حاضر با تنش‌های زمانی و مکانی روبه‌رو است که بر تصمیم‌گیری‌های باروری تأثیر می‌گذارد. این رویکرد، تردید در فرزندآوری را نه یک اجتناب غیر منطقی، بلکه پاسخی هرمنوتیکی به شرایط ساختاری ناهمگون تفسیر می‌کند.

- از سیاست جمعیتی به سیاست پدیدارشناختی: مطالعه حاضر آشکار می‌سازد که مسئله فرزندآوری در میان زنان مذهبی صرفاً یک مسئله جمعیتی نیست، بلکه یک مسئله هرمنوتیکی وجودی است که در سطح میان‌ذهنیت و ساخت معنا، جریان دارد. در چارچوب پدیدارشناسی تفسیری راه‌حل نیازمند ایجاد فضایی برای گفت‌وگوی میان‌ذهنی درباره معنای جدید مادری مسئولانه در جهان معاصر است. هاینامی^۲ (۲۰۲۴) در تحلیل پدیدارشناختی قصدیت جمعی تأکید کرده که تحولات اجتماعی، نیازمند بازسازی ساخت‌های میان‌ذهنی هستند. همچنین راه‌حل‌های ارائه‌شده برای حل چالش باروری، بدون مشارکت فعال مردان در پروژه وجودی مشترک خانواده، امکان‌پذیر نیست. سیاست‌ها و مشوق‌های قانونی و برنامه‌های فرهنگی باید بر مشارکت پدران و تسهیل تجربه زیسته مادری تمرکز کنند. به عبارت دقیق‌تر، گذار از سیاست جمعیتی به سیاست

1. Merleau Ponty

2. Heinämaa

پدیدارشناختی خانواده‌محور می‌تواند زمینه را برای فرزندآوری خانواده‌ها فراهم سازد.

- **پیشنهاد‌های سیاستی:** سیاست‌های حمایتی می‌باید از رویکردی یک‌سویه و صرفاً مادی فراتر رفته، بر بازسازی زیست‌جهان امن برای زنان متمرکز شود. این امر مستلزم طراحی مداخلاتی است که همزمان بر سه سطح فردی، بین‌فردی و اجتماعی و فرهنگی اثر بگذارد. در سطح بین‌فردی، ضروری است با اجرای برنامه‌های آموزشی و فرهنگ‌سازی هدفمند، زمینه‌ای فراهم آید تا مسئولیت فرزندپروری از بار شدن تمامی نقش‌ها بر مادر خارج شده، به عنوان «امری مشترک» در کانون خانواده و جامعه بازتعریف شود. همچنین ایجاد و تقویت شبکه‌های حمایتی غیر رسمی محلی و مجازی می‌تواند پاسخی به «درک فقدان حمایت اجتماعی» باشد و حس تعلق و هم‌توانی را در میان زنان تقویت کند.

در سطح کلان، سیاست‌ها باید معطوف به زدودن «ابهام از آینده» باشد. این امر نه تنها از طریق مشوق‌های اقتصادی پایدار، که با ایجاد ثبات و پیش‌بینی‌پذیری در شرایط اقتصادی-اجتماعی محقق می‌شود. شفافیت و ثبات در سیاست‌ها می‌تواند احساس درماندگی در برابر سرنوشت را کاهش دهد. از سوی دیگر، دستگاه‌های فرهنگی می‌باید با بازروایی گفتمان مادری، از «سنگینی توقعات کهن» بکاهند و الگویی زنانه ارائه نمایند که میان تعالی فردی و نقش مادری، آشتی برقرار کند، نه آنکه آن را به‌مثابه یک «تقابل» بازنمایی کنند. در نهایت هرگونه سیاست‌گذاری باید از تجربه رنج‌تندگی بدن و ذهن زنان آگاه باشد و با ارائه خدمات سلامت روانی-جسمی جامع، از بار این تجربه دشوار بکاهد.

در اینجا ضرورت تحولی بنیادین در سیاست‌گذاری‌های کلان به منظور خانواده‌محور کردن ساختارهای حاکمیتی آشکار می‌شود. خانواده‌محوری به‌مثابه یک پارادایم راهبردی، مستلزم به رسمیت شناختن نهاد خانواده به عنوان واحد بنیادین و کانونی نظام اجتماعی و بازطراحی تمامی قوانین، نهادها و فرآیندها حول این محور است. در این الگو، دیگر خانواده تابعی از ساختارهای کلان نخواهد بود، بلکه این ساختارها هستند که می‌باید در خدمت تقویت، پایداری و توانمندسازی «نقش‌های درون‌خانوادگی»-اعم از نقش پدری، مادری و همسری- قرار گیرند و این دقیقاً مطابق با بندهای سیاست‌های

ابلاغی رهبر معظم انقلاب در حوزه خانواده است. تحقق این هدف، تنها از طریق جاری‌سازی منطق خانواده‌محوری در تمامی سطوح ممکن می‌گردد. در عرصه قانون‌گذاری می‌باید با اصلاح قوانین، امتیازات ملموس و حمایت‌های حقوقی از نقش‌های خانوادگی تعریف شود. در حوزه اقتصادی، نظام‌های مالیاتی، تأمین اجتماعی و اعطای تسهیلات باید بر مبنای خانواده به عنوان یک واحد اقتصادی یکپارچه بازطراحی گردد. در عرصه فرهنگ و آموزش، نهادهای آموزشی و رسانه‌ای موظف به ترویج و تعالی ارزش‌های خانوادگی و مهارت‌های تحکیم بنیان آن خواهند بود. غایت نهایی این پارادایم، شکل‌دهی به نظام خانواده‌محور است که در آن، خانواده از حاشیه به متن سیاست‌گذاری بیاید و نه تنها به عنوان دریافت‌کننده خدمات، بلکه به عنوان فاعل اصلی و اداره‌کننده جامعه شناخته شود. تنها در چنین زیست‌بومی است که می‌توان شکاف بین ارزش‌های اعتقادی و کنش عملی در حوزه فرزندآوری را به طور ریشه‌ای مورد توجه قرار داد و زمینه‌های برون‌رفت از چالش کنونی را فراهم نمود.

منابع

افشانی، سیدعلیرضا و آزاده ابویی و علی روحانی (۱۴۰۱) تجربه زیسته زنان نابارور از مسئله بی‌فرزندگی، زن در توسعه و سیاست، ۲۰(۱)، صص ۱-۲۱.

<https://doi.org/10.22059/jwdp.2021.327319.1008049>.

تاج‌بخش، غلامرضا (۱۴۰۲) «کاوشی در فهم تجربه زیسته زوجین از فرزندآوری در استان لرستان»، پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی، سال سوم، شماره ۸، صص ۱۳۵-۱۶۶.

<https://risi.ihss.ac.ir/Article/46195>.

خدیوزاده، طلعت و مروارید ایرانی (۱۳۹۷) «ارتباط بین باورهای دینی و رفتارهای باروری در زنان سنین باروری شهر مشهد در سال ۱۳۹۵»، مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ۲۸(۱۶۷)، صص ۱۳۳-۱۴۴.

<http://jmmums.mazums.ac.ir/article--10531-fa.html>.

شاوردی، توران و رضا صحراگرد منفرد (۱۴۰۱) «آسیب‌شناسی تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر دین‌داری دختران و زنان»، پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی، سال دوم، شماره ۴، صص ۳۵-۶۱.

<https://risi.ihss.ac.ir/Article/38481/FullText>.

طالبی اردکانی، رها و بیژن زارع و رضا صفری‌شالی و علیرضا کریمی (۱۴۰۳) «جایگاه دین‌داری در تغییرات امید اجتماعی شهروندان تهرانی»، پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی، ۳(۸)، صص ۷۱-۱۰۳.

<https://risi.ihss.ac.ir/fa/Article/46799>.

کاوه فیروز، زینب و محمدجلال عباسی شوازی و سیدحسین سراج‌زاده و نگار رمزی (۱۴۰۰) رابطه دینداری و ارزش‌های خانواده با تمایلات و قصد فرزندآوری در میان زنان متأهل شهر تهران. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۰(۲)، صص ۵۸۷-۶۲۳.

doi: 10.22059/jisr.2020.302336.1064

مدیری، فاطمه (۱۳۹۶) «بررسی مقایسه‌ای تأثیر دین‌داری و نگرش‌های جنسیتی بر قصد فرزندآوری به تفکیک جنسیت در شهر تهران»، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۸(۳۲).

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۴۰۲) پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان ۱۴۰۲، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، دفتر طرح‌های ملی.

Abbasi, A., Sadeghi, R., Maleki, A., & Balakhani, G. (2022) A meta- analysis of factors related to fertility attitudes, desires, and childbearing intentions in Iranian studies. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 14(4), 63- 92.

doi: 10.22035/isih.2021.4546.4509.

Ajzen, I., & Klobas, J. (2013). Fertility intentions. *Demographic Research*, 29, 203-232. <https://doi.org/10.4054/demres.2013.29.8>.

- Jalal Abbasi-Shavazi, M., & McDonald, P. (2006). FERTILITY DECLINE IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN: 1972–2000. *Asian Population Studies*, 2(3), 217–237. <https://doi.org/10.1080/17441730601073789>.
- Ajzen, I. (1991) The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
- Alomair, N., Alageel, S., Davies, N., & Bailey, J. V. (2020) Factors influencing sexual and reproductive health of Muslim women: A systematic review. *Reproductive Health*, 17(1), 33. <https://doi.org/10.1186/s12978-020-0888-1>.
- Bandura, A. (1997) Self- efficacy: The exercise of control. W.H. Freeman and Company.
- Becker, G. S. (1991) A treatise on the family (Enlarged ed.). Harvard University Press. <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=1258277>
- Bein, C., Mynarska, M., & Gauthier, A. H. (2021) Do costs and benefits of children matter for religious people? Perceived consequences of parenthood and fertility intentions in Poland. *Journal of Biosocial Science*, 53(3), 419–435. <https://doi:10.1017/S0021932020000280>.
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York: Greenwood. <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>.
- Brainerd, E., & Malkova, O. (2025) How religion mediates the fertility response to maternity benefits. IZA Institute of Labor Economics. <https://www.iza.org/en/publications/dp/18081/how-religion-mediates-the-fertility-response-to-maternity-benefits>.
- Creswell, J. W. (2013) *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions* (3rd ed.). Sage Publications. <https://www.scrip.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=1807302>.
- Dantis, C., Rizzi, E. L., & Baudin, T. (2023). The Association between Religiosity and Fertility Intentions Via Grandparenting: Evidence from GGS Data. *European journal of population = Revue europeenne de demographie*, 39(1), 1. <https://doi.org/10.1007/s10680-023-09652-9>.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self- identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Hawkey, A. J., Ussher, J. M., & Perz, J. (2018) "If you don't have a baby, you can't be in our culture": Migrant and refugee women's experiences and constructions of fertility and fertility control. *Women's Reproductive Health*, 5(2), 75- 98. <https://doi.org/10.1080/23293691.2018.1463728>.
- Hayford, S. R., & Morgan, S. P. (2008) Religiosity and Fertility in the United

- States: The Role of Fertility Intentions. Social forces; a scientific medium of social study and interpretation, 86(3), 1163–1188. <https://doi.org/10.1353/sof.0.0000>.
- Kearney, A. L., & White, K. M. (2016) Examining the psychosocial determinants of women's decisions to delay childbearing. *Human Reproduction*, 31(8), 1776- 1787. <https://doi.org/10.1093/humrep/dew124>.
- Lee, J., Kim, S., & Nam, S. H. (2025) "Living with silence and shame": A meta-synthesis of women's lived experiences of infertility- related stigma. *International Journal of Women's Health*, 17, 1- 15. <https://doi.org/10.2147/IJWH.S539531>
- Lesthaeghe, R. (2010) The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211–251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Merleau- Ponty, M. (1962) *Phenomenology of perception* (C. Smith, Trans.). Routledge. (Original work published 1945). <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Phenomenology-of-Perception-by-Maurice-Merleau-Ponty.pdf>.
- Murdock, Kyle. (2012) An Examination of Parental Self- Efficacy Among Mothers and Fathers. *Psychology of Men & Masculinity*. 14. 314- 323. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0027009>
- Rivedal, S., Groven, K. S., & Aasbø, G. (2025) Working mothers' bodily and temporal experiences of caring for small children: A phenomenological study of the mommy- body. *NORA- Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 33(1), 1- 14. <https://doi.org/10.1080/08038740.2025.2550420>.
- Vignoli, D., Guetto, R., Bazzani, G., Pirani, E., & Minello, A. (2020) A reflection on economic uncertainty and fertility in Europe: The Narrative Framework. *European Journal of Population*, 36(4), 743–768. <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00094-3>.
- Wittkowski, A., Garrett, C., Calam, R., & Weisberg, D. (2017) Self- report measures of parental self- efficacy: A systematic review of the current literature. *Journal of Child and Family Studies*, 26(11), 2960–2978. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0830-5>.
- Yadollahpour, M. H., Bakouei, F., Khafri, S., & Salimi, T. (2024). Religiosity and attitudes toward childbearing among Iranian college students: A cross-sectional study. *Current Research in Medical Sciences*, 1(1), 15-22. <http://crms.mubabol.ac.ir/article-1-193-en.html>.
- Safari-Faramani, R., Haghdoost, A. A., Baneshi, M. R., & Dehnavieh, R. (2018). Exploring the perception of childbearing barriers in a low fertility subgroup of Iran: a qualitative study. *Electronic physician*, 10(6), 6927–6934. <https://doi.org/10.19082/6927>.
- Behjati-Ardakani, Z., Navabakhsh, M., & Hosseini, S. H. (2017). Sociological Study on the Transformation of Fertility and Childbearing Concept in Iran. *Journal of reproduction & infertility*, 18(1), 153–161. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5359852/>.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره شانزدهم، تابستان ۱۴۰۴: ۸۸-۶۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش دانشجویان به عدالت جنسیتی مورد مطالعه: دانشگاه ولایت ایرانشهر^۱

الهام شیردل*

حسین ابراهیم‌زاده آسمین**

زیور شیبانی***

چکیده

امروزه شبکه‌های اجتماعی با توجه به سرعت انتشار و گستردگی آن، ستون جدیدی در جامعه محسوب می‌شوند و به ابزاری عظیم برای افزایش آگاهی افراد از حقوق و توانمندی‌های زنان در جامعه تبدیل شده‌اند. این پژوهش کاربردی با هدف بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی انجام شده است. در این پژوهش از روش پیمایشی و ابزار پرسشنامه «شبکه‌های اجتماعی» جهانبانی و پرسشنامه «عدالت جنسیتی» امرالهی استفاده شده است.

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم زیور شیبانی، دانشجوی رشته جامعه‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان با عنوان «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش نسبت به نابرابری جنسیتی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر)» تحت نظر استاد راهنمای اول و دوم به ترتیب دکتر الهام شیردل و دکتر حسین ابراهیم‌زاده است.

* نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

El.mshirdel@gmail.com

0000-0002-3381-0937

** دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

h.ebrahim@lihu.usb.ac.ir

0000-0001-5635-4498

*** کارشناسی ارشد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

zivarshibani70@gmail.com

0009-0008-6510-9548

جامعه آماری را کلیه دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر تشکیل می‌دهد که بر اساس فرمول کوکران، حجم نمونه ۳۶۵ نفر به شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده تعیین شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با مدل‌سازی معادلات ساختاری و نرم‌افزار Smart PLS انجام شده است. بررسی فرضیه‌های پژوهش نشان داد که شبکه‌های اجتماعی در ابعاد مختلف شامل نوع شبکه اجتماعی، میزان و نوع استفاده از شبکه اجتماعی، محتوای شبکه اجتماعی، کمیت تعاملات اجتماعی، مشارکت و فعال بودن در شبکه اجتماعی، اعتماد به شبکه اجتماعی و الگوهای مرجع در شبکه اجتماعی در نگرش دانشجویان نسبت به عدالت جنسیتی، تأثیر مستقیم و معناداری دارند. همچنین به طور کلی شبکه‌های اجتماعی باعث افزایش نگرش نسبت به عدالت جنسیتی در دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر می‌شود. بنابراین افزایش کمیت و کیفیت شبکه‌های اجتماعی به عنوان منبع اطلاعات وسیع و در دسترس می‌تواند با سرعت بیشتری، آگاهی و نگرش دانشجویان را نسبت به عدالت جنسیتی بهبود ببخشد.

واژه‌های کلیدی: فناوری اطلاعات، شبکه اجتماعی، عدالت جنسیتی، دانشگاه ولایت ایرانشهر و دانشجویان.

مقدمه

بی‌شک منابع انسانی، مهم‌ترین عامل تقویت و تسریع توسعه و رشد اقتصادی جوامع هستند. یکی از ملاک‌های کلیدی برای سنجش درجه توسعه‌یافتگی هر کشور، مقدار اعتبار و اهمیت دادن به زنان آن جامعه است (باقریان، ۱۳۹۶: ۱۲). زنان، نیمی از جمعیت فعال هر جامعه را تشکیل می‌دهند (اصغری و هردوست، ۱۳۹۳: ۷۶)؛ از این رو مشارکت آنها در اقتصاد و چگونگی تحول آن تحت تأثیر پیشرفت شبکه‌های اجتماعی و سایر عوامل اجتماعی-اقتصادی قرار دارد. این مسئله از منظر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی ملی، توجه ویژه‌ای را به خود جلب کرده است. با وجود تلاش‌های گسترده ملی و بین‌المللی برای کاهش شکاف جنسیتی و رفع آن، نابرابری جنسیتی در ابعاد گوناگون هنوز در سطح جهان وجود دارد. این شکاف به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، شدیدتر است (کریمی و دیگران، ۱۳۹۹: ۴۱). تجربه کشورهای مختلف نشان می‌دهد که هر جامعه‌ای با افزایش سهم زنان در فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، توسعه و رشد بیشتری را تجربه می‌کند (اصغری و هردوست، ۱۳۹۳: ۷۶).

در دهه هفتاد قرن بیستم، نهادهای بین‌المللی به نقش زنان در توسعه جامعه توجه کردند و آن را به عنوان یکی از اولویت‌های اصلی مطرح ساختند. پیش از این، گمان بر این بود که عدالت جنسیتی به طور طبیعی با توسعه اقتصادی بهبود می‌یابد؛ اما مرور زمان نشان داد که تلاش برای رسیدن به عدالت جنسیتی می‌تواند محرک مهمی برای بهبود و توسعه شرایط اجتماعی و اقتصادی باشد (تیموری‌زاده و دیگران، ۱۴۰۰: ۵۸). به این ترتیب رابطه توسعه اقتصادی-اجتماعی و عدالت جنسیتی، دوطرفه است و انتظار نمی‌رود صرفاً با سیاست‌گذاری برای توسعه اقتصادی، عدالت جنسیتی به طور خودبه‌خود ارتقا یابد؛ بلکه در گام نخست باید برای کاهش شکاف‌ها، سیاست‌گذاری و اقدام‌های هدفمند صورت گیرد تا این امر به تقویت توسعه اقتصادی منتهی شود (Perrin, 2022: 380).

دشواری‌های دستیابی به عدالت جنسیتی از جمله دغدغه‌های رو به گسترش فعالان اجتماعی به‌ویژه زنان است (Saghir et al, 2009: 95). عدالت جنسیتی عبارت است از به دست آوردن همه‌جانبه مزایا، منابع و فرصت‌های جامعه، به گونه‌ای که هر دو جنس از آنها بهره‌مند شوند. بر این اساس عدالت جنسیتی از اهداف و برنامه‌های نظام اجتماعی

است و نیازمند سنجش و تحلیل عوامل مؤثر بر آن است. از جمله این عوامل می‌توان به توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی اشاره کرد (Casad et al, 2021: 14).

ظهور فناوری اطلاعات و ارتباطات و شاخه‌های آن، از جمله شبکه‌های اجتماعی، موجی از تحولات بزرگ را در عرصه جهان به وجود آورده است که با عنوان انقلاب اطلاعات و ارتباطات شناخته می‌شود (قبادی، ۱۳۸۴: ۶۸). شبکه‌های اجتماعی بدون تردید زمینه‌ساز دگرگونی‌های گسترده‌ای در تمامی زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی بوده‌اند و اثرشان در جوامع مختلف به گونه‌ای بوده است که عصر حاضر به سرعت در حال تبدیل شدن به جامعه‌ای اطلاعاتی است. در چنین جامعه‌ای، دسترسی به دانش و استفاده مؤثر از آن، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد و کارکردها و تأثیرات گوناگون فناوری اطلاعات در ابعاد مختلف زندگی و آینده جوامع بشری به یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث روز تبدیل شده است (همان: ۷۲).

شبکه‌های اجتماعی به عنوان گونه‌ای از رسانه‌های اجتماعی، امکان برقراری ارتباط و به اشتراک‌گذاری محتوا را به شیوه‌ای نوین فراهم می‌کنند. این شبکه‌ها، فضای مجازی‌اند که ارتباط میان افراد با سطوح دسترسی مختلف را ممکن می‌سازند و کارکردهای اصلی آنها شامل ایجاد ارتباطات فردی و جمعی، تشکیل اجتماعات مجازی، تبادل اطلاعات و اطلاع‌رسانی است (Khan & Moin, 2013: 207). در این چارچوب، شبکه‌های اجتماعی می‌توانند نقش مهمی در دستیابی به عدالت جنسیتی ایفا کنند. از این‌رو بررسی تأثیر و کارکردهای شبکه‌های اجتماعی بر مشارکت زنان در عرصه‌های اقتصادی-اجتماعی، اهمیت علمی و سیاستی بالایی دارد. این مقاله به بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی به عنوان یکی از عوامل کلیدی در نگرش به عدالت جنسیتی می‌پردازد.

شبکه‌های اجتماعی در زندگی روزمره زنان، نفوذ قابل توجهی یافته‌اند و بر جنبه‌های متنوعی از آموزش، سلامتی، دانش و سبک زندگی آنان اثر می‌گذارند. با وجود دسترسی آسان به اینترنت و فراگیری رسانه‌های اجتماعی، انتظار می‌رود این ابزار، فرصت‌های روزافزونی را برای ارتقای برابری جنسیتی فراهم آورند. به هر حال کاربران مجازی با استفاده از شبکه‌های اجتماعی، سبک‌های زندگی، باورها و عقاید خود را با دیگران به اشتراک می‌گذارند و این فضاها، تأثیرات بسزایی بر تشکیلات هنجاری و ادراک فردی

دارند. برای نمونه، تحقیقات نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی می‌تواند تأثیراتی بر تصویر بدنی، رضایت از زندگی و نیز شیوه‌های رفتاری و زندگی روزمره زنان داشته باشد (ذکایی و دیگران، ۱۳۹۶: ۸). از این‌رو ارزیابی اثر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش‌ها و رفتارهای مرتبط با عدالت جنسیتی، برای فهم دقیق از روندهای اجتماعی و سیاستی، ضروری است (Patil, 2021: 1).

اثرات شبکه‌های اجتماعی، چند وجهی است و هم‌زمان فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای برابری جنسیتی فراهم می‌آورد. از یکسو، این شبکه‌ها می‌توانند به تسریع تغییرات هنجاری، افزایش دسترسی زنان به منابع و گشودن فرصت‌های اقتصادی و آموزشی کمک کنند و از این طریق به ارتقای برابری جنسیتی بینجامند (Kim et al, 2022: 673). از سوی دیگر، وجود خشونت مبتنی بر جنسیت و آزارهای دیجیتال در پلتفرم‌های آنلاین می‌تواند توانمندسازی را کاهش داده، امنیت زنان را به خطر اندازد (Duche-Pérez et al, 2024: 642). شکاف دیجیتال و آزار و اذیت آنلاین، به عنوان موانعی جدی برای مشارکت کامل زنان در شبکه‌های اجتماعی مطرحند و مواجهه با این مسائل، نیازمند رویکردی چندجانبه و سیاست‌گذاری دقیق است (Akpuokwe et al, 2024: 32; Duche-Pérez et al, 2024: 642). به طور کلی هرچند شبکه‌های اجتماعی، پتانسیل بالایی برای ترویج برابری جنسیتی دارند، می‌توانند به ایجاد یا تداوم الگوهای منفی نیز بینجامند که باید با رویکردهای سواد دیجیتال و نقد انتقادی، مدیریت شوند، تا همه زنان بتوانند از این فضاها بهره ببرند.

شبکه‌های اجتماعی به عنوان ابزاری قدرتمند برای ترویج برابری جنسیتی، به‌ویژه از طریق توانمندسازی زنان کارآفرین و دسترسی به منابع و شبکه‌های حمایتی می‌توانند به تغییرات سیستمیک در شیوه‌های کسب‌وکار و کارکرد بازار کار منجر شوند (Akpuokwe et al, 2024: 32). با این حال این رسانه‌ها می‌توانند نگرش‌های واپس‌گرایانه را تقویت کرده، با بازتولید کلیشه‌های جنسیتی مواجه شوند. برای نمونه، کلیشه‌های مضرمانند برچسب «راننده زن» می‌تواند پیشرفت‌های شغلی زنان را با مانع روبه‌رو سازد و به تقویت تعصبات اجتماعی بینجامد (Xu, X., & Zhao, 2024: 1). همچنین

پیامدهای منفی استانداردهای ایده‌آل زیبایی بر تصویر ذهنی مردان و پیامدهای گسترده‌تر شبکه‌های اجتماعی بر هویت جنسیتی و سلامت روان، از جمله دغدغه‌های مهم این حوزه است (Caddel, 2018: 10). بنابراین هرچند رسانه‌های اجتماعی، پتانسیل آموزش و تقویت عدالت جنستی را دارند، چالش‌های جدی‌ای همچون آزارهای دیجیتال، انتشار اطلاعات نادرست و فشارهای اجتماعی را نیز می‌آفرینند.

بر این اساس ضروری است تحقیق جامعی به منظور بررسی اثر استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی انجام پذیرد، تا شدت و نحوه تأثیر این عامل بر این نگرش مشخص گردد. این پژوهش به عنوان نمونه مطالعه میان دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر - به دلیل بالا بودن سطح استفاده شخصی و حرفه‌ای از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در این جمعیت و ذی‌نفع بودن آنان از تغییرات فرهنگی و اجتماعی - اجرا می‌شود. پژوهشگران معتقدند که دانشجویان، نماینده قشر روشن‌فکر و تحصیل‌کرده جامعه‌اند و نگرش‌ها و رفتارهای آنان در مقابل رویدادهای اجتماعی و سیاسی اخیر قابل توجه است. افزون بر این، دانشگاه ولایت ایرانشهر در استان سیستان و بلوچستان به عنوان یکی از مراکز آموزشی مهم در منطقه جنوب شرق کشور واقع شده که نقطه برخورد فرهنگ‌های گوناگون، جنسیت‌های متفاوت، قومیت‌ها و مذاهب مختلف در جامعه سنتی و چندفرهنگی است.

استفاده از گروهی با ترکیب دانشجویان دختر و پسر دانشگاهی در یک محیط علمی محلی، امکان بررسی همزمان دو بعد جنسیت و فرهنگ منطقه‌ای را فراهم می‌کند. بنابراین این مطالعه می‌تواند تصویر روشن‌تری از نگرش نسل جدید و دانشجویان نسبت به عدالت جنسیتی و نقش شبکه‌های اجتماعی بر آن ارائه دهد. با توجه به این مبانی، هدف پژوهش حاضر، پاسخگویی به این پرسش است: استفاده از شبکه‌های اجتماعی، چه تأثیری بر نگرش دانشجویان نسبت به عدالت جنسیتی دارد؟ در راستای بررسی تأثیر استفاده کلی از شبکه‌های اجتماعی، نوع و میزان استفاده، چگونگی استفاده (روش‌ها و مقاصد)، محتوای ارائه‌شده، سطح تعاملات و مشارکت، اعتماد به این شبکه‌ها و الگوهای مرجع بر این نگرش ارزیابی می‌شود. به عبارت دیگر از طریق آزمون مدل تجربی، پژوهش به دنبال تأثیر کمی و کیفی شبکه‌های اجتماعی بر نگرش به عدالت جنسیتی در یک محیط چندفرهنگی دانشگاهی است.

پیشینه پژوهش

رضی پور و همکاران (۱۳۹۹)، پژوهشی را با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی جوک‌های جنسیتی رد و بدل شده در شبکه اجتماعی تلگرام» انجام دادند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که انتظارات جامعه از نقش‌های جنسیتی، تصویری آرمانی و سنتی را بازنمایی می‌کند که با ویژگی‌های مشاهده‌شده در محتوای جوک‌ها، فاصله زیادی دارد. همچنین با توجه به نتایج پژوهش می‌توان استدلال کرد که ردپایی از نابرابری قدرت و پایگاه در دنیای واقعی به فضای مجازی و محتوای جوک‌ها نیز کشیده شده است؛ به طوری که مردان حتی در مضمون جوک‌ها هم قدرت مضاعف‌تری نسبت به زنان دارند.

کریمی و همکاران (۱۳۹۹)، پژوهشی با عنوان «رابطه توانمندسازی زنان از طریق شبکه‌های اجتماعی مجازی در کارکنان دانشگاه آزاد اسلامی» انجام دادند. در این تحقیق، رابطه معنادار قوی بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی توسط زنان و توانمندسازی آنان به دست آمده است. همچنین استفاده از شبکه‌های اجتماعی، به واسطه افزایش دانش زنان، کاهش انزوای آنها و افزایش مشارکت اجتماعی، منجر به بهبود توانمندسازی آنان می‌شود.

نتایج تحقیق عبداللهیان و هومن (۱۳۹۹) نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی باعث تسریع شبکه‌سازی و تبادل اطلاعات شده و به زنان برای اظهار خود، خوداشتغالی، افزایش آگاهی جنسیتی و مطالبه‌گری کمک می‌کند.

صغیر و همکاران^۱ (۲۰۰۹) در پژوهش خود، «رابطه بین جنسیت و شبکه‌های اجتماعی» را بررسی کردند. نتایج این پژوهش بیانگر این است که جامعه، جنسیت را به عنوان یک الگوی اجتماعی و فرهنگی طراحی کرده و مداخله ارتباطات، نقش مهمی در توسعه و پیشرفت یک جامعه ایفا می‌کند.

درک^۲ (۲۰۱۶) در پژوهش خود، «نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در ارتقای برابری جنسیتی» را بررسی نموده، نتیجه گرفت که این عامل می‌تواند در درازمدت باعث

1. Saghir et al.
2. Derek

افزایش رشد اقتصادی شود. او همچنین عنوان می‌کند که اگر سطح زیرساخت‌های فناوری اطلاعات افزایش یابد، برابری جنسیتی در اشتغال و آموزش نیز بهبود می‌یابد. نورد و همکاران (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان «توانمندسازی زنان: تکنولوژی‌های اجتماعی در اسلوونی، رومانی و گرجستان»، رفتار چهارصد زن را از نظر چگونگی استفاده آنان از شبکه‌های اجتماعی بررسی کردند. محققان این پژوهش نتیجه گرفتند که استفاده از فناوری و شبکه‌های اجتماعی توسط زنان منجر به پیامدهای مثبتی از جمله افزایش آگاهی و افزایش فرصت‌های مشارکت اجتماعی - اقتصادی در عرصه‌های گوناگون شده و کاربران می‌توانند در این شبکه‌ها، ارتباطات سریع و مؤثری در زمینه‌های مختلف داشته باشند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که استفاده از شبکه‌های اجتماعی، تأثیر مثبتی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی و توانمندسازی زنان دارد.

کاشیاپ^۱ (۲۰۱۴) در مطالعه خود با عنوان «نقش رسانه‌های جایگزین در توانمندسازی زنان» بیان نمود که رسانه‌های جدید، بستری برای توانمندسازی جامعه به طور کلی است. زنان نیز در این بستر حضور دارند و فضای جدیدی برای به اشتراک گذاشتن نظرهای زنان است. فضای مجازی با جدا شدن از فضای واقعی، به زنان قدرت می‌بخشد. تنظیم‌های خصوصی در سایت‌های شبکه‌های اجتماعی در میان دختران هندی، بسیار رواج دارد. تنظیم‌های خصوصی، پناهگاه امنی برای دختران در سایت‌های شبکه‌های اجتماعی فراهم کرده است. از این‌رو رسانه‌های اجتماعی، آزادی را برای زن فراهم کرده‌اند و به آنها احساس قدرت می‌دهد تا بتوانند احساسات، عواطف و تفکراتشان را به اشتراک بگذارند.

مطالعه دار^۲ (۲۰۲۳) با روش کیفی، «میزان تقویت صدای زنان در رسانه‌های اجتماعی هند و تأثیر رسانه‌های اجتماعی بر مشارکت زنان در گفتمان عمومی و انتخابات سیاسی» را بررسی می‌کند. بر اساس نتایج این پژوهش، زنان از پلتفرم‌های رسانه‌های اجتماعی مانند توئیتر، فیس‌بوک و اینستاگرام برای به اشتراک گذاشتن تجربه‌های خود، افزایش آگاهی درباره خشونت جنسیتی و حمایت از برابری جنسیتی

1. Kashyap
2. Dar

استفاده می‌کنند. یافته‌ها بیانگر آن است که رسانه‌های اجتماعی به زنان کمک می‌کند تا صحبت کنند و داستان‌های خود را به اشتراک بگذارند و حس همبستگی و حمایت را در میان زنان در مناطق و جوامع مختلف در هند ایجاد کنند. با این حال این تحقیق همچنین نشان می‌دهد که صدای زنان در رسانه‌های اجتماعی اغلب در معرض آزار و اذیت و سوءاستفاده آنلاین قرار می‌گیرد که مانع مهمی برای مشارکت کامل آنها در فضاهای آنلاین است.

پژوهش والاشیک و مینکوس (۲۰۲۴) با استفاده از مجموعه داده‌های نظرسنجی از شش کشور (فرانسه، آلمان، ایرلند ایتالیا، لهستان و اسپانیا) دریافت که استفاده گسترده از رسانه‌های اجتماعی (نظیر فیس‌بوک، یوتیوب، توئیتر و اینستاگرام) با نگرش‌های واپس‌گرایانه نسبت به برابری جنسیتی در اروپا، همبستگی دارد. رسانه‌های اجتماعی ممکن است بر برداشت‌ها از عدالت جنسیتی، تأثیر منفی بگذارند.

پژوهش نصریه (۲۰۲۴)، تأثیر رسانه‌های اجتماعی بر برداشت نوجوانان از برابری جنسیتی را برجسته می‌کند و بر نقش محتوا و افراد تأثیرگذار در شکل‌دهی نگرش‌ها نسبت به عدالت جنسیتی و نیاز به سواد دیجیتال تأکید دارد. این مطالعه از طریق روش‌های کیفی شامل مصاحبه‌های عمیق، مشاهدات و تحلیل اسناد نشان می‌دهد که چگونه محتوای رسانه‌های اجتماعی، تعاملات اجتماعی و نقش‌های تأثیرگذار، دیدگاه‌های نوجوانان را شکل می‌دهد. یافته‌ها نشان می‌دهد که رسانه‌های اجتماعی، پتانسیل بالایی در آموزش و افزایش آگاهی درباره برابری جنسیتی دارند. با این حال اطلاعات مغرضانه و بحث‌های ناسالم نیز می‌تواند مانع درک نوجوانان شود.

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی به عنوان بستری دوسویه، هم می‌توانند به بازتولید کلیشه‌های جنسیتی و نابرابری‌های ساختاری دامن بزنند و هم ظرفیت‌هایی برای توانمندسازی زنان و ارتقای عدالت جنسیتی فراهم آورند. برخی مطالعات بر بازنمایی نابرابر نقش‌های جنسیتی و تقویت نگرش‌های واپس‌گرایانه در فضای مجازی تأکید دارند، در حالی که پژوهش‌هایی دیگر به نقش شبکه‌های اجتماعی در افزایش آگاهی، مشارکت اجتماعی و تقویت صدای زنان اشاره کرده‌اند. این دوگانگی در نتایج، ضرورت بررسی‌های بومی و زمینه‌مند را برجسته می‌سازد، زیرا تأثیر

شبکه‌های اجتماعی بر نگرش به عدالت جنسیتی به شدت متأثر از بافت فرهنگی، اجتماعی و جنسیتی هر جامعه است.

از این رو پژوهش حاضر با تمرکز بر دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر، به بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش به عدالت جنسیتی در بستری بومی و دانشگاهی می‌پردازد؛ امری که در مطالعات پیشین، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. برخلاف پژوهش‌هایی که عمدتاً به توانمندسازی زنان یا بازنمایی کلیشه‌ها در فضای مجازی پرداخته‌اند، این مطالعه به طور خاص به سنجش نگرش دانشجویان نسبت به عدالت جنسیتی در تعامل با شبکه‌های اجتماعی می‌پردازد. همچنین با تمرکز بر منطقه‌ای کمتر مطالعه‌شده در جنوب شرق ایران، این پژوهش می‌تواند خلأ مطالعاتی موجود در زمینه تأثیرات فرهنگی و اجتماعی شبکه‌های اجتماعی در مناطق پیرامونی کشور را دربرگیرد.

مبانی نظری

تحولات فناورانه در عرصه ارتباطات، به‌ویژه ظهور شبکه‌های اجتماعی، موجب دگرگونی در شیوه‌های تعامل اجتماعی، بازنمایی هویت و شکل‌گیری نگرش‌های فردی شده‌اند (Budau, 2024: 1595). یکی از حوزه‌هایی که به شدت تحت تأثیر این تحولات قرار گرفته، نگرش به عدالت جنسیتی است. در این راستا، شبکه‌های اجتماعی به عنوان فضاهایی تعاملی، نقش دوگانه‌ای ایفا می‌کنند: از یکسو می‌توانند به بازتولید کلیشه‌های جنسیتی و نابرابری‌های ساختاری دامن بزنند و از سوی دیگر، بستری برای توانمندسازی زنان، افزایش آگاهی جنسیتی و تقویت گفت‌وگو عدالت فراهم آورند (Dar, 2023: 7; Kashyap, 2014: 1).

برای تحلیل تأثیر مؤلفه‌های شبکه‌های اجتماعی بر نگرش به عدالت جنسیتی، بهره‌گیری از نظریه‌های چندگانه ضروری است. نخست، نظریه «استفاده و رضایت‌مندی» کاسیریبه (Kasirye, 2024: 1-3) بیان می‌کند که کاربران بر اساس نیازهای شناختی، اجتماعی و روانی خود، نوع و میزان استفاده از رسانه‌ها را انتخاب می‌کنند. این نظریه، فرضیه‌های مرتبط با «نوع استفاده» و «میزان استفاده» را تبیین می‌کند و نشان می‌دهد که استفاده هدفمند از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند نگرش‌های جنسیتی را تحت تأثیر

قرار دهد. بر اساس نظریهٔ «کاشت»، میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی آنلاین در شکل‌گیری و تغییر نگرش‌ها، رفتار، آداب و رسوم افراد تأثیرگذارند. هرچه مدت‌زمان بیشتری در معرض پیام‌های این رسانه‌ها باشند، تأثیر عمیق‌تری بر باورهایشان خواهد گذاشت. این نظریه بر اثرات تدریجی و بلندمدت رسانه‌ها بر تصور و برداشت افراد از دنیای اطراف تأکید می‌کند. به همین دلیل، میزان و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر نگرش‌ها، به‌ویژه در مسائلی مانند عدالت جنسیتی، تأثیرگذار است. استفاده بیشتر، احتمال اثرپذیری را افزایش می‌دهد و درباره زنان، این شبکه‌ها باعث تحرک اجتماعی و تثبیت نقش اجتماعی آنها شده، آنان با تأثیرپذیری از افراد اثرگذار، جرأت اظهارنظر و مشارکت در امور اجتماعی را بیشتر پیدا کرده‌اند (رحیمی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۵۲).

نظریهٔ «سرمایه اجتماعی» پوتنام^۱ (۲۰۰۰) نیز بر نقش تعاملات اجتماعی، اعتماد و مشارکت در تقویت پیوندهای اجتماعی تأکید دارد. در فضای مجازی، مؤلفه‌هایی چون «اعتماد به شبکه» و «مشارکت فعال» می‌تواند سرمایه اجتماعی کاربران را افزایش داده، نگرش‌های برابری‌طلبانه را تقویت کند (شیردل و دیگران، ۱۴۰۰: ۸۵). این نظریه، پشتوانهٔ فرضیه‌هایی است که رابطه میان تعاملات اجتماعی و نگرش به عدالت جنسیتی را بررسی می‌کنند.

نظریهٔ «کنش ارتباطی» هابرماس (نقیب‌زاده و نوروزی، ۱۳۸۹: ۱۲۳ و ۱۴۰) بر اهمیت گفت‌وگوی عقلانی و آزاد در شکل‌گیری تفاهم اجتماعی، تأکید دارد. اگر شبکه‌های اجتماعی بتوانند بستری برای گفت‌وگوی برابر و عقلانی فراهم آورند، امکان شکل‌گیری نگرش‌های عادلانه‌تر نسبت به جنسیت فراهم می‌شود. این نظریه، فرضیه‌های مرتبط با کیفیت تعاملات و مشارکت انتقادی را پشتیبانی می‌کند. هابرماس، فضای عمومی را بنیان گفت‌وگویی هم‌صدا و مبتنی بر استدلال عقلانی می‌داند که حضور گسترده‌تر زنان در این فضا می‌تواند منجر به بازتعریف موقعیت‌های قدرت و آگاهی جمعی شود. اما فریزر یادآور می‌شود که این فضاها عمومی همواره به‌طور تاریخی، محدودیت‌ها و

1. Putnam

ناهم‌ترازهای قدرت و منابع دارند و به صورت چندگانه و در قالب‌های مختلف ظهور می‌کنند. از این منظر، شبکه‌های اجتماعی مجازی هم می‌توانند فرصت‌های دسترسی، مشارکت و گفتمان عقلانی را گسترش دهند و هم بازتولید نابرابری‌ها را تقویت کنند. بنابراین نگرش به عدالت جنسیتی در فضای دیجیتال، نتیجه ترکیب گفتمان عقلانی برای هم‌اندیشی و تفاهم عمومی و گفتمان‌های محلی و شناختی برای به رسمیت شناختن هویت‌های جنسیتی و تقویت حضور و مشارکت زنان است. به این ترتیب عدالت جنسیتی مطلوب در شبکه‌های مجازی، زمانی محقق می‌شود که این فضاها هم فرصت‌های استدلال شفاف و برابر را فراهم آورند و هم سازوکارهای اطلاعاتی و سیاست‌های رسانه‌ای را به سمت حمایت از برابری جنسیتی و کاهش کلیشه‌های قالبی و تعصباتی جنسیتی هدایت کنند (Hogemann, 2024: 307).

نظریهٔ «گفتمان» فرکلاف نیز فضای مجازی را به عنوان میدان گفتمانی در نظر می‌گیرد که در آن زبان، معنا و قدرت بازتولید می‌شود. محتوای تعاملات در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به تقویت یا تضعیف گفتمان عدالت جنسیتی منجر شود. این نظریه، به‌ویژه در تحلیل کیفی محتوا و زبان تعاملات، کاربرد دارد (مقداری و سبحانی، ۱۳۹۵: ۱۰۰-۱۰۱). از سوی دیگر، نظریهٔ «یادگیری اجتماعی» بندورا^۱ (۱۹۷۷) بر نقش مشاهده و الگوبرداری از رفتار دیگران در شکل‌گیری نگرش‌ها تأکید دارد. در شبکه‌های اجتماعی، «الگوهای مرجع» مانند اینفلوئنسرها یا فعالان حمایت از حقوق جنسیتی می‌توانند نقش مهمی در آموزش غیردرسی و تغییر نگرش‌های کاربران ایفا کنند. این نظریه، فرضیهٔ مربوط به تأثیر الگوهای مرجع را تقویت می‌کند.

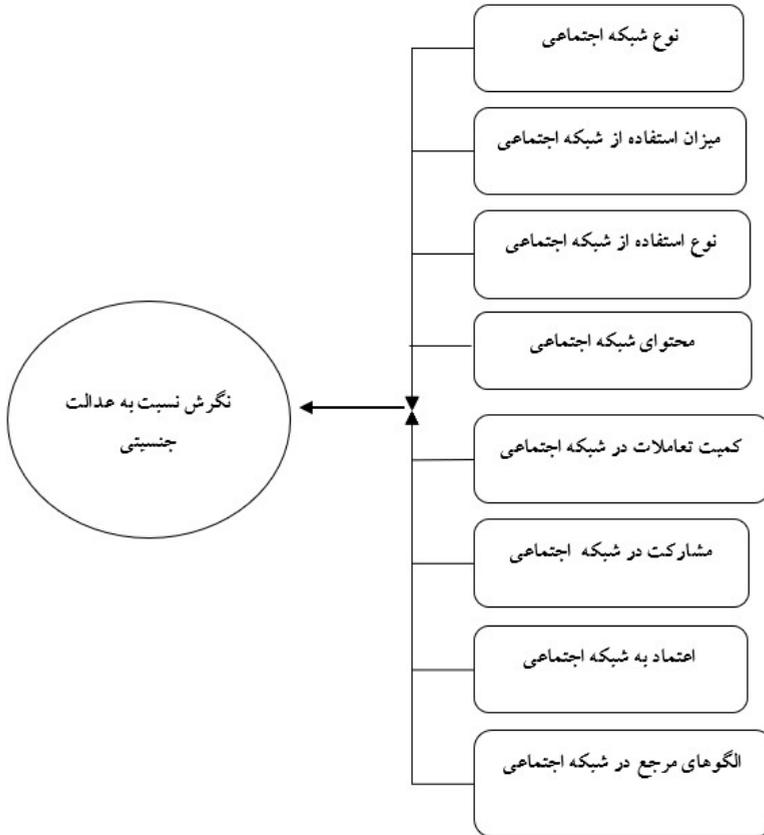
بر مبنای نظریهٔ «ساخت‌یابی» گیدنز می‌توان برداشت کرد که شبکه‌های اجتماعی مجازی، محصول و نتیجه‌ای از کنش‌های معنادار انسان‌ها هستند و این افراد هستند که این محیط‌ها را خلق می‌کنند. پس از شکل‌گیری، این فضا بر رفتار و کنش‌های کاربران، محدودیت‌هایی اعمال می‌کند. ساختار این شبکه‌ها بر اساس بازتولید و تکرار مداوم رفتارهای انسانی، پایدار می‌ماند. در مواجهه با اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، برخلاف رسانه‌های سنتی، کاربران تنها نقش مصرف‌کننده ندارند، بلکه قادر به نقش‌آفرینی

همزمان در تولید و مصرف محتوا هستند و این دو نقش برایشان قابل انتخاب است. با این حال میزان فعالیت و مشارکت افراد در این فضا متفاوت است؛ هرچه کاربران، فعال تر، بازاندیشانه تر و مشارکت جویانه تر باشند، تولید معنا و تأثیرپذیری‌شان بیشتر می‌شود؛ در مقابل، کاربران منفعل و غیر فعال، کمتر در فرآیند تولید محتوا مشارکت می‌کنند و در نتیجه تأثیرپذیری‌شان، پایین تر است (رونقی، ۱۴۰۱: ۴۹).

بر اساس نظریه‌ها و تحقیقات انجام‌شده، مدل تجربی و فرضیه‌های پژوهش در راستای فرضیه اصلی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی در دانشجویان طراحی شد.

جدول ۱- خلاصه نظریه‌ها و ارتباط با فرضیه‌های تحقیق

نظریه	مفهوم کلیدی	کاربرد در فرضیه‌ها
نظریه استفاده و رضایت‌مندی و نظریه کاشت	انتخاب رسانه بر اساس نیاز	تأثیر نوع و میزان استفاده بر نگرش جنسیتی
نظریه سرمایه اجتماعی و نظریه گیدنز	تعامل، اعتماد و مشارکت	نقش تعاملات اجتماعی (مشارکت فعال و اعتماد به شبکه) در تقویت نگرش عدالت‌محور
نظریه یادگیری اجتماعی	مشاهده و الگوبرداری	تأثیر الگوهای مرجع بر نگرش جنسیتی
نظریه گفتمان	زبان و قدرت در تعاملات	نقش محتوای تعاملات در بازتولید یا چالش با کلیشه‌های جنسیتی
نظریه کنش ارتباطی هابرماس	گفت‌وگوی عقلانی و تفاهم	نقش کیفیت تعاملات در شکل‌گیری نگرش‌های عادلانه

شکل ۱- مدل تجربی پژوهش

روش پژوهش

هدف اصلی این مطالعه، بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نگرش دانشجویان نسبت به عدالت جنسیتی است. بر این اساس، تحقیق حاضر با رویکرد روش‌شناسی کمی و در قالب تحقیق توصیفی-همبستگی و تبیینی انجام گرفت. در این تحقیق از طراحی مدل‌سازی برای شناخت رابطه علی و میزان تأثیرپذیری بین متغیرهای مستقل و وابسته استفاده شده است. برای دستیابی به هدف پژوهش، روش پیمایشی به عنوان روش تحقیق انتخاب شد. برای گردآوری داده‌های مورد نیاز از ابزار پرسشنامه استاندارد

بهره گرفته شد. برای متغیرهای مستقل تحقیق از پرسش‌نامه «شبکه‌های اجتماعی» جهانبانی (۱۳۹۷) و متغیر وابسته تحقیق از پرسشنامه «عدالت جنسیتی» امراللهی (۱۳۹۰) استفاده شد. اعتبار پرسشنامه‌های استاندارد یادشده مورد تأیید بوده است. علاوه بر این، اعتبار صوری پرسشنامه، مطابق با شرایط نمونه تحقیق با اخذ نظر اساتید و متخصصان این حوزه، بررسی شده، به تأیید رسید. آزمون ضریب آلفای کرونباخ برای تعیین پایایی ابزار سنجش متغیرهای تحقیق به کار گرفته شد. نتایج این آزمون بیانگر آن است که پرسشنامه متغیرهای این تحقیق، پایایی بالایی دارند.

جدول ۲- پایایی پرسشنامه‌های پژوهش

پرسشنامه شبکه‌های اجتماعی	
ابعاد	ضریب آلفای کرونباخ
میزان استفاده	۰/۸۱
نوع استفاده	۰/۸۴
محتوای شبکه	۰/۸۵
کمیت تعاملات	۰/۷۸
مشارکت اجتماعی	۰/۷۵
اعتماد اجتماعی	۰/۸۶
الگوهای مرجع	۰/۸۸
پرسشنامه عدالت جنسیتی	
عدالت حقوقی	۰/۸۳
عدالت سیاسی	۰/۷۶
عدالت اقتصادی	۰/۷۵
عدالت اجتماعی	۰/۸۲
عدالت فرهنگی	۰/۸۰

جامعه آماری پژوهش شامل تمامی دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر است که شمار آن بالغ بر ۷۵۰۰ نفر است. حجم نمونه نهایی بر اساس فرمول کوکران برابر با ۳۶۵ نفر تعیین شد. در این مطالعه، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای استفاده شد که با هدف افزایش دقت و نمایندگی بهتر از ویژگی‌های جامعه دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر انجام گرفت. در مرحله نخست، جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان این دانشگاه در پنج دانشکده متفاوت تعریف شد. هر دانشکده به عنوان یک طبقه مستقل در نظر گرفته شد. بر اساس نسبت تعداد دانشجویان هر دانشکده به جامعه کل، حجم نمونه هر طبقه محاسبه و سپس به صورت تصادفی و آزاد درون هر طبقه، تعداد مورد نیاز از افراد انتخاب شدند. در نهایت نمونه‌های تصادفی از هر طبقه در کنار هم جمع‌آوری شد و نمونه نهایی شامل ۳۶۵ نفر به صورت تصادفی و نماینده تمامی دانشکده‌ها شکل گرفت. برای تحلیل داده‌ها از مدل‌سازی معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی نمونه منتخب از جمعیت دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر نشان داد که ۶۵ درصد نمونه تحقیق را زنان و ۳۵ درصد را مردان و از نظر وضعیت تأهل، ۵۵ درصد مجرد و ۴۰ درصد متأهل تشکیل می‌دهند. توزیع سنی نشان می‌دهد که اکثریت شرکت‌کنندگان (۴۹ درصد) در بازه سنی ۲۰-۲۵ سال و ۲۴ درصد نیز در بازه سنی ۲۶-۳۰ سال هستند و میانگین سنی نمونه، تقریباً ۲۶ سال است. مقطع تحصیلی اکثر آنها با ۵۳/۱۵ درصد، کارشناسی و ۲۶/۸۴ درصد آنها، کارشناسی‌ارشد هستند. ۴۶ درصد دانشجویان از رشته‌های علوم انسانی، ۲۰ درصد علوم پایه، ۱۳ درصد فنی و مهندسی و ۱۱ درصد کشاورزی به ترتیب بیشترین تعداد را نسبت به سایر رشته‌های تحصیلی داشتند. از نظر مذهب، اکثر پاسخگویان (۵۷/۸ درصد) اهل تسنن و (۴۲/۲ درصد) شیعه بودند. یافته‌های توصیفی متغیرهای تحقیق بیانگر آن است که شبکه‌های اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه ایرانشهر با میانه (۴/۰۷) به میزان زیادی رواج دارد. همچنین نگرش نسبت به عدالت جنسیتی در دانشجویان دانشگاه ولایت ایرانشهر در سطح متوسط با میانه (۳/۲۱) نشان داده شد.

جدول ۳- توصیف کیفی متغیرهای اصلی تحقیق

متغیرها	کمترین	بیشترین	میانہ	انحراف معیار
شبکه های اجتماعی	۱	۵	۴/۰۷	۰/۷۱
نگرش به عدالت جنسیتی	۱	۵	۳/۲۱	۰/۵۹

قدرت پیش‌بینی مدل

ضریب Q^2 (استون-گیسر) برای ارزیابی قدرت پیش‌بینی مدل محاسبه شد. ضرایب جدول (۲) نشان می‌دهد که مدل، قابلیت پیش‌بینی در سطح بالایی دارد و روابط میان سازه‌ها به‌درستی طراحی شده است.

جدول ۴- مقادیر آماره استون گیسر متغیرهای پژوهش

متغیرها	معیار استون گیسر	وضعیت
شبکه‌های اجتماعی	۰/۶۱۲	پیش‌بینی قوی
نگرش به عدالت جنسیتی	۰/۶۲۲	پیش‌بینی قوی

شاخص‌های برازش کلی مدل

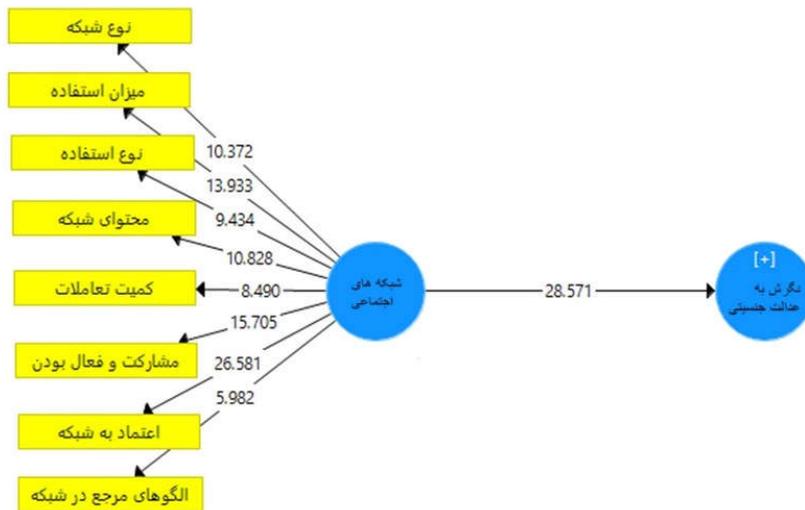
برای بررسی کفایت مدل مفهومی، از شاخص‌های استاندارد برازش بهره‌گیری شد. نتایج این شاخص‌ها در جدول (۳)، نشان‌دهنده برازش مطلوب مدل است و نتایج حاصل از تحلیل مسیر مدل قابل استناد و مورد تأیید است. این نتایج بیانگر آن است که مدل مفهومی پژوهش از لحاظ ساختاری، آماری و نظری، اعتبار بالایی دارد.

جدول ۵- شاخص‌های برازش مدل

شاخص	X^2/df	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	NFI	NNFI	IFI
مقدار	۲/۲۲	۰/۰۳	۰/۹۶	۰/۸۸	۰/۹۲	۰/۹۳	۰/۹۵	۰/۹۷
وضعیت	مطلوب	مطلوب	مطلوب	قابل قبول	بسیار مطلوب	مطلوب	مطلوب	بسیار مطلوب

تحلیل مسیر

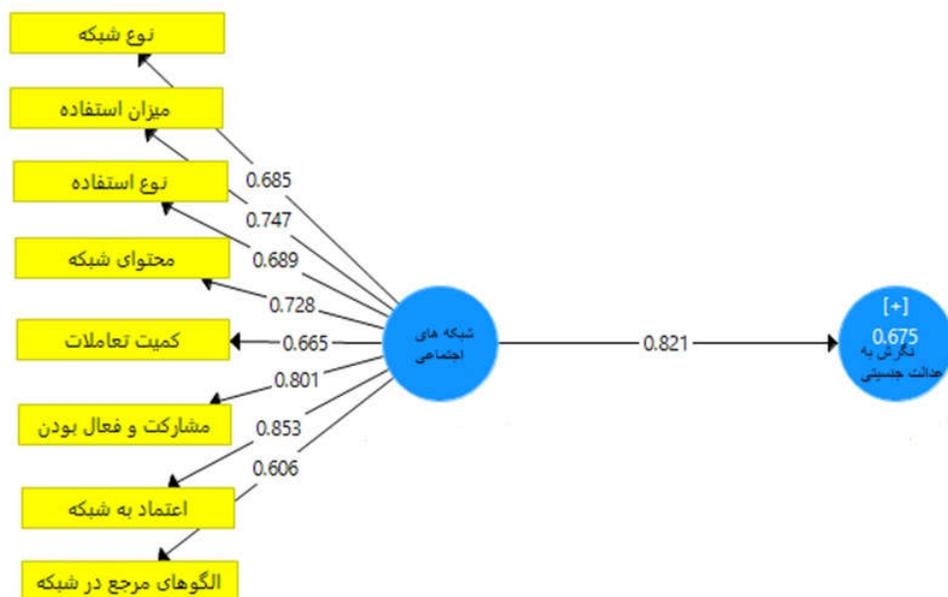
خروجی آماره‌های t برای هر یک از مسیرهای فرض شده در مدل PLS نشان می‌دهد که همه متغیرهای مستقل (شامل میزان استفاده، نوع استفاده، محتوای شبکه، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، کمیت تعاملات و الگوهای مرجع)، تأثیر معناداری بر متغیر میانجی و در نهایت بر نگرش به عدالت جنسیتی دارند. اگر عدد آماره t در بازه مثبت تا منفی $1/96$ نباشد، نشان‌دهنده معناداری فرضیه است. با توجه به آماره t ، تمامی مسیرها، خارج از این بازه شده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که تمامی فرضیه‌های پژوهش، معنادار شده‌اند. شکل (۱) مربوط به آماره t مسیرهای مدل است که معناداری روابط متغیرها و برازش مدل پژوهش را مشخص و تأیید می‌کند.

شکل ۲- ضرایب معناداری t متغیرها

نتایج خروجی ضرایب مسیر مدل PLS، برای هر یک از مسیرهای فرض شده، نشان می‌دهد که ضریب مسیر کلی بین «شبکه‌های اجتماعی» با متغیر وابسته «نگرش به عدالت جنسیتی»، $0/821$ تعیین شده که بیانگر تأثیر مستقیم و مثبت آن است. همچنین نتایج تحلیل مسیر در جدول (۶) نشان می‌دهد که تمامی متغیرهای مستقل (شامل میزان استفاده، نوع استفاده، محتوای شبکه، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، کمیت تعاملات و الگوهای مرجع)، تأثیر معناداری بر متغیر میانجی و در نهایت بر نگرش به

عدالت جنسیتی دارند. بالاترین ضریب مسیر متعلق به متغیر «اعتماد به شبکه اجتماعی» با مقدار ۰/۸۵۳ و آماره t قابل توجه ۲۶/۵۸۱ است که بیانگر نقش پررنگ اعتماد به شبکه‌های اجتماعی مجازی در شکل‌گیری نگرش آنان نسبت به عدالت جنسیتی است. همچنین «مشارکت و حضور فعال»، «میزان استفاده» و «محتوای شبکه» نیز تأثیر چشمگیری دارند که اهمیت کیفیت و کمیت ارتباطات را در فضای مجازی نشان می‌دهد. از آنجایی که ضریب مسیر در تمامی مسیرها مثبت شده است، نشان‌دهنده تأثیر مثبت و معنادار تمامی متغیرهای مستقل است. این نتایج بیانگر آن است که دانشجویانی که در شبکه‌های اجتماعی، الگوها و محتوای معتبر و تعامل فعال و بیشتری دارند، نگرشی مثبت‌تر و آگاهانه‌تر نسبت به عدالت جنسیتی پیدا می‌کنند.

شکل ۳- ضریب مسیر متغیرها

جدول ۶- روابط بین متغیرهای مستقل و نگرش به عدالت جنسیتی

متغیر مستقل	آماره t	ضریب مسیر	علامت	نتیجه
شبکه‌های اجتماعی	۲۸/۵۷۱	۰/۸۲۱	+	مستقیم و معنادار
نوع شبکه	۱۰/۳۷۲	۰/۶۸۵	+	مستقیم و معنادار
میزان استفاده	۱۳/۹۳۳	۰/۷۴۷	+	مستقیم و معنادار
نوع استفاده	۹/۴۳۴	۰/۶۸۹	+	مستقیم و معنادار
محتوای شبکه	۱۰/۸۲۸	۰/۷۲۸	+	مستقیم و معنادار
کمیت تعاملات	۸/۴۹۰	۰/۶۶۵	+	مستقیم و معنادار
مشارکت و فعال بودن	۱۵/۷۰۵	۰/۸۰۱	+	مستقیم و معنادار
اعتماد به شبکه	۲۶/۵۸۱	۰/۸۵۳	+	مستقیم و معنادار
الگوهای مرجع در شبکه	۵/۹۸۲	۰/۶۰۶	+	مستقیم و معنادار

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد که شبکه‌های اجتماعی، تأثیر قابل توجهی بر نگرش دانشجویان نسبت به عدالت جنسیتی دارد. استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به ارتقای آگاهی و تأثیرگذاری بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی کمک کند. با انتشار اطلاعات و دیدگاه‌ها درباره برابری جنسیتی و نقش‌های جنسیتی، شبکه‌های اجتماعی می‌توانند زمینه‌ساز افزایش آگاهی عمومی درباره این مسئله باشند. نتایج به‌دست‌آمده با تحقیقات عبداللهیان و هومن (۱۳۹۹) و نورد و دیگران (۲۰۱۵) در زمینه نقش رسانه‌های نوین در تغییر نگرش‌های اجتماعی، در یک راستاست.

در میان متغیرهای مورد بررسی، «اعتماد به شبکه»، «مشارکت فعال»، «میزان استفاده» و «محتوای شبکه»، بیشترین نقش را ایفا کرده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت تعامل اجتماعی و کیفیت حضور در فضای مجازی است. پژوهش حاضر با استناد به نظریه کنش ارتباطی هابرماس، نشان داد که گفت‌وگو و تعامل آزاد در محیط‌های مجازی می‌تواند زمینه‌ساز درک عقلانی‌تر، عادلانه‌تر و متنوع‌تر از روابط جنسیتی باشد. بنابراین حضور آگاهانه در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به عنوان ابزاری برای ارتقای سواد

جنسیتی و کاهش شکاف‌های اجتماعی استفاده شود. اعتماد به منابع موجود در شبکه‌های اجتماعی و نحوه استفاده از آنها نیز تأثیرگذار است. استفاده هدفمند از فضای مجازی با رویکرد یادگیری و تبادل نظر می‌تواند دانشجویان را نسبت به مسائل جنسیتی حساس‌تر کند و کلیشه‌های جنسیتی رایج را تعدیل نماید.

یافته‌های پژوهش نشان دادند که همه مؤلفه‌های شبکه‌های اجتماعی مانند مشارکت فعال، کمیت تعاملات، اعتماد به منابع، الگوهای مرجع و نوع استفاده، تأثیر معناداری بر نگرش به عدالت جنسیتی دارند. در چارچوب نظریه کنش ارتباطی یورگن هابرماس، فضای دیجیتال امروز، نوعی زیست‌جهان جدید را برای جوانان به‌ویژه دانشجویان خلق کرده که در آن تعامل، گفت‌وگو و عقلانیت ارتباطی برجسته شده است. در این نظریه، ارتباطات انسانی، زمانی‌سازنده و دموکراتیک هستند که مبتنی بر استدلال، شفافیت و پذیرش متقابل شکل گیرند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که دانشجویانی که حضور فعال‌تر، تعاملی‌تر و آگاهانه‌تری در شبکه‌های اجتماعی دارند، نگرش‌های برابرطلبانه‌تری نسبت به جنسیت کسب می‌کنند. این موضوع بیانگر آن است که بسترهای دیجیتال، به‌ویژه زمانی که بر مبنای عقلانیت ارتباطی هدایت شوند، می‌توانند ارزش‌های عدالت جنسیتی را ترویج دهند.

تأثیر این شبکه‌ها، بستگی به میزان و نحوه استفاده و محتوای منتشر شده در آنها دارد. نتایج به‌دست‌آمده در این مورد با تحقیقات پرین (۲۰۲۲) و رحیمی و همکاران (۱۳۹۶)، هم‌راستا است. میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند تأثیر مهمی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی داشته باشد. البته این تأثیر می‌تواند متنوع و متناوب باشد و به عوامل مختلفی بستگی داشته باشد. رفتار و فعالیت‌های افراد در این شبکه‌ها، از جمله انتشار محتوا، مطالبه حقوق جنسیتی، تبادل نظر، شرکت در حرکات برابری جنسیتی و پشتیبانی از جنبش‌های مرتبط می‌تواند شکل‌گیری نگرش‌ها و دیدگاه‌های افراد را درباره عدالت جنسیتی تحت تأثیر قرار دهد. این شبکه‌ها به عنوان یک پلتفرم برای انتشار و به اشتراک‌گذاری محتوا، نظر، دیدگاه‌ها و تجارب افراد عمل می‌کنند. همچنین تعاملات بیشتر در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به افزایش آگاهی افراد درباره مسائل عدالت جنسیتی کمک کند. افراد می‌توانند از طریق تعامل با افراد دیگر، تجربه‌ها و دیدگاه‌های متنوع در ارتباط با عدالت جنسیتی را بشنوند و به اطلاعات جدیدی دست یابند.

میزان مشارکت و فعالیت در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی داشته باشد. زمانی که افراد در شبکه‌های اجتماعی به صورت فعال و مشارکت‌کننده فعالیت می‌کنند، می‌تواند به تغییر نگرش‌ها و دیدگاه‌هایشان نسبت به عدالت جنسیتی کمک کند. نتایج به‌دست‌آمده در این مورد با تحقیقات خان و معین (۲۰۱۳) در یک راستاست. میزان اعتماد به شبکه‌های اجتماعی می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی داشته باشد. اعتماد به شبکه‌های اجتماعی به معنای اعتماد به اطلاعات و محتوایی است که در این شبکه‌ها منتشر می‌شود و به میزانی که افراد به این محتواها اعتماد کنند، تأثیر آن بر نگرش‌هایشان نسبت به عدالت جنسیتی مشخص می‌شود. دانشجویانی که منابع موجود در فضای مجازی را قابل اعتماد ارزیابی کردند، نگرش‌های جنسیتی آگاهانه‌تری داشتند. این نتیجه با تأکید هابرماس بر «اعتبارسازی گفت‌وگو» و «حقیقت در تعامل ارتباطی» هم‌راستاست.

الگوهای مرجع یا همان نمونه‌های رفتاری و دیدگاه‌هایی که در شبکه‌های اجتماعی به نمایش درآمده و مورد توجه افراد قرار می‌گیرند، می‌توانند تأثیر قابل توجهی بر نگرش نسبت به عدالت جنسیتی داشته باشد. در شبکه‌های اجتماعی، افراد با دیدن و مشاهده الگوها و رفتارهای دیگران، تأثیر مستقیم یا غیر مستقیمی را در پذیرش و تغییر نگرش‌های خود نسبت به عدالت جنسیتی تجربه می‌کنند. تأثیر افراد تأثیرگذار و محتوای جهت‌دار می‌تواند نگرش‌های تثبیت‌شده را به چالش کشیده، دیدگاه‌های نوینی خلق کند. این مسئله در فضای دانشگاهی که محل تبادل افکار است، اهمیت دوچندانی دارد. نتایج به‌دست‌آمده در این مورد با تحقیقات رونقی (۱۴۰۱)، رحیمی و همکاران (۱۳۹۶) و خان و معین (۲۰۱۳) در یک راستاست. افزون بر این، تأثیر «الگوهای مرجع» در فضای مجازی نشان می‌دهد که روایت‌های غالب و رفتار افراد تأثیرگذار در شبکه‌های اجتماعی، قابلیت شکل‌دهی به افکار عمومی را دارند. وقتی این کنش‌های ارتباطی در مسیر برابری جنسیتی هدایت شوند، نتایج مثبت‌تری حاصل خواهد شد.

این یافته‌ها تأکید دارند که شبکه‌های اجتماعی، تنها رسانه‌های انتقال اطلاعات و بستر سرگرمی نیستند، بلکه فضایی برای بازآفرینی مفاهیم اجتماعی، از جمله عدالت جنسیتی هستند. نوع استفاده دانشجویان، سطح اعتماد به منابع موجود در این فضا و

الگوهای رفتاری تأثیرگذار، همگی در شکل‌گیری نگرش‌های جنسیتی نقش دارند. نتایج همچنین بیانگر آنند که نگرش به عدالت جنسیتی در بستر فرهنگی خاص دانشجویان معنا می‌یابد. به‌ویژه در جامعه‌ای که هنوز در مسیر برابری جنسیتی گام برمی‌دارد، شبکه‌های اجتماعی می‌توانند نقش واسطه‌ای مهمی در شکل‌دهی به افکار عمومی ایفا کنند. در مجموع می‌توان گفت که توسعه محتوای آموزشی، افزایش سواد رسانه‌ای و ترویج تعاملات سالم در فضای مجازی می‌توانند مسیر تحول نگرش‌ها به سمت عدالت جنسیتی را هموار کنند. دانشگاه‌ها و نهادهای آموزشی با طراحی کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی، دانشجویان را نسبت به استفاده بهینه از فضای مجازی، سواد رسانه‌ای و رعایت عدالت جنسیتی آگاه سازند. تشویق دانشجویان به تولید و انتشار محتوای آگاهانه درباره عدالت جنسیتی می‌تواند به اصلاح نگرش عمومی در فضای شبکه‌های اجتماعی کمک کند. با استفاده از شبکه‌های اجتماعی، می‌توان فضایی برای گفت‌وگوی آزاد، مناظره و تبادل نظر درباره مسائل جنسیتی فراهم ساخت.

با توجه به بافت فرهنگی خاص، سنتی و چندفرهنگی ایرانشهر، سیاست‌گذاری در حوزه ارتقای نگرش به عدالت جنسیتی از طریق شبکه‌های اجتماعی باید با حساسیت‌های فرهنگی، قومی و اجتماعی منطقه همخوانی داشته باشد.

نخست پیشنهاد می‌شود که برنامه‌های سواد رسانه‌ای و جنسیتی به زبان‌ها و گویش‌های محلی طراحی شوند و از ظرفیت نخبگان قومی، مذهبی و محلی برای آموزش مفاهیم عدالت جنسیتی در فضای مجازی بهره گرفته شود. استفاده از چهره‌های مرجع بومی (مانند اساتید دانشگاه، معلمان، روحانیون و فعالان اجتماعی محلی) به عنوان الگوهای مرجع در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند نقش مؤثری در تغییر نگرش‌های سنتی ایفا کند.

همچنین تولید محتوای فرهنگ‌محور با احترام به ارزش‌های قومی و مذهبی، در قالب‌های بومی مانند روایت‌گری، شعر و تصویرسازی می‌تواند پذیرش اجتماعی پیام‌های عدالت‌محور را افزایش دهد. ایجاد پلتفرم‌های گفت‌وگوی مجازی درون‌دانشگاهی با امکان مشارکت اقوام مختلف و طراحی کمپین‌های دیجیتال با محوریت همبستگی فرهنگی و جنسیتی، از دیگر اقدامات مؤثر در این زمینه است.

در کنار این موارد، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران محلی با همکاری دانشگاه ولایت ایرانشهر، به تدوین منشور اخلاقی تعاملات مجازی با تأکید بر منع تبعیض جنسیتی و احترام به تنوع فرهنگی اقدام کنند تا فضای مجازی دانشگاهی به بستری امن، برابر و چندصدایی برای گفت‌وگو درباره عدالت جنسیتی تبدیل شود.

منابع

اصغری، فیروزه و عطیه هندوست (۱۳۹۳) «مطالعه تطبیقی وضعیت و جایگاه زنان در ایران و مالزی بر اساس شاخص عدالت جنسیتی»، نشریه زن در توسعه و سیاست، سال دوازدهم، شماره ۱، صص ۷۵-۹۲.

<https://doi.org/10.22059/jwdp.2014.51351>.

باقریان، میترا (۱۳۹۶) «بررسی ویژگی‌های اشتغال زنان در ایران»، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ص ۴۲.

تیموری‌زاده، راضیه و لیلا نوزاد سرابی و سامان پرند (۱۴۰۰) «بررسی رابطه تأثیر رسانه‌های اجتماعی و عدالت جنسیتی در ورزشکاران»، مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، سال چهارم، شماره ۲۴، صص ۵۷-۷۰.

حسینی، محمدحسین و محمدسعید ذکایی (۱۳۹۶) «شبکه‌های اجتماعی مجازی و سبک زندگی جوانان: فراتحلیل پژوهش‌های پیشین»، راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال ششم، شماره ۲۲، صص ۷-۲۵.

<https://doi.org/20.1001.1.22517081.1396.6.1.1.3>

ذکایی، محمدسعید و محمدحسین حسینی (۱۳۹۶) «شبکه‌های اجتماعی مجازی و سبک زندگی جوانان: فراتحلیل پژوهش‌های پیشین»، راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال ششم، شماره ۲۲، صص ۷-۲۵.

رحیمی، محمد و عالیه شکرپیگی و باقر ساروخانی و زهرا حضرتی صومعه (۱۳۹۶) «بررسی جامعه‌شناختی رابطه شبکه‌های اجتماعی مجازی و تغییرات جاری در خانواده‌ها»، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، سال پنجم، شماره ۸، صص ۱۴۵-۱۷۰.

<https://doi.org/20.1001.1.25386190.1396.5.1.8.2>.

رضی‌پور، پرنیا و فرح ترکمان و علی رحمانی فیروزجاه (۱۳۹۹) «بررسی جامعه‌شناختی جوک‌های جنسیتی رد و بدل شده در شبکه اجتماعی تلگرام (با تأکید بر جوک‌های تلگرامی سال ۹۷)»، مطالعات جامعه‌شناسی، سال سیزدهم، شماره ۴۶، صص ۹۳-۱۱۰.

<https://doi.org/10.30495/jss.2020.1881076.1173>.

رونقی، مرضیه (۱۴۰۱) «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر ارتباطات کاربران متأهل در خانواده»، مطالعات راهبردی ارتباطات، سال دوم، شماره ۴، صص ۳۷-۵۱.

<https://doi.org/10.22034/rcc.2022.254147>

شیردل، الهام و فاطمه حامی کارگر و فاطمه انجم شعاع (۱۴۰۰) «رابطه بین سرمایه اجتماعی و سبک زندگی با هویت ملی دختران نوجوان شهرستان کرمان»، مطالعات ملی، سال بیست‌ودوم، شماره ۸۶، صص ۶۹-۸۷.

<https://doi.org/10.22034/rjnsq.2021.132255>.

عبداللهیان، حمید و نیلوفر هومن (۱۳۹۹) «نقش شبکه‌های اجتماعی در توانمندی زنان از منظر صاحب‌نظران حوزه زنان، جنسیت و ارتباطات»، مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال شانزدهم، شماره ۵۸، صص ۱۴۱-۱۶۴.

<https://doi.org/10.22034/jesc.2020.111335.1955>.

قبادی، نسرين (۱۳۸۴) «اثر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر عدالت جنسیتی»، اقتصاد و تجارت نوین، شماره ۲، صص ۶۷-۸۵.

کریمی، شیما و حسین آقاجانی مرسا و زهرا حضرتی صومعه (۱۳۹۹) «رابطه توانمندسازی زنان از طریق شبکه‌های اجتماعی مجازی (مطالعه موردی: کارکنان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات)»، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۳۷-۸۱.

<https://doi.org/10.22054/qjds.2020.52981.2003>

مقداری، صدیقه سادات و مرجان سبحانی (۱۳۹۵) «تحلیل گفتمان بیلبردهای تجاری- تبلیغاتی از منظر تحلیل چند رسانه‌ای»، زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، سال هشتم، شماره ۱۵، صص ۹۵-۱۲۰.

<https://doi.org/10.22067/lj.v8i15.33516>.

نقیب‌زاده، میرعبدالحسین و رضاعلی نوروزی (۱۳۸۹) «تحلیلی بر اهداف تربیت اخلاقی و اجتماعی از دیدگاه هابرماس با تأکید بر نظریه کنش ارتباطی»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست‌ویکم، شماره ۱، صص ۱۲۳-۱۴۲.

<https://doi.org/20.1001.1.20085745.1389.21.1.7.6>.

Akpuokwe, C. U., Chikwe, C. F., & Eneh, N. E. (2024) Innovating business practices: The impact of social media on fostering gender equality and empowering women entrepreneurs. *Magna Scientia Advanced Research and Reviews*, 10 (2), 032-043.

<https://doi.org/10.30574/msarr.2024.10.2.0042>.

Bandura, A. & Walters, R. H. (1977) *Social learning theory*. Prentice-Hall.

Budau, C. (2024) Identity and Representation in the Virtual Environment of Generation Alpha, *Current Theory. International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 13 (3), 1595-1604.

<https://doi.org/10.6007/IJARPED/v13-i3/21865>.

Casad, B. J., Franks, J. E., Garasky, C. E., Kittleman, M. M., Roesler, A. C., Hall, D. Y., & Petzel, Z. W. (2021) Gender inequality in academia: Problems and solutions for women faculty in STEM. *neuroscience research*, 99 (1), 13-23.

<https://doi.org/10.1002/jnr.24631>.

Caddel, M. J. (2018) *The effects of social media on body image constructs among active women*. Doctoral dissertation, California Southern University.

Dar, Showkat. (2023). *Unleashing her voice: how social media empowers women*. *Information Management*. 8 (2), pp.7-14.

- Derek H.C, Chen. (2016) Gender Equality and Economic Development (The Role for ICTs). A World Bank Policy Research. Washington D.C.
- Duche-Pérez, A. B., Grundy-López, R. E., Gutierrez-Aguilar, O., Vera-Revilla, C. Y., & Romero, Á. V. M. P. (2024) Silenced Voices on the Net: A Systematic Literature Review on Gender-Based in Social Media Networks. *Journal of Ecohumanism*, 3 (3), 642-655.
<https://doi.org/10.62754/joe.v3i3.3386>
- Hogemann, E. R. (2024) The selectivity of the public sphere and subaltern public spheres: perspectives of Habermas and Nancy Fraser and their impact on human rights public policies. *Revista Internacional Consinter de Direito*, 307-325.
<https://doi.org/10.19135/revista.consinter.00019.13>
- Kashyap, Geeta (2014) Role of Alternative Media in Empowerment of Women, *Journal of Mass Communication & Journalism*. 4 (8):1-3.
<https://doi.org/10.4172/2165-7912.1000209>.
- Kasirye, F. (2024) The importance of needs in uses and gratification theory. *Authorea Preprints*.
<https://doi.org/10.31124/advance.14681667.v2>.
- Khan, E. A., & Moin, A. (2013) Women empowerment: role of new media. *Excellence International Journal of Education and Research*, 1 (3), 206-216.
- Kim, T. Y., Igras, S., Barker, K. M., Diakité, M., & Lundgren, R. (2022) The power of women's and men's Social Networks to catalyse normative and behavioural change: evaluation of an intervention addressing Unmet need for Family Planning in Benin. *BMC Public Health*, 22 (1), 672-686.
<https://doi.org/10.1186/s12889-022-12681-4>.
- Nasriyah, N. (2024) Pengaruh media sosial terhadap persepsi remaja tentang kesetaraan gender. *Harakat An-Nisa*, 8 (1), 11-22.
<https://doi.org/10.30631/81.11-22>.
- Nord, J. H., Paliszkiwicz, J., Grubljesuc, T., Scarlat, C., & Svanadze, S. (2015) Women's empowerment: Social technologies in Slovenia, Romania, and Georgia. *Applied Knowledge Management*. 3: 128-150.
- Patil, A. (2021) Gender equalities and career progression of Indian women in the information and technology sector in India: women's views and perspectives, Ph.D. Thesis.
- Perrin, F. (2022) Can the historical gender gap index deepen our understanding of economic development?. *Demographic Economics*, 88 (3): 379-417.
<https://doi.org/10.1017/dem.2020.34>
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
<https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- Saghir, A., Ashfaq, M. and Noreen, A. (2009) Gender And Information And communication Technologies (ICTS), *Animal & Plant Sciences*. 19 (2): 94-97.

Wallaschek, S., & Minkus, L. (2024) More social media, stronger regressive views? When gender equality is opposed (and when it is not) in Europe. <https://doi.org/10.31235/osf.io/98wj3>.

Xu, X., & Zhao, X. (2024) Discussing Women's Understanding and Attitudes Towards Gender Stereotypes on Social Media: A Case Study of the "Female Driver" Topic. *Interdisciplinary Humanities and Communication Studies*, 1 (10), 1-6. <https://doi.org/10.61173/63dg2d93>.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره شانزدهم، تابستان ۱۴۰۴: ۱۲۴-۸۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

واکاوی عوامل مؤثر بر خشونت روانی زناشویی علیه زنان بر اساس تجربه‌های مشاوران خانواده و روان‌شناسان شهر بجنستان

محمدعلی طالبی*

راضیه شیبانی بجنستان**

چکیده

خشونت روانی علیه زنان در خانواده، پدیده‌ای پیچیده است که سلامت روان و جایگاه اجتماعی زنان را تهدید می‌کند. این پژوهش کیفی با رویکرد پدیدارشناسی و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با بیست مشاور و روان‌شناس در ایران انجام شد و با نرم‌افزار MAXQDA، ۱۰۲۴ کد استخراج گردید. یافته‌ها نشان داد که خشونت روانی شامل تحقیر کلامی، کنترل‌گری رفتاری، طرد عاطفی، تهدیدهای غیر مستقیم و خشونت روانی دیجیتال است. عوامل مؤثر شامل ویژگی‌های فردی (نامانی عاطفی مرتکبان و وابستگی مالی قربانیان)، عوامل خانوادگی (نابرابری قدرت و نبود گفت‌وگوی سالم) و نگرش‌های اجتماعی (باورهای مردسالارانه و عادی‌سازی خشونت) بود. پیامدها شامل افسردگی، اضطراب، کاهش عزت‌نفس، اختلال استرس پس از سانحه، انزوای اجتماعی و قطع روابط خانوادگی است. راهکارها شامل آموزش مهارت‌های ارتباطی، حمایت‌های اجتماعی و قانونی، مداخلات درمانی مانند CBT و استفاده از فناوری

* نویسنده مسئول: استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران

m.talebi@pnu.ac.ir

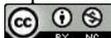
<https://orcid.org/0000000168222046>

** دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد روانسنجی، دانشکده علوم اجتماعی و روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، گناباد.

raziestybani.1998@gmail.com

تهران، ایران

<https://orcid.org/0009-0003-9007-6067>

برای پیشگیری و حمایت بود. پژوهش بر لزوم رویکردهای جامع و توسعه برنامه‌های آموزشی، قوانین حمایتی و پلتفرم‌های آنلاین برای خروج زنان از چرخه خشونت تأکید می‌کند.

واژه‌های کلیدی: خشونت روانی، زنان، خانواده، مشاوران خانواده و روان‌شناسان.

مقدمه و بیان مسئله

تاریخ بشر همواره نمایشگر انواع گوناگونی از خشونت در جوامع و دوران مختلف بوده است. جنگ‌ها، کشتارهای جمعی، غارت، شکنجه و سایر اشکال خشونت معمولاً توسط گروه‌هایی از مردان علیه سایر مردان، زنان و کودکان اعمال شده‌اند. خشونت نه تنها پدیده‌ای مربوط به دوران معاصر نیست، بلکه در ادوار گذشته نیز حضوری پررنگ داشته است. ساختارهای اجتماعی مبتنی بر جنگ، غارت و سلطه بر دیگران، اغلب به اجبار وادار کردن افراد به اطاعت منجر می‌شد و خشونت را به بخشی طبیعی و روزمره از زندگی اجتماعی بدل می‌کرد (اعزازی، ۱۳۸۳: ۴۹).

در میان نهادهای سازمان‌ها و مؤسسات اجتماعی، خانواده، جایگاهی خاص و منحصر به فرد دارد. تمام متفکران اجتماعی و مصلحان، بر اهمیت بنیادی و حیاتی خانواده برای بقای جامعه تأکید کرده‌اند. جامعه‌ای نمی‌تواند ادعای سلامت کند، مگر آنکه از خانواده‌هایی سالم و پایدار برخوردار باشد. همچنین هیچ آسیبی در جامعه وجود ندارد که فارغ از تأثیر خانواده رخ دهد (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۲۲). خانواده علاوه بر نقشی که در تأمین نیازهای جسمی، مادی و روانی اعضا دارد، فضایی گرم و صمیمی برای پرورش فردی و اجتماعی فراهم می‌کند. با این حال در کنار این کارکردهای مثبت و سازنده، خانواده می‌تواند بستری برای عملکردهای مخرب همچون خشونت نیز باشد. خانواده به عنوان نخستین و پایدارترین نهاد اجتماعی، زیربنای شکل‌گیری هویت انسانی و جامعه‌پذیری فرد محسوب می‌شود. در این نهاد، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی به نسل بعد منتقل شده، الگوهای روابط و تعاملات در سایر نهادهای اجتماعی بازتولید می‌گردد. تأثیر خانواده بر سلامت جامعه، چنان عمیق است که هیچ آسیب اجتماعی‌ای نمی‌تواند فارغ از تأثیر این نهاد بررسی شود. خانواده در صورتی می‌تواند کارکرد خود را به درستی ایفا کند که از نابسامانی و آشفتگی مصون باشد. در این میان، خشونت خانگی، یکی از بزرگ‌ترین تهدیدها برای سلامت و امنیت خانواده است (مروت، ۱۳۹۷: ۳).

خشونت به هیچ جامعه خاصی محدود نمی‌شود و نمی‌توان آن را صرفاً به گروه‌های فقیر، کارگران یا افراد کم‌سواد نسبت داد. بلکه خشونت خانگی، مسئله‌ای جهانی است که حتی کشورهای پیشرفته و توسعه‌یافته نیز از آن در امان نیستند و با چالش‌های ناشی از آن دست‌وپنجه نرم می‌کنند (شیرعلی، ۱۴۰۰: ۲). در سال‌های اخیر، خشونت در

برخی از خانواده‌ها به معضلی جدی تبدیل شده و کانون گرم زندگی را به محیطی سرد، بی‌روح و تهی از صمیمیت بدل کرده است. این پدیده که برخی از پژوهشگران نظیر آل. همپتون و همکاران آن را بررسی کرده‌اند، یکی از عوامل تهدیدکننده انسجام خانواده و سلامت روانی اعضای آن شناخته می‌شود (عباس‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۶). خشونت خانوادگی، به‌ویژه علیه زنان و کودکان، یکی از انواع رایج خشونت است که پیامدهای مخربی نه‌تنها برای قربانیان مستقیم آن، بلکه برای جامعه به طور کلی به همراه دارد. خشونت از نظر لغوی به معنای خشم، تندی، درشتی و رفتار خلاف نرمی تعریف شده است. در خانواده‌های مختلف، به دلیل تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و آموزشی، زنان به طور خاص در معرض خشونت روانی قرار دارند. این مسئله نه‌تنها باعث آسیب‌های روانی به زنان می‌شود، بلکه می‌تواند بر کیفیت زندگی آنها و حتی بر سلامت جسمانی و روانی فرزندان نیز تأثیر بگذارد. متأسفانه در بسیاری از مواقع، خشونت روانی از سوی افراد خانواده به‌ویژه همسران، به عنوان یک رفتار طبیعی و پذیرفته‌شده در نظر گرفته می‌شود و از آنجا که فرد مورد خشونت ممکن است در معرض احساس گناه یا ترس از شکایت قرار گیرد، بسیاری از زنان نمی‌توانند از این وضعیت رهایی یابند (کازمی و قاسمی، ۱۴۰۲: ۱۳۲).

این مفهوم، بسته به دیدگاه‌های مختلف، معانی و تفسیرهای گوناگونی پیدا می‌کند. برخی خشونت را عملی خلاف هنجارها و طبیعت انسانی می‌دانند که برخلاف روحیه همدلی و تعامل اجتماعی است. از دیدگاه دیگری، خشونت به عنوان رفتاری فردی یا جمعی تعریف می‌شود که تحت شرایط خاصی مانند فشارهای روانی، اجتماعی یا فرهنگی بروز می‌کند. این شرایط می‌توانند محرک‌هایی برای تبدیل احساسات درونی به اعمال خشن باشد (میرخلیلی، ۱۳۷۹: ۱۲۶).

خشونت علیه زنان، پدیده‌ای است که در آن به واسطه جنسیت، مردان با اعمال زور و اجبار، حقوق زنان را ضایع می‌کنند. در صورتی که این خشونت در چارچوب خانواده و میان زن و شوهر رخ دهد، به آن «خشونت زناشویی»^۱ گفته می‌شود. این نوع خشونت شامل هرگونه رفتار یا عملی است که به آسیب جسمی، جنسی، روانی یا محرومیت و

عذاب منجر شود (دانش و دیگران، ۱۳۹۶: ۴۹). برخلاف باور عمومی که خانواده را محلی برای محبت و صمیمیت می‌داند، وجود خشونت در این نهاد، اهمیت موضوع را برجسته‌تر می‌کند. خشونت در الگوهای خانوادگی اغلب به جامعه تسری می‌یابد و موجب تداوم رفتارهای خشن در مناسبات اجتماعی می‌شود. کودکانی که شاهد خشونت علیه مادرانشان از سوی پدران بوده‌اند، در معرض خطر بیشتری برای انتقال این رفتارها به نسل‌های آینده قرار دارند (محمدی جورکویه، ۱۴۰۲: ۲۸). پژوهش‌ها نشان داده است که شوهرانی که اقدام به آزار جسمی همسران خود می‌کنند، معمولاً در خانواده‌های پدری، شاهد کتک خوردن مادر از پدر بوده‌اند. این چرخه خشونت میان نسل‌ها منتقل می‌شود و هم نسل حاضر و هم نسل آینده را تهدید می‌کند. شواهد نشان می‌دهد که سابقه خشونت در خانواده والدین (خانواده مبدأ)، بیش از عوامل محیطی در بروز خشونت علیه زنان تأثیرگذار است (میرزایی و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۸۱).

خشونت علیه زنان، پدیده‌ای جهانی است که در تمامی کشورهای جهان رخ می‌دهد و همچنان یکی از جدی‌ترین مسائل حل‌نشده دوران معاصر به شمار می‌رود (ر.ک: Akhmedshina, 2020). هرچند برخی زنان، بیش از دیگران در معرض خشونت قرار دارند، این پدیده می‌تواند هر زنی را در هر کشوری و فارغ از تفاوت‌های فرهنگی، مذهبی یا وضعیت اقتصادی، درگیر سازد. بر اساس گزارش سازمان بهداشت جهانی، از هر سه زن، یک نفر در طول زندگی خود خشونت جسمی یا جنسی را تجربه می‌کند که در اغلب موارد این خشونت را شریک زندگی اعمال می‌کند (ر.ک: World Health Organization, 2018a). حتی در کشورهای توسعه‌یافته نیز خشونت علیه زنان قابل توجه است؛ به گونه‌ای که آمارها نشان می‌دهد بین ۱۲ تا ۱۵ درصد از زنان در اروپا هر روز در محیط خانه با خشونت مواجه می‌شوند (ر.ک: Akhmedshina, 2020).

در ایران نیز آمارهای مربوط به خشونت خانگی علیه زنان، نگران‌کننده است. بر اساس گزارش سال ۲۰۱۸ سازمان بهداشت جهانی، ۳۱ درصد از زنان دارای شریک زندگی در طول عمر خود و ۱۸ درصد از آنان در یک سال گذشته، خشونت خانگی را تجربه کرده‌اند (ر.ک: World Health Organization, 2018b). بر اساس برآورد انجمن پزشکی آمریکا، سالانه بین ۲۰ تا ۴۰ میلیون زن با خشونت مواجه می‌شوند و احتمال اینکه هر زن در طول زندگی خود به میزان ۲۰ تا ۳۰ درصد در معرض خشونت قرار

گیرد، وجود دارد (وود، ۲۰۰۴: ۵۵۷). پدیده خشونت علیه زنان، پیوندی عمیق با ساختارهای فرهنگی و اجتماعی هر جامعه دارد. به طور خاص در جوامع سنتی، فراوانی و شدت این خشونت‌ها به مراتب بیشتر از جوامع مدرن و توسعه‌یافته است. دلیل این تفاوت را می‌توان در نفوذ ساختارهای پدرسالارانه و گفتمان‌های مرتبط با آن در عرصه‌های خصوصی و عمومی جست‌وجو کرد. چنین ساختارهایی که اغلب مبتنی بر سلطه مردان و تبعیت زنان شکل گرفته‌اند، بستری مناسب برای بروز خشونت فراهم می‌کنند (ساعی ارسی و نیک‌نژاد، ۱۳۹۱: ۹۴).

مفهوم خشونت از فردی به فرد دیگر و از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر متفاوت است؛ به طوری که ممکن است در یک جامعه، رفتاری به عنوان خشونت تلقی نشود و حتی عادی به نظر آید، اما در جامعه‌ای دیگر، همان رفتار به عنوان جرمی جدی شناخته شود (نورمحمدی، ۱۳۸۹: ۱۱). خشونت روانی علیه زنان در خانواده، یکی از مهم‌ترین مسائل اجتماعی است که تأثیرات عمیقی بر سلامت روانی و اجتماعی فرد و جامعه دارد. این نوع خشونت می‌تواند به شکل‌های مختلفی از جمله تحقیر، تهدید، توهین، عدم احترام به حریم شخصی و کنترل‌های افراطی در روابط خانوادگی بروز کند. در بسیاری از جوامع، به‌ویژه در جوامع در حال توسعه، خشونت روانی اغلب نادیده گرفته می‌شود و مورد توجه کافی قرار نمی‌گیرد. در عین حال این نوع خشونت، به‌ویژه در شرایط خانوادگی، تأثیرات عمیقی بر زنان و همچنین بر روابط خانوادگی و اجتماعی آنها دارد (بشیری و کوهی، ۱۳۹۶: ۲).

در خانواده‌های مختلف به دلیل تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و آموزشی، زنان به طور خاص در معرض خشونت روانی قرار دارند. این مسئله نه تنها باعث آسیب‌های روانی به زنان می‌شود، بلکه می‌تواند بر کیفیت زندگی آنها و حتی بر سلامت جسمانی و روانی فرزندان نیز تأثیر بگذارد. متأسفانه در بسیاری از مواقع، خشونت روانی از سوی افراد خانواده به‌ویژه همسران، به عنوان یک رفتار طبیعی و پذیرفته‌شده در نظر گرفته می‌شود و از آنجا که فرد مورد خشونت ممکن است در معرض احساس گناه یا ترس از شکایت قرار گیرد، بسیاری از زنان نمی‌توانند از این وضعیت رهایی یابند (کازمی و قاسمی، ۱۴۰۲: ۱۳۲).

از سوی دیگر در این جوامع، قربانیان خشونت نه تنها از حمایت کافی برخوردار نیستند، بلکه اغلب سرزنش شده، به عنوان مقصران بالقوه شناخته می‌شوند. این نگاه معیوب، مسئولیت خشونت را از عاملان آن سلب کرده، بر دوش قربانیان قرار می‌دهد. در چنین شرایطی، مردان به دلیل قدرت جسمانی بیشتر، معمولاً آسیب‌های جدی‌تری وارد می‌کنند. این آسیب‌ها اغلب نادیده گرفته شده یا توسط قربانیان پنهان می‌ماند و تحمل آن برای زنان دشوار است. در بسیاری از موارد، این وضعیت به ایجاد بحران‌های عاطفی عمیق یا حتی فروپاشی خانواده منجر می‌شود. با توجه به گستردگی این مشکل و تأثیرات منفی آن بر سلامت روانی زنان، ضرورت تحقیق در این زمینه احساس می‌شود. تحقیق حاضر با هدف بررسی عوامل مؤثر بر خشونت روانی علیه زنان در خانواده و نقش مشاوران خانواده و روان‌شناسان در کاهش این نوع خشونت صورت خواهد گرفت. این تحقیق می‌تواند به ارائه راهکارهای مؤثر برای مقابله با خشونت روانی در خانواده کمک کرده، نقشی اساسی در بهبود سلامت روانی زنان و بهبود روابط خانوادگی ایفا کند.

مبانی نظری

خشونت روانی علیه زنان، پدیده‌ای پیچیده است که برای درک علل و ریشه‌های آن، باید به نظریه‌های روان‌شناختی و اجتماعی رجوع کرد. این موضوع به عنوان یکی از مسائل اجتماعی مهم، توجه آسیب‌شناسان، جامعه‌شناسان و روان‌شناسان را به خود جلب کرده و تحقیقات گسترده‌ای در این زمینه انجام شده است. در این بخش، نظریه‌هایی که به تبیین خشونت، به‌ویژه خشونت روانی علیه زنان می‌پردازد، بررسی می‌شود تا از این طریق بتوان به چرایی و چگونگی بروز این پدیده پی برد.

نظریه ستمگری جنسی (پدرسالار)

نظریه ستمگری جنسی بر این باور استوار است که فرودستی زنان، ریشه در روابط نابرابر قدرت میان زنان و مردان دارد؛ روابطی که در آن مردان با بهره‌گیری از کنترل، سلطه و اشکال مختلف خشونت، به‌ویژه خشونت روانی، منافع خود را حفظ می‌کنند. این الگو به شکل‌گیری ساختار پدرسالاری می‌انجامد؛ ساختاری که اقتدار و هویت مردانه مبتنی بر سلطه را تقدیس کرده، اطاعت زنان را طبیعی و ضروری جلوه می‌دهد. در

چارچوب پدرسالارانه، خانواده، حریم خصوصی مرد تلقی می‌شود و نظارت او بر رفتار، روابط و آزادی زنان، به‌ویژه در قالب مسائل ناموسی، مشروعیت می‌یابد. از این منظر، خشونت روانی علیه زنان، نه یک رفتار فردی، بلکه سازوکاری ساختاری برای تثبیت نظم خانوادگی و اجتماعی و بازتولید سلطه مردانه است که زنان را به پذیرش نقش فرودست و تحمل این خشونت، شرطی می‌کند (شاه‌حسینی، ۱۳۷۳: ۸؛ محمدی و میرزایی، ۱۳۹۱: ۱۱۱).

نظریه فرهنگ

نظریه فرهنگ، خشونت همسرآزاری را نتیجه هنجارها و ارزش‌های فرهنگی حاکم بر جامعه می‌داند و بر این باور است که رفتارهای خشونت‌آمیز از جمله همسرآزاری، کودک‌آزاری و سالمندآزاری، در بستر فرهنگی‌ای بازتولید می‌شود که خشونت را به عنوان شیوه‌ای مشروع برای حل تعارضات می‌پذیرد. از این منظر، فرهنگ به عنوان میراث اجتماعی گذشته، الگوهای رفتاری افراد را در زمان حال و آینده شکل می‌دهد. پژوهش‌های دوباش و دوباش نشان می‌دهد که خشونت مردان علیه زنان با هنجارهای پدرسالارانه‌ای پیوند دارد که در آن حاکمیت مردان، پرخاشگری مردانه و فرمان‌برداری زنان، امری طبیعی و پذیرفته‌شده تلقی می‌شود. در چنین جوامعی، استفاده از قدرت و حتی خشونت برای حفظ نظم اجتماعی و خانوادگی مشروعیت می‌یابد و نظارت اجتماعی از طریق اعمال خشونت، هم در سطح جامعه و هم در سطح خانواده اعمال می‌شود. در نتیجه رفتارهای خشونت‌آمیز مردان نه تنها تقبیح نمی‌شود، بلکه در برخی موارد با حمایت یا سکوت فرهنگی مواجه شده، به تداوم خشونت در خانواده می‌انجامد (اعزازی، ۱۳۸۰: ۳۷).

نظریه جامعه‌پذیری جنسیتی

نظریه جامعه‌پذیری جنسیتی خشونت علیه زنان، به‌ویژه خشونت روانی را حاصل فرایندهای تربیتی و اجتماعی می‌داند که از کودکی در افراد نهادینه می‌شود. از دیدگاه سیمون دوبوار، سلطه مردان بر زنان، امری ذاتی نیست، بلکه نتیجه جامعه‌پذیری نقش‌های جنسیتی نابرابر است؛ نقش‌هایی که از طریق خانواده و فرهنگ به نسل‌های بعدی منتقل می‌شوند (بستان، ۱۳۸۲: ۱۱). در این فرایند، پسران به پرخاشگری، استقلال و سلطه‌گری و دختران به سازش‌پذیری، اطاعت و وابستگی تشویق می‌شوند؛ امری که نابرابری جنسیتی را طبیعی جلوه می‌دهد و رفتارهای متفاوت را برای هر جنس مشروع

می‌سازد (راس، ۱۳۷۳: ۲۷۵). این الگوها، مردان را در جایگاه قدرت و زنان را در موقعیت فرودست قرار می‌دهد و زمینه پذیرش خشونت روانی، مانند تحقیر، کنترل و تهدید را به عنوان رفتاری آموخته‌شده و پذیرفتنی فراهم می‌کند. در نتیجه جامعه‌پذیری جنسیتی با بازتولید نقش‌های سنتی و نابرابر، به تداوم خشونت روانی علیه زنان در خانواده و جامعه دامن می‌زند (محمدی و میرزایی، ۱۳۹۱: ۱۱۰).

نظریه انتقال بین‌نسلی

نظریه انتقال بین‌نسلی، مبتنی بر نظریه یادگیری اجتماعی بیان می‌کند که افرادی که در کودکی شاهد خشونت خانوادگی بوده یا خود آن را تجربه کرده‌اند، در بزرگسالی با احتمال بیشتری همان الگوهای رفتاری را بازتولید می‌کنند؛ به گونه‌ای که خشونت از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. کودکان از طریق مشاهده و تقلید رفتار والدین می‌آموزند چگونه تعارض‌ها را حل کنند و اگر خشونت در خانواده به عنوان رفتاری پذیرفته‌شده تلقی شود، آن را به عنوان الگویی مشروع، درونی می‌کنند. هم‌زمان، نقش‌ها و هویت‌های جنسیتی نیز از راه پاداش‌دهی و تمایزگذاری والدین شکل می‌گیرد؛ به طوری که پرخاشگری در پسران و اطاعت یا ملایمت در دختران تقویت می‌شود. این فرایند به درونی شدن نقش‌های جنسیتی نابرابر و پذیرش خشونت به عنوان بخشی از این نقش‌ها می‌انجامد و زمینه را برای تداوم خشونت در روابط بزرگسالی فراهم می‌سازد (همان: ۷).

خشونت علیه زنان به‌ویژه خشونت روانی، نه یک رفتار فردی یا واکنشی مقطعی، بلکه پدیده‌ای ساختاری، آموخته‌شده و بازتولیدشونده است که در تلاقی قدرت، فرهنگ، تربیت و تجربه زیسته شکل می‌گیرد. نظریه ستمگری جنسی بر منطق سلطه و منافع مردانه در حفظ نابرابری تأکید می‌کند، در حالی که نظریه فرهنگ خشونت نشان می‌دهد این سلطه چگونه در قالب هنجارهای اجتماعی مشروعیت می‌یابد و عادی می‌شود. جامعه‌پذیری جنسیتی توضیح می‌دهد که این هنجارها، چگونه از کودکی در ذهن زنان و مردان نهادینه می‌شود و انتقال بین‌نسلی نشان می‌دهد که خشونت‌ها تنها بازتولید می‌شود، بلکه به بخشی از هویت جنسیتی و الگوی کنش اجتماعی افراد بدل می‌گردد. نکته نو در کنار هم‌نشانی این نظریه‌ها آن است که خشونت روانی را می‌توان به عنوان «نظامی خاموش از انضباط اجتماعی» فهم کرد؛ نظامی که بدون نیاز به

خشونت فیزیکی آشکار، از طریق زبان، کنترل، شرمسار سازی و تهدید، نظم پدرسالارانه را تثبیت می‌کند.

پیشینه پژوهش

خشونت روانی علیه زنان در خانواده از شایع‌ترین و در عین حال پنهان‌ترین اشکال خشونت خانگی است که پیامدهای گسترده‌ای بر سلامت روانی، اجتماعی و کیفیت زندگی زنان بر جای می‌گذارد. این نوع خشونت در مقایسه با خشونت فیزیکی، کمتر قابل مشاهده بوده و به همین دلیل اغلب نادیده گرفته می‌شود یا حتی به عنوان خشونت شناخته نمی‌شود. پژوهش‌ها و دیدگاه‌های مشاوران خانواده نشان می‌دهد که مجموعه‌ای از عوامل فردی، الگوهای ارتباطی، ساختار قدرت در خانواده، شرایط فرهنگی- اجتماعی و متغیرهای اقتصادی در شکل‌گیری و تداوم خشونت روانی، نقش دارند. از این‌رو بررسی پیشینه پژوهشی می‌تواند به شناسایی دقیق‌تر این عوامل و درک عمیق‌تر ابعاد مختلف خشونت روانی علیه زنان کمک کند.

زمانی‌مقدم و حسون‌دی (۱۳۹۸) در پژوهشی کیفی با استفاده از استراتژی استفهامی، به بررسی خشونت خانگی علیه زنان خانه‌دار در شهر خرم‌آباد پرداخته‌اند. این مطالعه بر ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و روان‌شناختی خشونت خانگی تأکید دارد و داده‌ها از طریق مصاحبه‌های عمیق با پانزده زن خانه‌دار جمع‌آوری شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عوامل مختلفی از جمله مسائل شوهر، وضعیت نامناسب اجتماعی زنان و فرهنگ مردسالار، سبب بروز خشونت خانگی و بی‌دفاعی این زنان در برابر آن می‌شود.

توسلی و بیگ محمد بالانجی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر در بروز خشونت خانگی علیه زنان در شهرستان ارومیه» به بررسی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر خشونت خانگی علیه زنان پرداخته‌اند. این تحقیق به روش مقطعی توصیفی- تحلیلی انجام شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که زنان در سنین ۴۱ تا ۵۰ سال، بیشتر خشونت خانگی را تجربه کرده‌اند. همچنین افزایش سطح تحصیلات و پایین بودن درآمد خانواده با بیشتر شدن خشونت خانگی همراه بوده است. رابطه میان

باورهای مردسالارانه و تربیت سنتی با خشونت علیه زنان نیز مثبت و معنی‌دار بوده است. به طور کلی وضعیت اقتصادی و فرهنگی جامعه در بروز خشونت خانگی علیه زنان، تأثیر بسزایی دارد.

میرزایی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی میزان خشونت علیه زنان در خانواده و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: شهر کرمانشاه)» به بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر خشونت خانگی علیه زنان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تصور اقتدارگرایانه مرد از نقش خود با خشونت علیه زنان، رابطه مستقیم و معنی‌داری دارد. همچنین بین میزان خشونت خانگی و مذهبی بودن زنان و مردان و میزان تحصیلات آنان، رابطه معکوس وجود دارد. بر اساس معادله رگرسیون، متغیر تصور سلطه‌گرایانه مرد و میزان انجام کارهای خانه توسط زن، تأثیر مثبتی بر خشونت علیه زنان دارند، در حالی که متغیر مذهبی بودن مرد، تأثیر منفی و معکوسی دارد.

کلمندی^۱ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان «خشونت خانگی علیه زنان در کوزوو» به این نتیجه رسیده است که خشونت خانگی مبتنی بر جنسیت، یکی از مسائل جدی حقوق بشری است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که فقر، فرهنگ پدرسالاری و نقش‌های جنسیتی محدود، زنان را در معرض خشونت خانگی قرار داده است. همچنین نبود برنامه‌های حمایتی و قانونی برای مقابله با خشونت خانگی در این کشور، زنان را در وضعیت انفعالی قرار داده، افزایش خشونت را به همراه دارد.

پژوهش حاضر با عنوان «شناسایی عوامل مؤثر بر خشونت روانی علیه زنان در خانواده بر اساس نظرات مشاوران خانواده و روان‌شناسان» بر شناسایی عوامل ایجادکننده خشونت روانی علیه زنان در محیط خانواده متمرکز است و داده‌ها را از دیدگاه حرفه‌ای مشاوران خانواده و روان‌شناسان جمع‌آوری می‌کند. این تمرکز بر دیدگاه متخصصان و تأکید بر خشونت روانی به عنوان یک نوع خاص از خشونت، این پژوهش را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با استفاده از روش پدیدارشناسی انجام شد و هدف آن، شناسایی عوامل فرهنگی مؤثر بر خشونت روانی علیه زنان در خانواده از دیدگاه مشاوران خانواده و روان‌شناسان در شهر بجنستان بود. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری شد که به دلیل انعطاف‌پذیری، امکان پرداختن به موضوعات نوظهور را فراهم می‌کرد. جامعه پژوهش شامل مشاوران خانواده و روان‌شناسان دارای تجربه مستقیم در زمینه خشونت روانی علیه زنان بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند و با معیار حداقل سه سال سابقه حرفه‌ای انتخاب شدند. حجم نمونه بر اساس اصل اشباع داده‌ها تعیین شد و در نهایت بیست نفر در پژوهش مشارکت داشتند.

مصاحبه‌ها ضبط و به طور کامل روی کاغذ آمد و تحلیل داده‌ها به صورت هم‌زمان با گردآوری آنها و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA انجام گرفت. در مرحله نخست، داده‌ها چندین بار مرور شد و سپس از طریق کدگذاری باز و محوری سامان‌دهی گردید. در نهایت یافته‌ها در قالب پنج مضمون اصلی سازمان یافت. برای افزایش روایی و پایایی، مضامین استخراج‌شده را سه نفر از متخصصان بازبینی شد و تلاش شد تا تحلیل‌ها مبتنی بر داده‌ها و به دور از سوگیری پژوهشگر باشد.

جدول زیر، اطلاعات مربوط به تحصیلات، سابقه فعالیت در حوزه خانواده، سن و جنسیت مصاحبه‌شوندگان را ارائه می‌دهد.

جدول ۱- اطلاعات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

کد مصاحبه	تحصیلات	سابقه فعالیت (سال)	سن	جنسیت
P01	دکتری روان‌شناسی	۸	۴۲	مرد
P02	کارشناسی‌ارشد مشاوره	۶	۳۵	زن
P03	دکتری روان‌شناسی	۱۲	۴۸	مرد
P04	کارشناسی‌ارشد روان‌شناسی	۵	۳۸	زن
P05	دکتری مشاوره خانواده	۱۰	۴۵	زن
P06	کارشناسی‌ارشد روان‌شناسی بالینی	۷	۴۰	مرد
P07	دکتری روان‌شناسی	۱۵	۵۰	زن

P08	کارشناسی ارشد مشاوره خانواده	۶	۳۶	زن
P09	دکتری مشاوره	۹	۴۳	مرد
P10	کارشناسی ارشد روان شناسی	۵	۳۷	زن
P11	دکتری روان شناسی بالینی	۱۱	۴۶	مرد
P12	کارشناسی ارشد مشاوره	۸	۳۹	زن
P13	دکتری روان شناسی	۱۴	۵۲	مرد
P14	کارشناسی ارشد روان شناسی بالینی	۶	۳۴	زن
P15	دکتری مشاوره خانواده	۱۲	۴۷	زن
P16	کارشناسی ارشد روان شناسی	۷	۴۱	مرد
P17	دکتری روان شناسی	۱۰	۴۴	زن
P18	کارشناسی ارشد مشاوره خانواده	۵	۳۵	زن
P19	دکتری مشاوره	۱۳	۴۹	مرد
P20	کارشناسی ارشد روان شناسی	۶	۳۸	زن

سوالات پژوهش

۱. خشونت روانی علیه زنان در خانواده، چه انواع و اشکالی دارد و چه عوامل فرهنگی در بروز و تداوم آن مؤثرند؟
۲. نگرش‌ها و باورهای اجتماعی و فرهنگی، چه نقشی در شکل‌گیری و تداوم خشونت روانی علیه زنان ایفا می‌کنند؟
۳. پیامدهای روانی و اجتماعی خشونت روانی بر زندگی زنان چیست و چه راهکارهای حمایتی و پیشگیرانه‌ای می‌توان برای کاهش آن ارائه داد؟

یافته‌های پژوهش

جدول ۲- مفاهیم و مقوله‌های مربوطه به خشونت علیه زنان

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کدهای اولیه
	تحقیر کلامی	استفاده مداوم از الفاظ توهین آمیز تمسخر همسر در جمع‌های خانوادگی، خطاب کردن زن با برچسب‌های تحقیرآمیز، کوچک شمردن دستاوردهای فردی زن، شکستن غرور زن با کلمات زشت، یادآوری مداوم ضعف‌های گذشته، سرزنش زن در موقعیت‌های عمومی، خندانیدن دیگران با تمسخر زن، بی‌اهمیت جلوه دادن سخنان زن، استفاده از تهدید لفظی غیر مستقیم
	کنترل‌گری رفتاری	نظارت افراطی بر ارتباطات اجتماعی، محدود کردن رفت‌وآمد خانوادگی زن، اجبار به پاسخگویی مداوم تلفنی، کنترل رفت‌وآمد به محیط کار، ممانعت از حضور در مهمانی‌ها، الزام به اجازه گرفتن دائمی، بازجویی مداوم از دوستان و آشنایان، تعیین سختگیرانه زمان رفت و برگشت، کنترل شدید بر پوشش و ظاهر، بازخواست بابت خریدهای کوچک، ایجاد ترس از استقلال فردی
اشکال خشونت روانی	طرد عاطفی	بی‌توجهی عمدی به نیازهای عاطفی، سکوت طولانی به عنوان ابزار تنبیه، بی‌مهری در روابط زناشویی، نادیده گرفتن احساسات مثبت زن، سردی عاطفی در تعاملات روزانه، نداشتن واکنش به محبت زن، استفاده از قهر طولانی‌مدت خانوادگی، عدم ابراز عشق و علاقه، قطع مکالمه در زمان نیاز زن، فاصله‌گیری فیزیکی بدون دلیل روشن، نادیده گرفتن خواسته‌های هیجانی زن، سلب توجه در مواقع بحران روحی، خودداری از ابراز همدلی و درک، ایجاد احساس بی‌نیازی از زن
	تهدیدهای غیر مستقیم	تهدید به ترک ناگهانی زندگی مشترک، اشاره مکرر به امکان ازدواج مجدد، تهدید به گرفتن حضانت فرزندان، ایجاد ترس از بی‌پولی و فقر، تهدید به قطع حمایت مالی خانواده، استفاده از بیماری برای تهدید زن، تهدید به افشای اسرار شخصی زن، هشدار به بدنام کردن زن در اجتماع، تهدید به قطع رابطه با خانواده زن، اشاره به احتمال ازدواج موقت مرد، تهدید به بی‌توجهی عاطفی طولانی‌مدت، تهدید به تحقیر زن در جمع‌های خانوادگی
	خشونت روانی دیجیتال	درخواست رمزهای شخصی شبکه‌های اجتماعی، تهدید به افشای تصاویر خصوصی، کنترل پیام‌های شخصی تلفن همراه، ایجاد حساب‌های جعلی برای نظارت، انتشار تهدیدآمیز اطلاعات شخصی زن، الزام به پاسخگویی فوری آنلاین، تهدید به ضبط تماس‌های خصوصی، انتشار شایعات در فضای مجازی، تحقیر زن

<p>در گروه‌های خانوادگی، استفاده از فضای آنلاین برای تهدید، مقایسه زن با دیگران در فضای مجازی، اجبار به حذف دوستان مرد آنلاین</p>		
<p>نامنی عاطفی مداوم، عزت‌نفس پایین، تکانشگری رفتاری در مردان، اختلالات کنترل خشم، ضعف مهارت‌های ارتباطی، تمایل به سلطه‌جویی، تجربه خشونت دوران کودکی، مشکلات اعتیاد و وابستگی، گرایش به مردسالاری سنتی، مشکلات اقتصادی فردی، باور به نقش برتر مرد، اضطراب ناشی از بیکاری، ضعف در همدلی عاطفی</p>	<p>ویژگی‌های فردی مرتکبان</p>	
<p>وابستگی مالی شدید به همسر، وابستگی عاطفی بیش از حد، ترس از جدایی و طلاق، ضعف در مهارت‌های ابراز وجود، پذیرش منفعلانه خشونت خانگی، احساس گناه در برابر خشونت، نداشتن پشتوانه مالی مستقل، اضطراب از سرزنش خانواده، فقدان آگاهی حقوقی کافی، ضعف در مهارت‌های مقابله‌ای، ترس از برچسب اجتماعی طلاق، وابستگی شدید به فرزندان، ناتوانی در درخواست حمایت تحمل طولانی‌مدت آزار روانی، کمبود اعتمادبه‌نفس پایدار</p>	<p>ویژگی‌های فردی قربانیان</p>	<p>عوامل مؤثر بر خشونت روانی</p>
<p>نبود گفت‌وگوی سالم خانوادگی، نابرابری قدرت در روابط، دخالت‌های مخرب خانواده‌های گسترده، اختلافات شدید بر سر مسائل مالی، فقدان اعتماد متقابل میان همسران، تنش‌های ناشی از تربیت فرزندان، حضور کودکان در مشاجره‌های خانوادگی، نبود الگوهای مثبت زناشویی، پنهان‌کاری در مسائل مالی و شخصی، تقویت نقش‌های جنسیتی سنتی، نبود همبستگی خانوادگی پایدار</p>	<p>پویایی خانواده</p>	
<p>پذیرش اقتدار مطلق مرد، توجیه سلطه‌گری در خانواده، طبیعی دانستن کنترل زن، باور به ضعف ذاتی زنان، برتری اجتماعی مردان بر زنان، مشروعیت سرزنش زنان در جامعه، بی‌اهمیت شمردن حقوق زنان، باور به اطاعت زن از شوهر، پذیرش سلطه کلامی مرد، باور به مالکیت مرد بر همسر، استفاده از مذهب برای توجیه سلطه، پذیرش قدرت فیزیکی مردان، تربیت دختران در نقش‌های فرودست</p>	<p>باورهای مردسالارانه</p>	<p>نقش باورهای اجتماعی و فرهنگی</p>
<p>انکار آزار روانی به عنوان خشونت، طبیعی دانستن تحقیر همسر، سرزنش زن برای خشونت مرد، سکوت زنان در برابر خشونت، بی‌تفاوتی جامعه نسبت به خشونت خانگی، مقصر دانستن زن در مشاجرات خانوادگی، مقایسه زنان مطیع با زنان مستقل، تحسین زنان صبور در برابر خشونت، عادی دانستن قهر طولانی، مشروعیت بی‌مهری مردان</p>	<p>عادی‌سازی خشونت روانی</p>	

<p>بازتولید کلیشه‌های جنسیتی در تبلیغات، نمایش زنان به عنوان موجودات مطیع، ترویج شوخی‌های زن‌ستیزانه در رسانه، کم‌رنگ نشان دادن خشونت خانگی، نبود الگوهای مثبت زن توانمند، عادی‌سازی سلطه مردان در سریال‌ها، نادیده گرفتن صدای قربانیان خشونت، تمرکز بر حفظ خانواده به هر قیمت، ترویج باور به فداکاری زنانه، نمایش تحقیر زنان در فیلم‌ها، ضعف در آموزش رسانه‌ای</p>	<p>نقش رسانه و شبکه‌های اجتماعی</p>	
<p>ابتلا به افسردگی مزمن شدید، بروز اضطراب فراگیر روزانه، کاهش مداوم عزت‌نفس زن، احساس پوچی و بی‌ارزشی، بروز اختلال استرس پس از سانحه، افزایش حمله‌های پانیک خانوادگی، مشکلات خواب و بی‌خوابی مزمن، کاهش توانایی تمرکز ذهنی، احساس گناه مداوم نسبت به خشونت، ناامیدی عمیق از آینده، تمایل به انزوای درونی، بروز رفتارهای خودآسیب‌گرانه، احساس بی‌پناهی در بحران‌ها</p>	<p>پیامدهای روانی</p>	<p>پیامدهای خشونت روانی</p>
<p>انزوای اجتماعی و فاصله‌گیری از دوستان، قطع ارتباط با خانواده گسترده، کاهش مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی، افت شدید عملکرد شغلی زنان، محرومیت از فرصت‌های شغلی جدید، کاهش کیفیت زندگی خانوادگی، گسترش احساس طرد اجتماعی، افزایش طلاق عاطفی میان زوجین، تضعیف روابط خانوادگی گسترده</p>	<p>پیامدهای اجتماعی</p>	
<p>آموزش مهارت‌های ارتباطی زوجین، برگزاری دوره‌های قبل از ازدواج، توسعه آموزش حقوق زنان، آموزش فرزندان درباره برابری جنسیتی، استفاده از مدارس برای پیشگیری، آموزش سواد رسانه‌ای در خانواده‌ها، آموزش مدیریت خشم در مردان، افزایش آگاهی درباره خشونت خانگی، طراحی پروشورهای اطلاع‌رسانی محلی</p>	<p>آموزش</p>	
<p>تصویب قوانین حمایتی ویژه زنان، ایجاد خانه‌های امن برای قربانیان، ارائه خدمات مشاوره رایگان، حمایت مالی از زنان بی‌پناه، توسعه سازمان‌های مردم‌نهاد حمایتی، تقویت مراکز مشاوره خانوادگی، نظارت قانونی بر پرونده‌های خشونت، ایجاد خط تلفن اضطراری برای زنان، توسعه مراکز فوریتی روان‌شناسی، استفاده از پلیس ویژه خانواده</p>	<p>حمایت اجتماعی-قانونی</p>	<p>راهکارهای پیشگیری و مداخله</p>
<p>درمان شناختی-رفتاری برای قربانیان، مشاوره فردی زنان خشونت‌دیده، گروه‌درمانی حمایتی برای زنان، درمان هیجان‌مدار برای قربانیان، مشاوره زوج‌درمانی در خانواده‌ها، آموزش تکنیک‌های آرام‌سازی روانی، درمان اختلالات ناشی از PTSD، ارائه دارودرمانی برای اضطراب و افسردگی، ایجاد مراکز بازتوانی روانی، طراحی پروتکل درمانی چندبعدی، مداخلات روان‌پویشی برای زنان آسیب‌دیده</p>	<p>مداخلات درمانی</p>	

تحقیق کلامی

تحقیق کلامی با هدف کاهش عزت نفس و ایجاد احساس بی کفایتی در زنان اعمال می شود و اغلب به صورت مکرر در تعاملات روزمره رخ می دهد. نتایج تحلیل نشان داد که این نوع خشونت در قالب کدهایی مانند «بی ارزش جلوه دادن»، «مسخره کردن» و «انتقاد مداوم» شناسایی شده است. به دلیل ماهیت تدریجی و پنهان، قربانیان در بسیاری موارد، آن را بخشی از تعاملات عادی خانوادگی تلقی می کنند که شناسایی و مداخله را دشوار می سازد. مصاحبه شونده گان گزارش دادند که تحقیق کلامی به کاهش اعتماد به نفس، احساس شرم و انزوای اجتماعی منجر شده و به عنوان ابزاری برای حفظ قدرت و سلطه در روابط خانوادگی، به ویژه در ساختارهای سنتی عمل می کند.

مصاحبه شونده شماره (۳) بیان کرد: «همسرش هر وقت عصبانی می شه، می گه «تو لیاقت این زندگی رو نداری» و مدام کارهاشو بی ارزش جلوه می ده.»

همچنین مصاحبه شونده شماره (۱۴) اظهار داشت: «همسر مراجع مدام می گفت «تو خیلی ساده ای» و همین باعث شده بود به توانایی های خودش شک کنه.»

کنترل گری رفتاری

کنترل گری رفتاری شامل محدود کردن آزادی های فردی زنان، مانند نظارت بر رفت و آمد، روابط اجتماعی، پوشش، یا تصمیم گیری های مالی است. مصاحبه شونده گان تأکید کردند که این نوع خشونت اغلب با توجیه «حمایت» یا «نگرانی» از سوی مرتکب انجام می شود، اما در واقع به محدود کردن استقلال زنان منجر می شود. تحلیل کدها نشان دهنده آن است که این رفتار با کدهایی مانند «محدودیت رفت و آمد»، «کنترل مالی»، «نظارت بر روابط اجتماعی» و «کنترل پوشش» مشخص شده است.

مصاحبه شونده شماره (۹) بیان کرد که «یه خانم ۳۲ ساله داشتم که همسرش حتی برای خریدهای خونه هم تصمیم می گرفت و می گفت «تو نمی تونی درست تصمیم بگیری». این باعث شده بود (اون خانم احساس کنه هیچ استقلالی نداره).

مصاحبه شونده شماره (۱۱) چنین اظهار داشت که: «کنترل گری گاهی به شکل نظارت بر پوشش یا روابط اجتماعی، مثلاً یه مراجع داشتم که همسرش مدام بهش

می‌گفت «با کی حرف زدی؟ کجا بودی؟» و این باعث شده بود اون خانم احساس زندانی بودن کنه.»

طرد عاطفی

طرد عاطفی به عنوان یک ابزار تنبیهی، احساس انزوا و بی‌ارزشی را در زنان تقویت می‌کند و می‌تواند منجر به مشکلات روان‌شناختی شدید مانند افسردگی و اضطراب شود. در تحلیل این کد می‌توان اظهار داشت که این رفتار به دلیل ماهیت غیر کلامی و غیر جسمانی، اغلب دیگران آن را به عنوان یک مشکل جدی نمی‌شناسند، اما تأثیرات عمیقی بر سلامت روان زنان دارد. این مضمون با پیامدهای روانی، ارتباط نزدیکی دارد، زیرا به طور مستقیم به افزایش اضطراب و افسردگی منجر می‌شود. همچنین این رفتار با عوامل خانوادگی مرتبط است، زیرا نبود مهارت‌های ارتباطی در خانواده، این رفتار را تشدید می‌کند.

مصاحبه‌شونده شماره (۲) اظهار داشت که: «یه مورد بود که خانمی می‌گفت همسرش هر وقت عصبانی می‌شه، چند روز باهاش حرف نمی‌زنه و کامل نادیده‌اش می‌گیره. این رفتار باعث شده بود خانم احساس کنه اصلاً وجود نداره.»

مصاحبه‌شونده شماره (۱۷) چنین لحاظ کرد که: «یه خانمی داشتم که می‌گفت همسرش وقتی عصبانیه، بهش بی‌توجهی می‌کنه و حتی توی جمع‌های خانوادگی انگار اون وجود نداره. این باعث شده بود اون خانم، احساس انزوا و بی‌ارزشی کنه.»

تهدیدهای غیر مستقیم

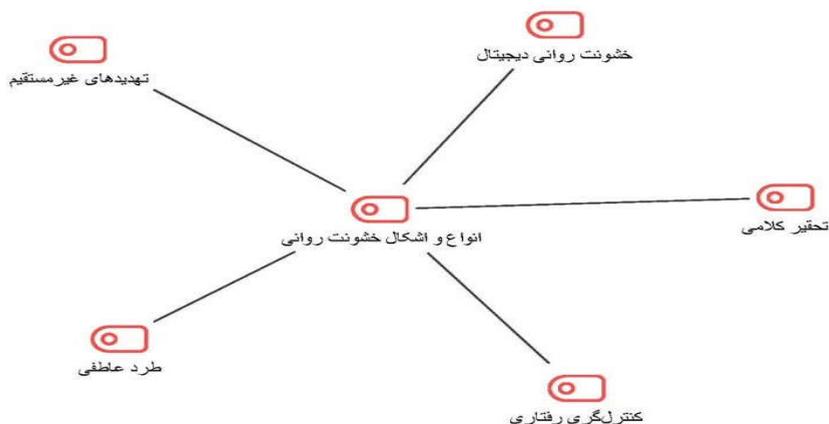
تهدیدهای غیر مستقیم با ایجاد ترس و ناامنی عاطفی، زنان را در موقعیت‌های آسیب‌پذیر نگه می‌دارد. در تحلیل این کد می‌توان بیان کرد که این رفتار اغلب با هدف وادار کردن زنان به اطاعت یا تحمل شرایط نامطلوب انجام می‌شود. این مضمون با عوامل فردی و خانوادگی و پیامدهای روانی ارتباط دارد، زیرا وابستگی و ترس از پیامدها، این رفتار را تقویت می‌کند. همچنین این رفتار با نگرش‌های اجتماعی مرتبط است، زیرا باورهای مردسالارانه، این تهدیدها را به‌عنوان بخشی از «مدیریت خانواده» توجیه می‌کند.

مصاحبه‌شونده شماره (۹) بیان کرد: «تهدیدهای غیر مستقیم، مثل تهدید به جدایی

یا گرفتن بچه‌ها، خیلی رایجه. یه خانم ۳۲ ساله داشتم که همسرش مدام بهش می‌گفت «تو بدون من هیچی نیستی» و تهدید می‌کرد که بچه‌ها رو می‌گیره.»
مصاحبه‌شونده شماره (۱۳) اظهار داشت: «یه مراجع داشتم که همسرش تهدید می‌کرد که اگه رفتارشو تغییر نده، ازش جدا می‌شه و بچه‌ها رو می‌بره. این باعث شده بود اون خانم همیشه توی استرس باشه.»

خشونت روانی دیجیتال

خشونت روانی دیجیتال به دلیل ماهیت غیر ملموس و دسترسی آسان به ابزار دیجیتال، به سرعت در حال گسترش است. این رفتار به‌ویژه در میان نسل جوان‌تر شایع‌تر است و به دلیل دسترسی گسترده به شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها می‌تواند به صورت مداوم و بدون محدودیت مکانی رخ دهد. این رفتارها به احساس ناامنی، کاهش اعتماد به نفس و در برخی موارد، انزوای اجتماعی منجر می‌شود. به دلیل عمومی‌تر بودن بستر دیجیتال، این نوع خشونت می‌تواند تأثیرات اجتماعی گسترده‌تری داشته باشد. همچنین این رفتار با نگرش‌های اجتماعی مرتبط است، زیرا رسانه‌های اجتماعی گاهی با نمایش کلیشه‌های جنسیتی، این رفتارها را عادی‌سازی می‌کنند.
مصاحبه‌شونده شماره (۱۲) بیان کرد: «خشونت روانی دیجیتال داره بیشتر می‌شه. مثلاً یه خانمی می‌گفت همسرش توی اینستاگرام، کامنت‌های تحقیرآمیز زیر پست‌هاش می‌ذاره یا مدام ازش می‌پرسه «چرا فلانی رو فالو کردی؟»»
مصاحبه‌شونده شماره (۱۰) بیان کرد: «یه مورد داشتم که همسر مراجع مدام پیام‌هاشو توی واتساپ چک می‌کرد و اگه با کسی صحبت کرده بود که مورد تأییدش نبود، باهاش دعوا می‌کرد و تحقیرش می‌کرد.»

شکل ۱- مدل مفهومی انواع خشونت روانی

ویژگی فردی مرتکبان

ویژگی‌های فردی مرتکبان، مانند ناامنی عاطفی، عزت‌نفس پایین، ناتوانی در مدیریت خشم و باورهای مردسالارانه، به عنوان محرک‌های اصلی خشونت روانی شناسایی شدند. ناامنی عاطفی اغلب ریشه در ترس از دست دادن کنترل یا جایگاه اجتماعی دارد. ناامنی عاطفی و نیاز به کنترل به رفتارهایی مانند تحقیر کلامی، کنترل‌گری رفتاری و تهدیدهای غیر مستقیم منجر می‌شود. همچنین این مضمون با نگرش‌های اجتماعی مرتبط است، زیرا باورهای مردسالارانه که در فرهنگ سنتی ایرانی ریشه دارند، این ویژگی‌ها را تقویت کرده، خشونت روانی را به عنوان بخشی از «مدیریت خانواده» توجیه می‌کنند. مصاحبه‌شوندگان تأکید کردند که این ویژگی‌ها اغلب در مردانی دیده می‌شود که تحت فشارهای اجتماعی یا اقتصادی قرار دارند که این امر با پویایی‌های خانوادگی نیز ارتباط دارد. این ویژگی‌ها همچنین با پیامدهای روانی و اجتماعی مرتبط هستند، زیرا رفتارهای ناشی از آنها به کاهش اعتماد به نفس و انزوای اجتماعی زنان منجر می‌شود.

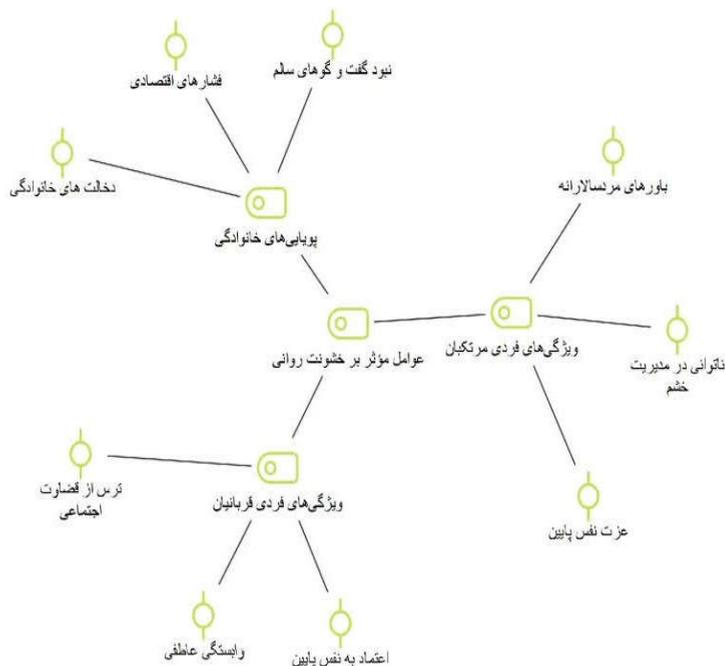
مصاحبه‌شونده شماره (۱۲) بیان کرد: «یه مورد داشتم که آقا به خاطر مشکلات

کاری و استرس، عصبانیتشو با تحقیر همسرش تخلیه می‌کرد. این رفتار بهش کمک می‌کرد حس کنه هنوز توی خونه قدرتمنده.»

ویژگی فردی قربانیان

وابستگی عاطفی و مالی، همراه با اعتمادبه‌نفس پایین و ترس از قضاوت اجتماعی، زنان را در چرخه خشونت روانی نگه می‌دارد. نتایج تحلیل نشان داد که وابستگی عاطفی (۱۸ کد) موجب تحمل رفتارهای خشونت‌آمیز به امید بهبود رابطه یا از ترس تنهایی می‌شود. اعتمادبه‌نفس پایین (۱۵ کد) که اغلب پیامد تحقیر کلامی است، احساس ناتوانی در تغییر وضعیت را در زنان تقویت می‌کند. همچنین ترس از قضاوت اجتماعی (۹ کد)، به‌ویژه در فرهنگ‌های سنتی که جدایی با برچسب اجتماعی همراه است، نقش بازدارنده مهمی دارد. این مضمون با پیامدهای روانی و اجتماعی مانند انزوای اجتماعی، افسردگی و اضطراب ارتباط نزدیک دارد و تحت تأثیر نگرش‌ها و باورهای سنتی نظیر «زن باید فداکاری کند» یا «طلاق، شرم‌آور است» تقویت می‌شود. افزون بر این، وابستگی عاطفی و مالی، زنان را در برابر اشکال مختلف خشونت روانی، از جمله کنترل‌گری رفتاری و تهدیدهای غیر مستقیم، آسیب‌پذیرتر می‌سازد.

در این راستا مصاحبه‌شونده شماره (۷) بیان کرد: «خیلی از زنان به خاطر بچه‌هاشون تحمل می‌کنن... ترس از اینکه نتونن از بچه‌ها مراقبت کنن، باعث می‌شه تحقیرهای همسرشونو تحمل کنن.»

شکل ۲- مدل مفهومی عوامل موثر بر خشونت روانی

پویایی خانواده

پویایی‌های خانوادگی، به‌ویژه ساختارهای نابرابر قدرت، ضعف مهارت‌های ارتباطی، فشارهای اقتصادی و دخالت‌های خانوادگی، نقش مهمی در شکل‌گیری خشونت روانی دارند. نتایج تحلیل نشان داد که نابرابری قدرت (۲۰ کد) در خانواده‌های سنتی که مرد به عنوان تصمیم‌گیرنده اصلی شناخته می‌شود، به رفتارهای کنترل‌گرایانه و تحقیرآمیز می‌انجامد. نبود گفت‌وگوی سالم (۱۸ کد) موجب می‌شود زوجین به جای حل تعارض از طریق تعامل سازنده، به رفتارهایی مانند طرد عاطفی و تحقیر کلامی روی آورند. همچنین فشارهای اقتصادی (۱۲ کد) نظیر بیکاری و بدهی، با افزایش تنش‌های خانوادگی، زمینه تخلیه خشم در قالب خشونت روانی را فراهم می‌کند. دخالت‌های خانوادگی (۵ کد) به‌ویژه از سوی خانواده همسر نیز با تضعیف جایگاه زن در خانواده، به تشدید خشونت روانی می‌انجامد. این مضمون با انواع خشونت روانی، نگرش‌های اجتماعی و پیامدهای روانی و اجتماعی ارتباط نزدیکی دارد؛ به گونه‌ای که پویایی‌های

ناسالم خانوادگی به کنترل‌گری رفتاری، طرد عاطفی، انزوای اجتماعی، افسردگی و اضطراب در زنان منجر می‌شود. مصاحبه‌شوندگان تأکید کردند که آموزش مهارت‌های ارتباطی و مدیریت تعارض می‌تواند نقش مؤثری در اصلاح این پویایی‌ها داشته باشد.

باورهای مردسالارانه

باورهای مردسالارانه با تقویت نابرابری‌های جنسیتی، خشونت روانی را به عنوان بخشی از نقش‌های سنتی توجیه می‌کنند. نقش‌های جنسیتی سنتی (۲۵ کد)، مرد را به عنوان تصمیم‌گیرنده اصلی و زن را به عنوان مطیع و وابسته تعریف می‌کنند و به رفتارهایی مانند کنترل‌گری رفتاری و تحقیر کلامی منجر می‌شوند. توجیه کنترل‌گری (۱۵ کد) نشان می‌دهد که این باورها، خشونت را به عنوان «مدیریت خانواده» عادی جلوه می‌دهند. این باورها، ناامنی عاطفی و نیاز به کنترل مرتکبان را تقویت می‌کنند و در فرهنگ‌های سنتی ایرانی، ریشه عمیقی دارند که ضرورت آموزش و تغییر نگرش‌های اجتماعی را برجسته می‌کند. مصاحبه‌شوندگان بیان کردند که مردان معتقدند حق دارند همسرشان را کنترل کنند تا اقتدار خود را حفظ کنند.

عادی‌سازی خشونت روانی

عادی‌سازی خشونت روانی باعث می‌شود زنان رفتارهای تحقیرآمیز و کنترل‌گرایانه را به عنوان بخشی از زندگی خانوادگی بپذیرند و شناسایی آن دشوار شود. رفتارهایی مانند محدود کردن روابط اجتماعی یا تصمیم‌گیری‌های مالی (۲۲ کد) و پذیرش تحقیر کلامی یا طرد عاطفی (۱۸ کد)، نمونه‌هایی از این پدیده هستند. انکار خشونت (۱۲ کد) نیز نشان می‌دهد که هم قربانیان و هم مرتکبان اغلب این رفتارها را خشونت نمی‌دانند. این وضعیت با اعتمادبه‌نفس پایین و وابستگی عاطفی قربانیان، پیامدهای روانی مانند اضطراب و افسردگی و انزوای اجتماعی را تشدید می‌کند و باورهای مردسالارانه آن را تقویت می‌کنند. مصاحبه‌شوندگان بر نقش آموزش عمومی و افزایش آگاهی برای کاهش عادی‌سازی خشونت تأکید کردند.

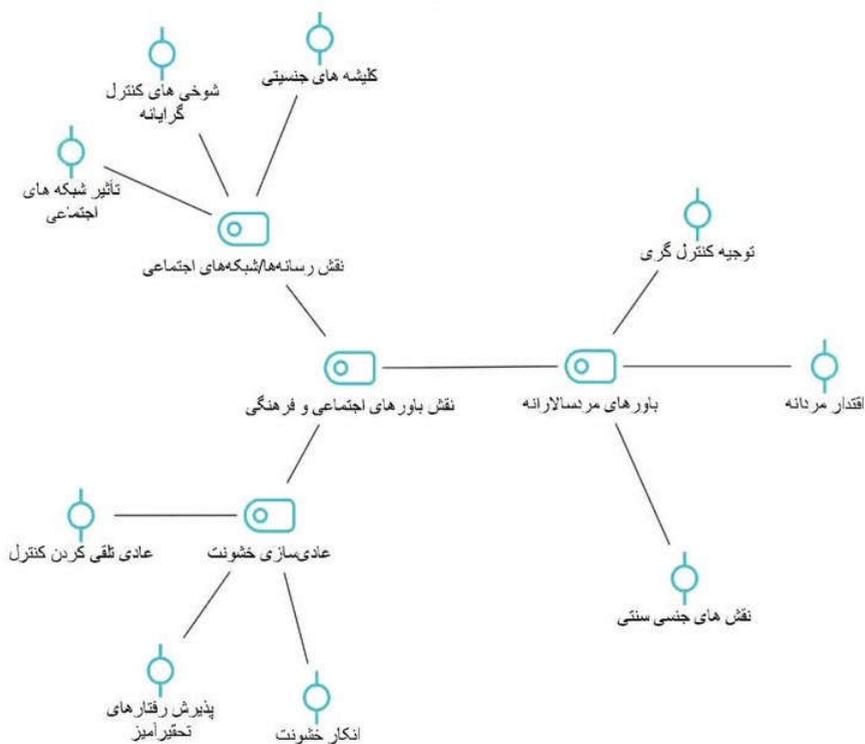
نقش رسانه و شبکه‌های اجتماعی

رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی با بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی و شوخی‌های کنترل‌گرایانه، به تداوم و عادی‌سازی خشونت روانی علیه زنان کمک می‌کنند. نتایج تحلیل نشان داد که کلیشه‌های جنسیتی (۱۸ کد)، زنان را اغلب به عنوان موجوداتی

احساسی، وابسته و غیر منطقی تصویر می‌کنند که توجیه‌کننده رفتارهای تحقیرآمیز و کنترل‌گرایانه است. شوخی‌های کنترل‌گرایانه (۱۲ کد)، مانند نمایش محدودیت‌های اجتماعی یا مالی زنان به عنوان موضوعی خنده‌دار، موجب پذیرش این رفتارها در تعاملات روزمره خانوادگی می‌شود. همچنین تأثیر شبکه‌های اجتماعی (۱۰ کد) با گسترش خشونت روانی دیجیتال، از جمله نظارت آنلاین و تحقیر در فضای مجازی، ارتباط دارد. این مضمون با باورهای مردسالارانه و عادی‌سازی خشونت روانی، ارتباط نزدیکی دارد. رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، این باورها را تقویت نموده، رفتارهای خشونت‌آمیز را طبیعی جلوه می‌دهند. مصاحبه‌شوندگان تأکید کردند که آموزش سواد رسانه‌ای و تنظیم محتوای رسانه‌ها می‌تواند به کاهش تأثیرات منفی این پدیده کمک کند. مصاحبه‌شونده شماره (۱۵) اظهار داشت: «توی شبکه‌های اجتماعی، پست‌هایی که زن رو به عنوان کسی که باید همیشه موافقت کنه نشون می‌دن، باعث می‌شن مردها فکر کنن حق دارن زنشونو کنترل کنن.»

مصاحبه‌شونده شماره (۱۰) بیان کرد: «رسانه‌ها گاهی مردهای کنترل‌گر رو به عنوان

«مرد واقعی» نشون می‌دن و این روی رفتارشنون تأثیر می‌ذاره.»

شکل ۳- مدل مفهومی نقش باورهای اجتماعی و فرهنگی

پیامدهای روانی

خشونت روانی با فشار روانی مداوم به مشکلاتی مانند افسردگی، اضطراب، کاهش عزت نفس و در موارد شدید، اختلال استرس پس از سانحه منجر می‌شود. افسردگی و کاهش عزت نفس اغلب نتیجه تحقیر کلامی و طرد عاطفی، اضطراب ناشی از تهدیدهای غیرمستقیم و کنترل‌گری رفتاری است و PTSD در خشونت طولانی مدت یا دیجیتال مشاهده می‌شود. این پیامدها با ویژگی‌های فردی قربانی و باورهای مردسالارانه مرتبط بوده، مداخلات روان‌شناختی همراه با حمایت اجتماعی می‌تواند اثرات آنها را کاهش دهد. مصاحبه‌شونده شماره (۱۳) گفت: «تحقیر و طرد عاطفی باعث افسردگی و اضطراب

شدید می‌شود.»

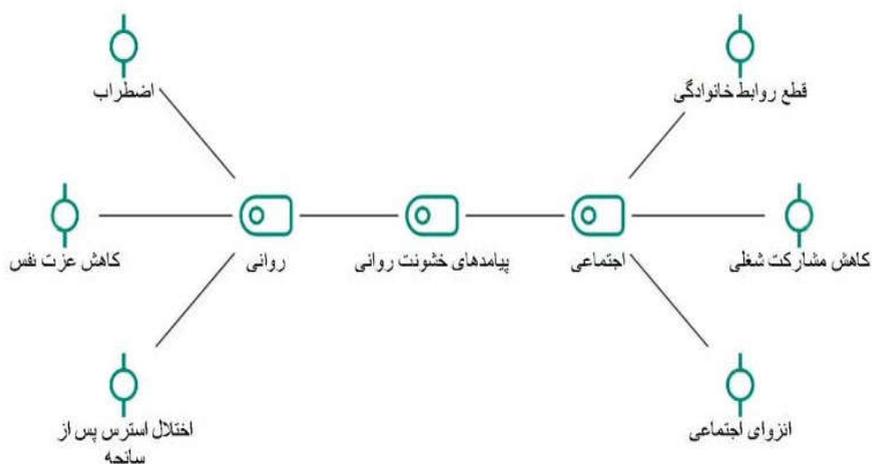
مصاحبه‌شونده شماره (۸) افزود: «برخی زنان پس از خشونت طولانی، علائم PTSD، مثل حملات پانیک نشان می‌دهند.»

پیامد اجتماعی

انزوای اجتماعی ناشی از خشونت روانی، زنان را از منابع حمایتی محروم و چرخه خشونت را تقویت می‌کند. کنترل‌گری رفتاری و تحقیر کلامی موجب خودداری زنان از حضور در جمع‌های خانوادگی و دوستانه می‌شود (انزوای اجتماعی، ۳۰ کد). محدودیت در فعالیت‌های شغلی (۲۰ کد) و قطع روابط خانوادگی (۱۵ کد) نیز ناشی از تحقیر و تهدیدهای غیر مستقیم است. این پیامدها با اعتمادبه‌نفس پایین و وابستگی مالی زنان مرتبط است و تقویت شبکه‌های حمایتی و مهارت‌های اجتماعی می‌تواند اثرات آنها را کاهش دهد.

مصاحبه‌شونده شماره (۷) گفت: «خشونت روانی باعث شد زنی که قبلاً فعال بود، نتواند سر کار برود.»

مصاحبه‌شونده شماره (۱۵) افزود: «یک خانم به خاطر نظارت همسرش روی روابط اجتماعی‌اش، دیگر هیچ دوستی نداشت و تنها در خانه بود.»

شکل ۴- مدل مفهومی پیامدهای خشونت روانی

آموزش

آموزش مهارت‌های ارتباطی، حل تعارض و افزایش آگاهی عمومی می‌تواند از بروز خشونت روانی پیشگیری کرده، روابط سالم را تقویت کند. مهارت‌های ارتباطی (۳۰ کد) به کاهش رفتارهایی مانند تحقیر کلامی و طرد عاطفی کمک می‌کند. کارگاه‌های پیش از ازدواج (۲۵ کد) با آموزش نقش‌های برابر و مدیریت تعارض، باورهای مردسالارانه را تضعیف می‌کند و آگاهی عمومی (۲۰ کد) موجب کاهش عادی‌سازی خشونت روانی می‌شود. این راهکارها با پویایی‌های خانوادگی و پیامدهای روانی و اجتماعی مانند افسردگی، اضطراب و انزوای اجتماعی ارتباط دارند.

مصاحبه‌شونده شماره (۱۱) گفت: «آموزش عمومی در مورد خشونت روانی، خیلی لازمه. خیلی از زنان حتی نمی‌دونن قربانی خشونت روانی هستن».

مصاحبه‌شونده شماره (۱۹) افزود: «کارگاه‌های پیش از ازدواج باید روی مهارت‌های حل تعارض تمرکز کنن. یه زوجی داشتم که اگه این مهارت‌ها رو بلد بودن، شاید اصلاً کارشون به خشونت روانی نمی‌کشید».

حمایت‌های اجتماعی - قانونی

حمایت‌های اجتماعی و قانونی می‌تواند زنان را از چرخه خشونت خارج و دسترسی به منابع حمایتی را فراهم کند. مشاوره رایگان (۲۵ کد) به‌ویژه برای زنان دارای وابستگی مالی، حیاتی است. قوانین حمایتی (۲۰ کد) با ایجاد چارچوب قانونی مقابله با خشونت روانی را ممکن می‌سازند و شبکه‌های حمایتی (۱۵ کد) مانند گروه‌های زنان و سازمان‌های غیر دولتی، انزوای اجتماعی را کاهش می‌دهند. این راهکارها با ویژگی‌های فردی قربانی و باورهای مردسالارانه مرتبط بوده، می‌توانند پیامدهای روانی و اجتماعی خشونت را کاهش دهند.

مصاحبه‌شونده شماره (۱۵) گفت: «حمایت قانونی باید طوری باشه که زنان بدون ترس از انگ اجتماعی بتونن از حقوقشون دفاع کنن. یه مورد داشتم که خانمی به خاطر نبود حمایت، سال‌ها تحمل کرد».

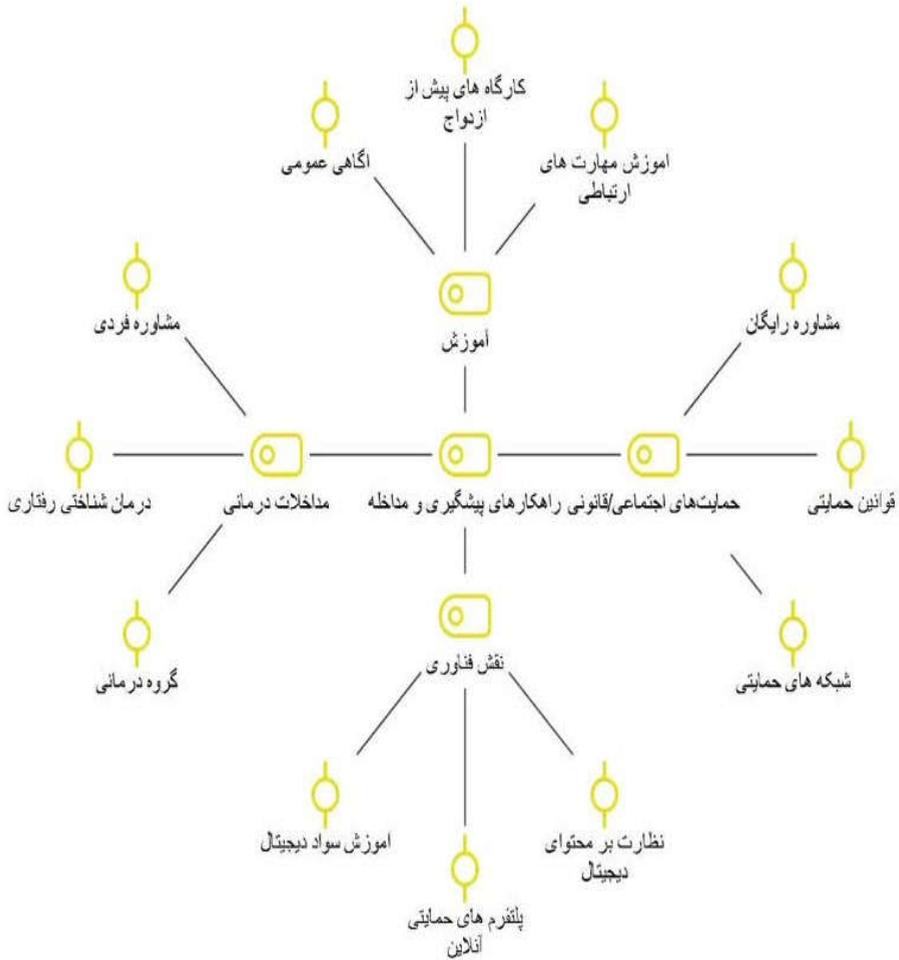
مداخلات درمانی

مداخلات درمانی به زنان کمک می‌کند تا پیامدهای روانی خشونت مانند افسردگی، اضطراب و کاهش عزت‌نفس را مدیریت و اعتمادبه‌نفس خود را بازسازی کنند. درمان

شناختی-رفتاری (۲۰ کد) با اصلاح الگوهای فکری منفی، مشاوره فردی (۲۰ کد) با ایجاد فضای امن برای بیان تجربه‌ها و گروه‌درمانی حمایتی (۱۵ کد) با کاهش انزوای اجتماعی، به توانمندسازی زنان کمک می‌کنند. اثربخشی این مداخلات، زمانی افزایش می‌یابد که با حمایت‌های اجتماعی و قانونی همراه باشد.

مصاحبه‌شونده شماره (۱۲) گفت: «CBT می‌تونه به زنان کمک کنه با اثرات روانی خشونت مقابله کنن و اعتماد به نفسشونو برگردونن.»

مصاحبه‌شونده شماره (۱۹) افزود: «مشاوره فردی برای زنانی که دچار افسردگی یا اضطراب شدن، خیلی مؤثره و به تصمیم‌گیری بهتر کمک می‌کنه.»

شکل ۵- مدل مفهومی راهکارهای پیشگیری و مداخله از خشونت

نتیجه گیری و پیشنهادها

خشونت روانی علیه زنان، مجموعه‌ای مداوم و نظام‌مند از رفتارهاست که با هدف تضعیف عزت‌نفس، ایجاد وابستگی و کنترل زندگی فردی و اجتماعی زنان، اعمال می‌شود. این خشونت از تحقیر کلامی، تمسخر و بی‌مهری آغاز شده، به کنترل افراطی ارتباطات، محدودسازی رفت‌وآمد و تهدیدهایی مانند جدایی، محرومیت از فرزندان یا

حمایت مالی گسترش می‌یابد. با گسترش فضای مجازی، اشکال دیجیتال خشونت مانند کنترل پیام‌ها، تهدید و تحقیر آنلاین نیز به این چرخه افزوده شده است. در مجموع خشونت روانی، فرایندی چندلایه و مستمر است که پیامدهای عمیقی بر سلامت روانی، اجتماعی و هویت فردی زنان برجای می‌گذارد.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اشکال مختلف خشونت روانی، از تحقیر کلامی و طرد عاطفی تا کنترل‌گری رفتاری و تهدیدهای غیر مستقیم، در چارچوب روابط نابرابر قدرت در خانواده شکل می‌گیرد؛ روابطی که در آن، سلطه و نظارت مردانه به عنوان امری طبیعی و مشروع بازتولید می‌شود. این الگو با منطبق پدرسالارانه‌ای همخوان است که در آن تضعیف عزت‌نفس، محدودسازی روابط اجتماعی و اعمال فشارهای مالی، کارکردی ساختاری در حفظ اقتدار دارد (ر.ک: دانش و دیگران، ۱۳۹۶؛ سهراب‌زاده و منصوریان رواندی، ۱۳۹۶). از سوی دیگر، عادی‌سازی تحقیر، بی‌اعتنایی عاطفی و کنترل زنان در بستر هنجارهای فرهنگی، موجب تداوم خشونت در قالب رفتارهای روزمره و کمتر قابل شناسایی می‌شود؛ امری که با رویکرد فرهنگ خشونت قابل تبیین است (ر.ک: اعزازی، ۱۳۸۰؛ Navarro-Mantas, et al, 2018). هم‌زمان نقش‌های جنسیتی آموخته‌شده که اطاعت و سازش را برای زنان و سلطه را برای مردان تقویت می‌کنند، زمینه پذیرش و بازتولید این خشونت‌ها را فراهم می‌سازند (ر.ک: راس، ۱۳۷۳؛ بستان، ۱۳۸۲؛ محمدی و میرزایی، ۱۳۹۱). در این میان، خشونت روانی دیجیتال را می‌توان امتداد همین الگوها در بسترهای نوین دانست که با استفاده از ابزار آنلاین، امکان نظارت و اعمال سلطه را فراتر از فضای فیزیکی خانواده گسترش می‌دهد (ر.ک: Cepeda et al, 2024; Turkcu et al, 2021؛ امیری‌فرد و دیگران، ۱۴۰۳؛ توسلی و بیگ‌محمد بالانجی، ۱۴۰۲).

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که خشونت روانی علیه زنان، حاصل برهم‌کنش عوامل فردی و خانوادگی است و در چارچوب ساختارهای نابرابر قدرت، هنجارهای فرهنگی و فرایندهای جامعه‌پذیری جنسیتی شکل می‌گیرد. عواملی مانند نامنی عاطفی، عزت‌نفس پایین، ضعف در کنترل خشم، تجربه خشونت در کودکی و باورهای مردسالارانه، در کنار نابرابری قدرت، تعارضات مالی، دخالت خانواده‌های گسترده و نبود گفت‌وگوی سالم، زمینه بروز و تداوم خشونت را فراهم می‌کند و حضور کودکان نیز به بازتولید بین‌نسلی آن می‌انجامد. این یافته‌ها با نتایج پژوهش امیری‌فرد و همکاران

(۱۴۰۳) در زمینه نقش استرس‌های شخصیتی، خدایی و رحیمی (۱۴۰۲) درباره سبک‌های دلبستگی نایمن و توسلی و بیگ‌محمد بالانجی (۱۴۰۲) درباره باورهای مردسالارانه همخوانی دارد. همچنین در پیشینه خارجی، پژوهش‌های مجاهد و همکاران (۲۰۲۰) و ناوارو-مانتاس و همکاران (۲۰۱۸) بر نقش هم‌زمان عوامل فردی و خانوادگی در شکل‌گیری خشونت تأکید کرده‌اند. در عین حال برجسته شدن نبود گفت‌وگوی سالم به عنوان عامل کلیدی خانوادگی، وجه تمایز این پژوهش را نسبت به بسیاری از مطالعات پیشین نشان می‌دهد.

خشونت روانی علیه زنان، فراتر از روابط فردی، در بستر فرهنگ و ساختارهای اجتماعی بازتولید می‌شود و در چارچوب نظریه ستمگری جنسی (پدرسالار) و نظریه فرهنگ خشونت قابل تبیین است. هنجارهای مردسالارانه با طبیعی جلوه دادن اقتدار مرد، کنترل زنان و سلطه‌گری، به عادی‌سازی خشونت، سکوت زنان و مقصر دانستن آنان در تعارضات خانوادگی می‌انجامد؛ به گونه‌ای که خشونت روانی به بخشی معمول از زندگی خانوادگی بدل می‌شود. رسانه‌ها و نظام‌های فرهنگی نیز با بازنمایی کلیشه‌ای زنان، کم‌رنگ‌سازی خشونت خانگی و ترویج ارزش‌هایی مانند حفظ خانواده به هر قیمت، در نهادینه‌سازی این الگوها نقش دارند. این یافته‌ها با پژوهش‌های توسلی و بیگ‌محمد بالانجی (۱۴۰۲)، زمانی مقدم و حسونودی (۱۳۹۸)، غلاملو و سکوتی علی‌آبادی (۱۳۹۸)، رولرو و همکاران (۲۰۲۱) و مجاهد و همکاران (۲۰۲۲) همخوانی دارد؛ با این تفاوت که تأکید بر نقش رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در بازتولید خشونت روانی، به‌ویژه در قالب خشونت دیجیتال، وجه تمایز و نوآوری این پژوهش محسوب می‌شود.

بررسی پیامدهای خشونت روانی نشان می‌دهد که این پدیده در نتیجه برهم‌کنش سازوکارهای فردی، فرهنگی و اجتماعی، آثار گسترده و ماندگاری بر زندگی زنان بر جای می‌گذارد. فرسایش تدریجی عزت‌نفس و شکل‌گیری احساس بی‌ارزشی را می‌توان در پیوند با فرایندهای جامعه‌پذیری جنسیتی دانست که تحمل خشونت و سکوت را به عنوان بخشی از نقش زنانه بازتولید می‌کند. در عین حال تداوم تحقیر، طرد عاطفی و کنترل روانی، در چارچوب روابط نابرابر قدرت و هنجارهای فرهنگی مشروعیت‌بخش به سلطه، زمینه بروز افسردگی، اضطراب، PTSD، حمله‌های پانیک و اختلالات خواب را فراهم می‌سازد؛ پیامدهایی که با کاهش کیفیت زندگی همراهند و با یافته‌های زارع و

خرمدل (۱۴۰۲)، ترکو و همکاران (۲۰۲۴)، استوارت و پاساروتی (۲۰۲۴) و لوتواک (۲۰۲۴)، همخوانی دارد.

در سطح خانوادگی و اجتماعی نیز انزوای اجتماعی، کاهش مشارکت اجتماعی و افت عملکرد شغلی را می‌توان پیامد عادی‌سازی فرهنگی خشونت و انتقال الگوهای آن در روابط نزدیک دانست؛ الگویی که آثار آن به سطوح اقتصادی و بین‌نسلی گسترش می‌یابد. هم‌راستایی این نتایج با پژوهش‌های امیری‌فرد و همکاران (۱۴۰۳)، خدایی و رحیمی (۱۴۰۲) و سپدا و همکاران (۲۰۲۲) نشان می‌دهد که پیامدهای خشونت روانی تنها به آسیب‌های فردی محدود نمی‌شود، بلکه در تلاقی ساختارهای قدرت، فرهنگ خشونت و تجربه‌های آموخته‌شده، به بازتولید طرد و حاشیه‌نشینی اجتماعی زنان می‌انجامد.

مقابله با خشونت روانی علیه زنان را می‌توان در چارچوب رویکردی چندبعدی و در سه سطح پیشگیری، حمایت و درمان تبیین کرد؛ رویکردی که با در نظر گرفتن هم‌زمان فرد، خانواده و ساختارهای اجتماعی شکل می‌گیرد. در سطح پیشگیری، آموزش مهارت‌های ارتباطی، مدیریت خشم، تقویت ابراز وجود و ارتقای آگاهی عمومی، با هدف تضعیف هنجارهای مردسالارانه و کاهش عادی‌سازی خشونت، با منطق نظریه جامعه‌پذیری جنسیتی و فرهنگ خشونت همخوان است و با یافته‌های زمانی‌مقدم و حسونودی (۱۳۹۸) درباره نقش آموزش و حمایت‌های اجتماعی هم‌راستاست.

در سطح حمایت، تقویت زیرساخت‌های قانونی و اجتماعی از طریق ایجاد خانه‌های امن، مراکز مشاوره، خطوط تلفنی حمایتی و اجرای قوانین بازدارنده، در راستای مقابله با نابرابری قدرت و کاهش آسیب‌پذیری زنان معنا می‌یابد. در سطح درمان نیز بهره‌گیری از مداخلات روان‌شناختی مانند درمان شناختی - رفتاری، گروه‌درمانی حمایتی و مداخلات هیجان‌مدار، به کاهش پیامدهای روانی خشونت و بازتوانی زنان کمک می‌کند؛ امری که با نتایج استوارت و پاساروتی (۲۰۲۴) همخوانی دارد.

افزون بر این توجه به نقش فناوری و خشونت روانی دیجیتال در مداخلات حمایتی و درمانی، همسو با پیشنهاد‌های ترکو و همکاران (۲۰۲۴) درباره خدمات تله‌سلامت است، در حالی که این بعد در بسیاری از مطالعات داخلی مانند توسلی و بیگ‌محمد بالانجی (۱۴۰۲) و برخی پژوهش‌های خارجی نظیر سپدا و همکاران (۲۰۲۱) کمتر مورد توجه قرار گرفته و نوآوری پژوهش حاضر را برجسته می‌سازد.

پیشنهاد‌های سیاسی

- توسعه آموزش‌های عمومی با محوریت برابری جنسیتی و مهارت‌های ارتباطی در مدارس، دانشگاه‌ها و دوره‌های پیش از ازدواج، ضروری است.
- تقویت قوانین حمایتی و گسترش مراکز مشاوره رایگان، به‌ویژه برای زنان دارای وابستگی اقتصادی، باید در اولویت سیاست‌گذاری قرار گیرد.
- گسترش مداخلات درمانی از جمله درمان شناختی‌رفتاری و گروه‌درمانی برای کاهش پیامدهای روانی خشونت، اهمیت دارد.
- ارتقای سواد دیجیتال و ایجاد پلتفرم‌های حمایتی آنلاین می‌تواند دسترسی ایمن زنان به حمایت را افزایش دهد.
- آگاهی‌بخشی رسانه‌ای با هدف مقابله با نگرش‌های مردسالارانه و عادی‌سازی خشونت باید به صورت مستمر اجرا شود.

منابع

- اعزازی، شهلا (۱۳۸۳) «ساختار جامعه و خشونت علیه زنان»، رفاه اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۴ (سلامت روان در ایران)، صص ۴۷-۸۴.
- (۱۳۸۰) خشونت خانوادگی یا زنان کتک‌خورده، تهران، سالی.
- امیری فرد، زهرا و دیگران (۱۴۰۳) «مدل‌یابی خشونت خانگی بر اساس عوامل استرس‌زا و راهبردهای مقابله‌ای با نقش میانجی دشواری تنظیم هیجان در زنان قربانی همسرآزاری از منظر فرهنگی»، روان‌شناسی فرهنگی زن، سال پانزدهم، شماره ۶۰، صص ۵۱-۶۹.
- بستان، حسین (۱۳۸۲) «کارکردهای خانواده از منظر اسلام و فمینیسم»، مجموعه مقالات حوزه و دانشگاه، سال نهم، شماره ۳۵، صص ۲۰-۱.
- بشیری، یاسر و شیوا کوهی (۱۳۹۶) «بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر خشونت روانی علیه زنان (مطالعه موردی: شهر سنندج)، کنفرانس بین‌المللی فرهنگ آسیب‌شناسی روانی و تربیت، تهران، دانشگاه الزهرا.
- توسلی، افسانه و نشمیل بیگ محمد بالانجی (۱۴۰۲) «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر در بروز خشونت خانگی علیه زنان در شهرستان ارومیه»، مطالعات توسعه اجتماعی - اقتصادی، ۱(۲)، صص ۲۴۳-۲۶۲. doi:10.22051/ijosed.2024.46774.1037
- خدایی، علی و رضا رحیمی (۱۴۰۲) خشونت خانگی علیه زنان به عنوان قربانیان خشونت بر اساس رویکردی دلبستگی محور، مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، ۲۱(۳)، صص ۱۱۶-۱۳۴. doi: 10.22051/jwsp.2023.42367.2702
- شربتیان، محمدحسن و پروانه دانش و پویا طوافی (۱۳۹۶) تحلیل جامعه‌شناختی خشونت خانگی علیه زنان و رابطه آن با احساس امنیت در خانه (مطالعه موردی زنان ۱۸-۵۴ سال شهر میانه). پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، ۱(۶)، صص ۴۷-۷۲. doi:10.22108/ssoss.2017.21280
- شیرعلی، اسماعیل (۱۴۰۰) فهم و تفسیر زنان از خشونت خانوادگی و ابعاد چندگانه آن با رویکرد پدیدارشناسانه و نمانن (مطالعه موردی: زنان در معرض طلاق مراجعه‌کننده به دادگاه خانواده مجتمع قضائی شهید باهنر تهران)، پژوهش‌نامه زنان، ۱۲(۳۸)، صص ۱۰۷-۱۳۶. doi: 10.30465/ws.2020.29219.2900
- راس، آلن (۱۳۷۳) روان‌شناسی شخصیت، ترجمه سیاوش جمال‌فر، تهران، مرکز. رئیسی، جمال (۱۳۸۲) «جوانان و ناهنجاری‌های رفتاری»، فصلنامه علوم اجتماعی علامه طباطبایی، شماره ۲۱، صص ۱-۱۵.
- زمانی‌مقدم، مسعود و صبا حسونندی (۱۳۹۸) «مطالعه کیفی خشونت خانگی علیه زنان خانه‌دار در شهر خرم‌آباد»، فصلنامه زن و جامعه، سال دهم، شماره ۳۹، صص ۱۷۰-۱۴۵.

ساروخانی، باقر (۱۳۸۶) مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، تهران، سروش.
سعای‌ارسی، ایرج و زهرا نیک‌نژاد (۱۳۹۱) «تحلیل جامعه‌شناختی خشونت علیه زنان»، پژوهش‌های کاربردی در علوم رفتاری، شماره ۳، صص ۹۳-۱۱۸.

سهراب‌زاده، مهران و فاطمه منصوریان‌راوندی (۱۳۹۶) «تجربه زیسته زنان از خشونت کلامی در خانواده (مطالعه موردی: زنان شهر کاشان)»، زن در فرهنگ و هنر، ۹(۲)، صص ۲۶۴-۲۴۵.

doi:https://doi.org/10.22059/jwica.2017.234644.883

شاه‌حسینی، فرشته (۱۳۷۳) «میزگرد خشونت: بحثی در علل و ابعاد»، جامعه سالم، شماره ۱۷، صص ۱-۱۰.

عباس‌زاده، محمد و رضا حیدری (۱۳۹۲) سرمایه اجتماعی و سلامت روانی در بین زنان متأهل شهر تبریز، فصلنامه علمی مطالعات امنیت اجتماعی، ۴(۳۳)، صص ۱۲۹-۱۶۲.

غلاملو، جمشید و ساهره سکوتی‌علی‌آبادی (۱۳۹۸) «خشونت خانگی علیه زنان؛ مطالعه تطبیقی سنت زن‌برادرستانی و خواهرزن‌ستانی از منظر حقوق و فرهنگ»، مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۰(۲)، صص ۵۹۶-۵۶۹.

doi:10.22059/jcl.2019.276138.633800

کاظمی، زهرا و قاسم قاسمی (۱۴۰۲) «عوامل اجتماعی مؤثر بر خشونت خانگی علیه زنان (مطالعه موردی: شهرستان کرج)»، پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۱(۲۱)، صص ۱۳۱-۱۶۳.

doi: 10.22034/jclc.2022.329765.1653

محمدی‌جورکویه، علی (۱۴۰۲) «عوامل خشونت در خانواده از منظر قرآن»، فصلنامه تمدن حقوقی، ۱۴(۴)، صص ۲۷-۴۲.

Doi: 10.22034/lc.2023.170805

محمدی، فائزه و رحمت میرزایی (۱۳۹۱) «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر خشونت علیه زنان: مطالعه شهرستان روانسر»، مجله مطالعات اجتماعی ایران، سال ششم، شماره ۱، صص ۱۰۱-۱۲۹.

مروت، برزو (۱۳۹۷) «نقش بسترها و فرایندهای اجتماعی در هویت و فرایند هویت‌یابی کودکان (خانواده، مدرسه، همسالان، جامعه و...)»، دومین همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش‌دبستانی، آموزش و پرورش قزوین.

میرخلیلی، سید محمود (۱۳۷۹) «خشونت و مجازات»، کتاب نقد، شماره ۱۴ و ۱۵، بهار و تابستان، صص ۱۲۴-۱۵۳.

میرزایی، ابراهیم و فائزه محمدی و معصومه موسی‌زاده (۱۳۹۹) «مطالعه جامعه‌شناختی میزان خشونت علیه زنان در خانواده و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: شهر کرمانشاه)»، فصلنامه زن و جامعه، سال یازدهم، شماره ۴۳، صص ۲۷۹-۳۲۲.

نورمحمدی، غلامرضا (۱۳۸۹) کتاب نفی خشونت علیه زنان از نگاه علم و دین، تهران، ریاست جمهوری، مرکز امور زنان و خانواده.

- Akhmedshina, f. (2020) violence against women: a form of discrimination and human rights violations. *mental enlightenment scientific-methodological journal*, (1): 13-23.
- Cepeda, I., Lacalle-Calderon, M., & Torralba, M. (2022) Measuring violence against women: a global index. *Journal of interpersonal violence*, 37(19-20), NP18614-NP18638.
- Kelmendi, K. (2015) Domestic violence against women in Kosovo: A qualitative study of women's experiences. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(4), 680–702.
- Lutwak, N. (2024) The psychology of health and illness: The mental health and physiological effects of intimate partner violence on women. In *The Psychology of Health and Illness* (pp. 105-119). Routledge.
- Mojahed, A., Alaidarous, N., Shabta, H., Hegewald, J., & Garthus-Niegel, S. (2022) Intimate partner violence against women in the Arab countries: a systematic review of risk factors. *Trauma, Violence, & Abuse*, 23(2), 390-407.
- Navarro-Mantas, L., Velásquez, M. J., Lemus, S. D., & Megías, J. L. (2021) Prevalence and sociodemographic predictors of intimate partner violence against women in El Salvador. *Journal of interpersonal violence*, 36(7-8), NP3547-NP3573.
- Rollero, C., Bergagna, E., & Tartaglia, S. (2021) What is violence? The role of sexism and social dominance orientation in recognizing violence against women. *Journal of interpersonal violence*, 36(21-22), NP11349-NP11366.
- Stewart, S. H., & Passarotti, A. M. (2024) Sexual abuse and women's mental health. *Frontiers in Psychology*, 15, 1491803.
- Turkcu, S. G., Uludag, E., Sercekus, P., & Ozkan, S. (2024) Psychological Violence Against Women by their Spouse as Predictive Factors for Anxiety Levels of Women during COVID-19 Pandemic Lockdown. *International Journal of Caring Sciences*, 17(2).
- World Health Organization. (2018a) WHO: Addressing violence against women: Key achievements and priorities. Retrieved from: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/275982>.
- World Health Organization. (2018b) Violence against Women Prevalence Estimates, 2018. Retrieved from Geneva: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/341604/WHO-SRH-21.6-eng.pdf>.
- Wood, J. T. (2004) Monsters and victims: Male felons' accounts of intimate partner violence. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(5), 555–576. <https://doi.org/10.1177/0265407504045889>.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره شانزدهم، تابستان ۱۴۰۴: ۱۵۱-۱۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

نقش درمان ACT در اختلافات زناشویی از دیدگاه زوج‌های تازه ازدواج کرده مورد مطالعه شهر رشت

رضا قاسمی جوبنه*

مجتبی جانعلی‌پور چناررودخانی**

امیرمحمد توخس***

مریم دلدار گوهردانی****

چکیده

اختلاف در رابطه زناشویی، طبیعی است، ولی نیازمند مدیریت و حل سازنده به‌ویژه در زوج‌های تازه ازدواج کرده است. هدف پژوهش حاضر، موردپژوهی اثربخشی درمان اختلافات زناشویی از دیدگاه زوج‌های تازه ازدواج کرده بود. جامعه مورد مطالعه شامل تمامی زوجین تازه ازدواج کرده مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره شهر رشت - که ACT را دریافت کردند - بود. با توجه به فراخوانی پژوهشگران در مراکز مشاوره شهر رشت، تعداد ۳۰ نفر (۱۵ زوج) اعلام کردند که حاضر به شرکت در پژوهش هستند. با توجه به اشباح نظری با ۱۲ نفر (۶)

* استادیار مشاوره، گروه روان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران

ghasemi.r@lu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-2627-462X>

** نویسنده مسئول: کارشناس ارشد مشاوره خانواده، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

m.janalipourch@gmail.com

<https://orcid.org/8727-3377-0003-0000>

*** کارشناس ارشد مشاوره توانبخشی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز،

a.m.tavakhosh@gmail.com

ایران

<https://orcid.org/0009-0003-9573-9958>

**** کارشناس ارشد روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنائی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان،

maryam4deldar@gmail.com

رشت، ایران

<https://orcid.org/0000-0002-0883-2931>

زوج) از شرکت کنندگان مصاحبه شد. در این پژوهش، پژوهشگران از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده کردند. مصاحبه‌ها به روش هفت مرحله‌ای کلایزی و به کمک نرم‌افزار MAXQDA تحلیل شد. مضامین اصلی پژوهش شامل تغییر در تفکر و احساس، کاهش اختلاف، چالش‌ها و موانع در درمان، تأثیر بر ارزش‌ها و اهداف مشترک و توجه به احساسات و تأثیرات طولانی‌مدت درمان بود. بر اساس یافته‌ها، ACT در حل اختلافات زوج‌ها مؤثر بود، تلویحات مهمی برای مشاوران خانواده دارد تا با استفاده از ACT موجب غنی‌سازی زندگی زناشویی زوج‌ها، تحکیم خانواده و به تبع آن، پیشگیری از بی‌ثباتی در ازدواج شوند.

واژه‌های کلیدی: ازدواج، زوج، اختلاف زناشویی، رابطه و درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد.

مقدمه و طرح مسئله

روابط زوجین همواره تحت تأثیر چالش‌های مختلف قرار دارد که در سال‌های اولیه آن ممکن است بیشتر نمایان شود؛ زیرا سال‌های اول ازدواج، مقطعی مهم در چرخه زندگی زناشویی زوج‌ها محسوب می‌شود (2: Lavner, 2014). زوج‌های تازه ازدواج کرده برای تقویت رابطه خود باید با آگاهی و مهارت عمل کنند. در غیر این صورت، انباشت تضادهای حل‌نشده و ارتباطات ضعیف، موجب نارضایتی در رابطه آنها می‌شود (ناجی اصفهانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۸۵).

در همین راستا یافته‌های یک پژوهش با هدف آسیب‌شناسی مشکلات زوجین در مرحله نامزدی نشان داد که عواملی همچون عدم درک و تعامل متقابل، مشکلات ارتباطی، ناتوانی در دلگرمی دادن و اطمینان‌بخشی، ناتوانی در مدیریت تعارض‌ها و عدم شفافیت نقش‌ها، موجب افزایش آسیب‌پذیری زوج‌ها می‌شود (رستمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۵۵). پژوهشی دیگر بیانگر آن است که عوامل مختلفی در کاهش سطح کیفیت زناشویی در مراحل اولیه و پایانی ازدواج نقش دارند، به طوری که مسائل جنسی، رابطه با خانواده‌ها و مشکلات روزمره در سال‌های اولیه ازدواج، بیشتر مورد اختلاف است و در سال‌های بعدی، مسائل مالی و مشکلات روزمره بیشتر غالب می‌شود (Ahmadi et al, 1: 2015). پژوهشگران در مطالعه‌ای دیگر نتیجه گرفتند که برای کاهش تعارضات زناشویی باید به نقش دخالت دیگران، اختلافات و آسیب‌های حل‌نشده گذشته و فعلی، مسائل اقتصادی و مالی، ابعاد فردی زوجین، بحران‌ها و نقاط عطف زندگی، توجه صورت گیرد (ربانی و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۲۱۱). پژوهشی دیگر بیانگر تجلی تعارض زناشویی در ابعاد مختلف زندگی زنان دارای تعارض از قبیل الگوهای حل مسئله، ابراز خواسته‌ها، شیوه و حیطه‌های گفت‌وگو و تقسیم وظایف آنها بود (رهبری و دیگران، ۱۴۰۰: ۸۳).

بر اساس آمارهای موجود، تعداد طلاق‌های ثبت‌شده در سال‌های اولیه زندگی مشترک (به‌ویژه در پنج سال اول) نسبت به دیگر سال‌های ازدواج در زوج‌ها، بیشتر است؛ زیرا طلاق در سال‌های اولیه زندگی مشترک، نتیجه نقصان‌های فردی، زوجی و همچنین ضعف‌های خانوادگی و فرهنگی اجتماعی است (عبداللهی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱). از سوی دیگر ازدواج، مهم‌ترین پیوندی است که بین دو فرد روی می‌دهد و سرآغاز

شکل‌گیری یک کانون حمایتی-عاطفی محسوب می‌شود (ماندگاری، ۱۳۹۴؛ به نقل از: رضاپور میرصالح و دیگران، ۱۴۰۰: ۵۴۲). همانا ازدواج مرحله‌ای گذرا در زندگی هر فرد است (Dildar et al, 2013: 1433) و یکی از مهم‌ترین تصمیم‌ها در سراسر زندگی است و نقطه عطفی در زندگی هر فرد محسوب می‌شود (ایزدی و دیگران، ۱۴۰۳: ۱۷۱). به‌علاوه ازدواج و تشکیل خانواده، به برآورده شدن بهزیستی کلی روان‌شناختی و ارضای نیازهای مختلف زوجین کمک کرده، منجر به رشد فردی در آنان می‌شود (Dinmohaamadpour et al, 2024: 158). اهمیت اوایل رابطه زناشویی در این است که نحوه مواجهه زوج‌ها با اختلافات می‌تواند بر کیفیت الگوهای ارتباطی آنها در آینده نیز اثر بگذارد. در واقع رویارویی با مشکلات و اختلافات از همان ابتدای زندگی مشترک شروع می‌شود و زوج‌ها درگیر راهبردهایی می‌شوند که بتوانند این مشکلات را حل یا تعدیل کنند (ناجی اصفهانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۸۵). بنابراین یکی از مهم‌ترین وظایف بین‌فردی زوج‌های تازه ازدواج کرده که با آن روبه‌رو هستند، اداره مؤثر این اختلافات و مسائل از طریق کنش‌ها و تعاملات روزانه است.

تعارضات و اختلافات زناشویی دارای پیامدهای روانی، جسمانی و اجتماعی بسیاری است که گستره آن از بحث‌های ساده تا مشاجرات لفظی شدید، کتک‌کاری، نزاع و جدایی را در برمی‌گیرد (دونگ و دیگران، ۲۰۲۲؛ به نقل از: دیده‌بان و دیگران، ۱۴۰۳: ۱۰۳). هرچند تضاد و کشمکش در هر ازدواجی اجتناب‌ناپذیر است (Camisasca et al, 2016: 733)، اگر این تعارضات به شیوه‌ای ضعیف، مدیریت و اداره شود، باعث می‌شود که بر سلامت جسمی و هیجانی زوجین، اثرات زیان‌باری وارد آید و در نهایت موجب تخریب زندگی زناشویی آنان شود (Armanpanah et al, 2020: 12) و بر سلامت روانی اعضای خانواده، اثرات وخیمی برجای گذارد (تیلهنوی و دیگران، ۱۴۰۱؛ به نقل از: Beris et al, 2024: 94). از این‌رو یکی از روش‌های درمانی برای کمک به زوجین برای کاهش تعارضات و افزایش صمیمت و داشتن یک زندگی کامل، معنادار و غنی، درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد^۱ است (Aalami, 2020: 14). بنابراین زوجین برای تحکیم زندگی زناشویی خود، نیازمند یک مداخله مؤثر برای کاهش مشکلاتشان هستند (علی‌زاده دربندی و دیگران، ۱۴۰۴: ۱۷۴).

درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT)، یکی از بارزترین درمان‌های موج سوم رفتار

درمانی است (Ruiz, 2010: 126) که از نظر فلسفی، ریشه در بافتارگرایی کارکردی (Ruiz, 2010: 126) و از لحاظ نظری، ریشه در نظریه نظام ارتباطی دارد. این رفتار درمانی بر تغییر درجه دوم تأکید دارد (ایزدی و عبدی، ۲۰۱۴؛ به نقل از: خانجانی وشکی و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۶۵). درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد، یک مداخله مبتنی بر ذهن‌آگاهی است (Panton et al, 2025: 2). ACT به‌جای تلاش برای حذف یا کنترل احساسات دردناک و افکار به آنان کمک می‌کند تا این افکار و احساسات را بپذیرند و به سمت اهداف و ارزش‌های مهم زندگی گام بردارند (Khadem Dezfuli et al, 2024؛ به نقل از: امیری و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۲).

در زندگی زناشویی علی‌رغم کشش‌های جنسی و عاطفی (ماندگاری، ۱۳۹۴؛ به نقل از: رضاپور میرصالح و دیگران، ۱۴۰۰: ۵۴۲)، به‌ویژه در پنج سال اول زندگی، سطح تعارضات در زوجین افزایش یافته و منجر به کاهش رضایت زناشویی در آنان می‌شود (پیوسته و دیگران، ۱۳۹۵؛ به نقل از: Beris, 2024: 94) که متعاقب آن، این مشکلات و تعارضات بر کیفیت زندگی زوجین تأثیر می‌گذارد (چهرآز ابوالحسنی، ۱۳۹۵؛ به نقل از: میرصالح و دیگران، ۱۴۰۰: ۵۴۳). در این زمینه، ACT این مفهوم را ترویج می‌دهد که زوجین باید فرآیندهای شناختی خود را به عنوان اجزای ضروری و اصیل برای سازگاری روان‌شناختی بپذیرند. از این‌رو طرح‌واره‌های شناختی منفی در آنان کاهش می‌یابد (Hayes et al, 2006; Khosravi et al, 2025: 196). در نتیجه برقراری یک رابطه معنادار و عمیق و ارتباطات مؤثر در آنان به وجود می‌آید (فصاحتی و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۶۵).

با توجه به مطالب ذکرشده، ACT شامل مبانی نظری و فنون عملی است که می‌تواند به زوج‌ها در مدیریت اختلافات کمک کند. همچنین با وجود شواهدی که نشان می‌دهد ACT بر بهبود سازه‌های بین‌فردی در زوج‌ها اثربخش است، اما در ارتباط با تجربه زیسته زوج‌ها از فرایند درمان، پژوهشی وجود ندارد. این در حالی است که تجربه زیسته شامل درک عمیق و شخصی یک فرد از یک پدیده است و می‌تواند درباره نحوه اثرگذاری ACT یا هر رویکرد و مداخله دیگر، اطلاعات دقیق‌تر و ارزشمندی ارائه دهد تا درک بهتری از مکانیسم‌های اثربخشی ACT کسب شود. از دیدگاه نظری و پژوهشی، سال‌های ابتدایی ازدواج نه‌تنها دوره‌ای حساس برای شکل‌گیری الگوهای ارتباطی زوجین محسوب می‌شود، بلکه فرصت مناسبی برای مداخله‌های پیشگیرانه و آموزشی

نیز است (عبداللهی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱). در این دوران، شیوه‌های مواجهه با تعارضات می‌تواند بنیان رضایت یا ناراضایتی زناشویی را در سال‌های بعدی تعیین کند. در این میان، یکی از درمان‌های به اصطلاح موج سوم به‌ویژه ACT (فرمانیان، ۱۴۰۰: ۹۷) با تأکید بر پذیرش و گسلش^۱ می‌تواند زمینه تغییر در هیجانات و شناخت‌های زوجین را نسبت به یکدیگر به وجود آورد که این مهم موجب افزایش و ارتقای سازگاری در زوجین می‌شود (هنرپروران، ۱۳۹۴؛ به نقل از: Alami, 2020: 67).

در واقع در ACT، با تمرکز بر شش مهارت یا فرایند (انگ و دیگران، ۲۰۱۸؛ به نقل از: عقیلی و یزدانی مهر، ۱۴۰۲: ۱۵۸)، انعطاف‌پذیری روان‌شناختی گسترش یافته تا با وجود تجارب دردناک، توانایی رفتارهای سازگارانه و مطابق با ارزش‌ها در افراد انجام پذیرد (ایزدی و رسولی، ۱۳۹۸؛ به نقل از: عقیلی و یزدانی مهر، ۱۴۰۲: ۱۵۸). افزون بر این ACT، آنان را به ابزاری مجهز می‌کند تا با افزایش اثربخشی، شرایط چالش‌برانگیز و بحرانی را پشت سر بگذارند (Hayes et al, 2006؛ به نقل از: Khosravi et al, 2025). بر همین اساس بررسی تجربه زیسته زوج‌ها از دریافت ACT می‌تواند درک عمیق‌تری از فرایندهای تغییر در روابط زناشویی فراهم کند و راهنمایی کاربردی برای مشاوران در حوزه خانواده باشد. بنابراین هدف از پژوهش حاضر نیز موردپژوهی اثربخشی درمان اختلافات زناشویی از دیدگاه زوج‌های تازه ازدواج کرده بود.

پیشینه پژوهش

با توجه به جست‌وجوی پژوهشگران پژوهش حاضر، چه داخل کشور و چه خارج از کشور، کمتر پژوهشی به این موضوع پرداخته یا پژوهش‌های انجام‌شده روی گروه هدف بسیار محدود و از جنبه‌های دیگر به موضوع پرداخته‌اند. از این‌رو در این قسمت از پژوهش به‌مرور برخی از پژوهش‌های انجام‌شده خواهیم پرداخت.

شواهد قابل قبولی برای اثربخشی ACT در شرایط مختلف بالینی و غیر بالینی (Aravind et al, 2025: 325) به عنوان یک مداخله مؤثر برای بیماری‌های مزمن جسمی، مانند دیابت (Brassington et al, 2016: 6)، صرع (Dewhurst et al, 2015: 2)، اختلالات اضطرابی، افسردگی (A-tjak et al, 2014؛ به نقل از: آرمین و عرب شیبانی، ۱۴۰۳: ۵۶۵) علائم

روان‌پریشی، اختلال وسواس فکری- عملی، سوءمصرف مواد و استرس در محل کار (Öst, 2014: 1) وجود دارد. همچنین ACT از طریق فرایندهای شناختی و واکنش‌های عاطفی از طریق آگاه شدن، چه در تنهایی یا در رابطه دونفره، به زوجین کمک می‌کند تا بتوانند ارزش‌هایی را که آنان را در رابطه نگه داشته است، شناسایی و روشن کنند (عقیلی و ایزدی مهر، ۱۴۰۲: ۱۵۶).

هرچند ACT در درمان انواع اختلالات روان‌شناختی از جمله درد مزمن، اضطراب، افسردگی، اختلالات خوردن، سوءمصرف مواد و بسیاری از موارد دیگر، نویدبخش بوده است (Peterson et al, 2009: 431)، بسیاری از پژوهش‌ها، اثربخشی درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد به عنوان یک درمان کارآمد را تأیید کرده‌اند (فراهانی‌فر و دیگران، ۲۰۱۹: ۱۰۲)؛ زیرا این درمان، مشکلات زناشویی را به طرز متفاوتی مفهوم‌سازی می‌کند (عظیمی‌فر و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۹). از دیدگاه ACT، ایجاد و حفظ پربشانی، تعارض و فاصله عاطفی در زوجین ناشی از کنترل سفت و سخت و ناکارآمد و راهبردهایی اجتناب تجربی هر یک از طرفین است که در بافت رابطه زوجین قرار می‌گیرد (Peterson et al, 2009: 431). نتیجه یک پژوهش درباره به‌کارگیری درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT) بیانگر این است که این مداخله با شکل‌دهی انعطاف‌پذیری روان‌شناختی و ایجاد پذیرش روانی می‌تواند برای حل تعارضات زوجین به عنوان یک مداخله مؤثر به کار رود (فرهمندی و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۰۰۸). مطالعات، درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT) را به عنوان رویکردی که می‌تواند همدلی را در زوج‌های درگیر در تعارضات زناشویی بهبود بخشد، گزارش کرده‌اند (Mohammadian et al, 2021: 399). یا نتیجه پژوهش دیگری نشان داد که درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT) می‌تواند به طور معنی‌داری اضطراب منتج از تعارضات زناشویی زنان درگیر خشونت خانگی را کاهش دهد (Hajinia et al, 2020: 5). نتیجه پژوهش دیگری نیز نشان می‌دهد که درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد می‌تواند موجب افزایش سازگاری، تعهد در زوجها و کاهش تعارضات زناشویی در آنان شود (Zangneh et al, 2017: 49).

مبانی نظری

تعارضات زناشویی، یکی از چالش‌های اساسی در روابط زوجین است که می‌تواند

تأثیرات عمیقی بر کیفیت زندگی مشترک و سلامت روانی افراد داشته باشد. در این راستا، نظریه‌های مختلف روان‌شناسی تلاش کرده‌اند تا علل، فرایندها و پیامدهای تعارضات زناشویی را تبیین کنند.

نظریه مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT)، یکی از مداخلاتی است که در دهه‌های اخیر در حوزه روان‌شناسی مطرح شده و توجه بسیاری را به خود جلب کرده است (Öst, 2014: 1) و به عنوان یک مداخله روان‌شناختی نوآورانه بر انعطاف‌پذیری روان‌شناختی و اقدامات مبتنی بر ارزش‌ها برای افزایش بهزیستی تأکید دارد (Anusuya & Gayatri Devi, 2025: 1). این نظریه با هدف حمایت و شواهد روزافزون از افرادی که دردهای مزمن و مداوم را تجربه می‌کنند، به کار می‌رود (Yu et al, 2016: 2).

هدف اصلی ACT، افزایش توانایی فرد برای دنبال کردن مداوم اهداف در جهت‌های ارزشمند خود است که با استفاده از استراتژی‌های تجربی، مانند استعاره‌ها، پارادوکس‌ها و تمرین‌هایی برای تضعیف عملکرد تحت‌اللفظی زبان و برجسته کردن نارسایی آن در توصیف دقیق تجربه مستقیم واقعی انجام می‌شود. فرایندهای بنیادی درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT)، بر شش فرایند مرتبط و هم‌پوشانی متکی است که عبارتند از: پذیرش^۱، تماس با زمان حال^۲، ارزش‌ها^۳، گسلش^۴، خود به عنوان زمینه^۵ و عمل متعهدانه^۶ (Ito & Muto, 2020: 85). پذیرش یعنی تمایل به تجربه در مقابل اجتناب، ارتباط با زمان حال یعنی آگاهی و تجربه بدون قضاوت از رویدادهای روان‌شناختی و محیطی در زمان حال، خود به عنوان زمینه یعنی خود به عنوان زمینه‌ای که رویدادهای روان‌شناختی در آن رخ می‌دهد، در تماس است، گسلش یعنی دیدن افکار به عنوان صرفاً افکار و معکوس کردن تمایل به آمیختگی با افکار یا برابر دانستن افکار با واقعیت، عمل متعهدانه یعنی ایجاد الگوهای رفتاری سازگار با ارزش‌ها و ارزش‌ها نیز به معنای شفاف‌سازی و ارتباط با ارزش‌های شخصی‌سازی شده در حوزه‌های مختلف و مهم زندگی است (Fung, 2015: 4).

-
1. Acceptance
 2. Contact with the Present Moment
 3. Values
 4. Defusion
 5. Self as Context
 6. Committed Action

نظریه تعاملات زناشویی^۱: این نظریه بر الگوهای رفتاری و ارتباطی زوجین در تعاملات روزمره تأکید دارد. بر اساس این دیدگاه، سبک‌های ارتباطی ناکارآمد مانند پرخاشگری کلامی، انتقاد مداوم یا اجتناب از گفت‌وگو می‌تواند منجر به تشدید تعارضات شود. در پژوهش حاضر مشاهده شد که درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT) با تغییر در تفکر و احساس زوجین، الگوهای تعاملی سالم‌تری ایجاد کرده و شدت اختلافات را کاهش داده است.

نظریه شناختی- رفتاری زوجین^۲: این نظریه بر نقش باورها و تفکرات زوجین در شکل‌گیری تعارضات تأکید دارد. باورهای منفی، برداشت‌های تحریف‌شده و الگوهای تفکری غیر سازنده می‌تواند تعارضات را تشدید کند. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که ACT با شفاف‌سازی ارزش‌ها و اهداف مشترک، به زوجین کمک کرده تا باورهای محدودکننده خود را شناسایی و بازسازی کنند که این امر به کاهش تعارضات و بهبود کیفیت رابطه منجر شد.

نظریه سیستم‌های خانواده^۳: این نظریه تأکید می‌کند که رفتار هر فرد در خانواده نمی‌تواند جدا از کل سیستم خانوادگی تحلیل شود. به عبارتی تعارضات زناشویی نه تنها محصول رفتار یک زوج، بلکه ناشی از تعاملات کل سیستم خانواده هستند. در پژوهش حاضر مشاهده شد که ACT با افزایش انعطاف‌پذیری روانی و همسویی ارزش‌ها، کل سیستم زناشویی را تحت تأثیر مثبت قرار داده و به بهبود تعاملات عاطفی و رفتاری زوجین کمک کرده است.

نظریه تعارضات زناشویی و تعاملات روزمره^۴: این نظریه بر اهمیت تعاملات روزمره و نحوه مدیریت تعارضات در زندگی مشترک تأکید دارد. بر اساس این دیدگاه، افزایش رفتارهای مثبت در طول تعارض می‌تواند به بهبود رابطه کمک کند. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که ACT با افزایش آگاهی زوجین از احساسات و نیازهای یکدیگر، به آنها کمک کرده تا در تعاملات روزمره خود رفتارهای مثبت‌تری از خود نشان دهند که این امر به کاهش تعارضات و بهبود کیفیت زندگی زناشویی منجر شد.

-
1. Marital Interaction Theor
 2. Cognitive-Behavioral Theory of Marriage
 3. Family Systems Theory
 4. Marital Conflict and Daily Interactions

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر کیفی از نوع موردپژوهی بود. جامعه مورد مطالعه پژوهش حاضر شامل تمامی زوجین تازه ازدواج کرده و مراجعه کننده به مراکز مشاوره شهر رشت - که ACT را دریافت کردند - بود. با توجه به فراخوانی که پژوهشگران در مراکز مشاوره شهر رشت اعلام کردند، تعداد ۳۰ نفر (۱۵ زوج) اعلام کردند که حاضر به شرکت در پژوهش حاضر هستند. با توجه به روش نمونه گیری این پژوهش که روش نمونه گیری هدفمند مبتنی بر معیار بود و همچنین معیارهای ورود به پژوهش، تعداد ۲۰ نفر (۱۰ زوج)، صلاحیت شرکت در پژوهش را کسب کردند. معیارهای ورود به پژوهش شامل:

۱. متأهل بودن افراد
۲. از ازدواجشان کمتر از ۱۴ ماه گذشته باشد.
۳. تنها درمان ACT را دریافت کرده باشند.
۴. حداقل مدرک تحصیلی دیپلم داشته باشند.
۵. بین ۲۵ تا ۳۵ سال سن داشته باشند.

همچنین معیار خروج از پژوهش شامل: مصرف انواع داروهای آرام بخش و مواد مخدر (بر اساس خود-گزارش دهی) توسط شرکت کنندگان و عدم شرکت هم زمان در سایر جلسه های مشاوره و روان درمانی بود.

هرچند حجم نمونه، ۲۰ نفر (۱۰ زوج) بود، با توجه به اشباع نظری با ۱۲ نفر (۶ زوج) از شرکت کنندگان مصاحبه شد. در واقع پژوهشگران طی مصاحبه با ۸ شرکت کننده (۴ زوج) به اشباع نظری رسید؛ ولی برای اطمینان از اینکه داده های جدید وجود ندارد، با ۴ شرکت کننده دیگر (۲ زوج) مصاحبه انجام شد. اشباع به عنوان یک اصل روش شناسی در پژوهش کیفی، زمانی است که حین جمع آوری اطلاعات، دیگر داده جدیدی اضافه نمی شود و پژوهشگر به موارد تکراری می رسد و نمونه گیری نیز به پایان می رسد (Saunders et al, 2018: 1893). پیش از اینکه مصاحبه ها انجام شود، اجازه ضبط مصاحبه از مصاحبه شونده ها گرفته شد و به آنها در حفظ رازداری و محرمانه بودن اطلاعات و گفت و گو اطمینان داده شد. در ضمن به هر یک از اعضای شرکت کننده توضیح داده شد که شرکت در این پژوهش، پیامد ناگوار روانی و عاطفی برایشان نخواهد

داشت. همچنین شرکت کنندگان آزاد بودند تا هر موقع که می‌توانند از ادامه همکاری صرف‌نظر نمایند.

برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش از مصاحبه عمیق به روش نیم‌ساختاریافته استفاده شد. مصاحبه برای روشن‌تر شدن مفهوم و با توجه به هدف پژوهش با پرسیدن سؤالات شروع شد.

سؤالات پرسیده‌شده در مصاحبه با زوجین:

۱. پیش و پس از درمان ACT، نحوه برخورد شما با افکار و احساسات ناخوشایندی که هنگام اختلاف تجربه می‌کردید، چه تغییری کرد؟
۲. آیا نگاه شما به خود اختلاف و درگیری‌های زناشویی، دچار تحول شد؟ این تحول چگونه بود و چه احساسی در شما ایجاد کرد؟
۳. به طور مشخص، پس از درمان میزان تنش، درگیری‌های لفظی یا کشمکش‌های جدی در زندگی زناشویی شما، چقدر کاهش یافت؟
۴. در مقایسه با گذشته، کیفیت تعاملات و نوع گفت‌وگوی شما با همسرتان، چه بهبودهایی پیدا کرد؟
۵. در طول فرایند درمان، سخت‌ترین بخش برای شما چه بود؟ آیا در پذیرش یا اجرای برخی از اصول درمان (به‌ویژه پذیرش احساسات ناخوشایند) با مقاومتی مواجه شدید؟
۶. آیا مدت‌زمان لازم برای دیدن تغییرات در روابط، برای شما چالش‌برانگیز بود؟ چگونه با این «زمان‌بر بودن» فرایند کنار آمدید؟
۷. درمان ACT چگونه بر وضوح و هماهنگی شما و همسرتان در مورد اهداف اصلی و مسیر کلی زندگی مشترک تأثیر گذاشت؟
۸. آیا این درمان به شما کمک کرد که تعریفی جدید یا قوی‌تر از ارزش‌های اصلی رابطه‌تان (مانند احترام، صمیمیت یا صداقت) داشته باشید؟
۹. در مقایسه با پیش از درمان، چه احساس متفاوتی نسبت به رابطه خود دارید؟ آیا احساس آرامش، امنیت یا رضایت شما از رابطه تغییر کرده است؟
۱۰. به نظر شما، مهم‌ترین جنبه‌های «رشد فردی» و «رشد مشترک» که در نتیجه

درمان ACT در زندگی شما رخ داده است، کدامند؟

طول مدت مصاحبه‌ها از ۴۰ تا ۵۰ دقیقه متفاوت بود و هر مصاحبه، ضبط و در پایان هر مصاحبه بلافاصله تایپ شده، با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA، طبقه‌بندی و تحلیل شد. همچنین در این پژوهش با استفاده از روش هفت مرحله‌ای کلایزی^۱، داده‌ها تحلیل شد. این هفت مرحله عبارتند از:

۱. تمام متن خوانده شد.
۲. عبارتها یا کلمات مهم، استخراج گردیده، داخل یک جدول گذاشته شد.
۳. به هر یک از عبارات یا کلمات، معنایی داده شد (فرمول‌بندی معانی).
۴. معانی داخل یک جدول دیگر در قالب خوشه‌های مفهومی قرار گرفت.
۵. مفاهیم مشابه در جدول سوم، دسته‌بندی و زیرمقوله‌ها ایجاد شد.
۶. از به هم پیوستن زیرمقوله‌ها، مقوله‌های کلی شکل گرفتند.
۷. برای معتبرسازی، پس از کدگذاری، همه مصاحبه‌ها مجدداً به شرکت‌کننده مربوطه مراجعه شد و در یک گفت‌وگو، معانی از دیدگاه او سنجیده شد (Braun & Clarke, 2006: 13-28).

همچنین روش ارتقای روایی درونی یا مقبولیت در تحقیقات کیفی که مورد استفاده قرار گرفت، در اختیار گذاشتن نتایج با شرکت‌کنندگان در تحقیق بود (ولایتی و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۱). در این شیوه که اعتباریابی پاسخ‌دهنده نیز نامیده می‌شود، بازخورد اعضای شرکت‌کننده نسبت به یافته‌های اولیه دریافت شد. پژوهشگر، یافته‌ها را در اختیار افراد قرار داد و از آنان پرسید که آیا تفسیرها و مقوله‌بندی‌ها، صحیح هستند یا خیر. شرکت‌کنندگان نیز باید بگویند که آیا کدها، مقوله‌ها و مضامین برساختی محقق با تجارب آنان همخوان هست یا خیر. از این‌رو پژوهشگران، مضامین اصلی و فرعی منتج از مصاحبه را در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار دادند تا آنها نظرهای خود را نسبت به مقوله‌ها و مضامین استخراج‌شده بگویند. بازخوردهای مشارکت‌کنندگان نشان داد که مقوله‌های برساخته شده به دیدگاه و تجارب ذهنی آنها نزدیک است که این خود نشان از روایی درونی و مقبولیت داشت.

یافته‌های پژوهش

از ۱۲ نفر شرکت‌کننده در مرحله مصاحبه که انتخابشان بر اساس نمونه‌گیری هدفمند مبتنی بر معیار و معیار ورود و خرج پژوهش بود، دامنه سنی‌شان از ۲۶ سال تا ۳۴ سال و میانگین سنی در آقایان ۳۱/۱۶ و میانگین سنی در خانم‌ها ۲۷/۸۳ بود. دامنه مدت ازدواج زوجین از ۵ ماه تا ۱۳ ماه و میانگین مدت ازدواج زوجین ۹ ماه و ۱۵ روز بود. مدرک تحصیلی شرکت‌کنندگان از دیپلم تا دکتری متغیر بود. خلاصه ویژگی دموگرافیک هر یک از آنها در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول ۱- مشخصات جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در تحقیق

کد	جنسیت	سن	مدت‌زمان ازدواج	مدرک تحصیلی
۱	مرد	۲۷	۵ ماه	کارشناسی‌ارشد
۲	زن	۲۶	۵ ماه	کارشناسی
۳	مرد	۳۰	۱۰ ماه	دیپلم
۴	زن	۲۹	۱۰ ماه	کارشناسی
۵	مرد	۳۴	۱۳ ماه	دکتری
۶	زن	۲۷	۱۳ ماه	کارشناسی
۷	مرد	۳۲	۱۰ ماه	کارشناسی
۸	زن	۲۶	۱۰ ماه	کارشناسی
۹	مرد	۳۱	۱۱ ماه	کاردانی
۱۰	زن	۲۶	۱۱ ماه	کارشناسی
۱۱	مرد	۳۳	۸ ماه	کارشناسی
۱۲	زن	۳۳	۸ ماه	کارشناسی‌ارشد

جدول (۲)، مضامین اصلی و فرعی پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۲- مضامین اصلی و فرعی پژوهش

مضامین اصلی	مضامین فرعی
تغییر در تفکر و احساس	پذیرش احساسات و افکار منفی، تغییر در نگرش به اختلافات
کاهش اختلاف	کاهش تنش‌ها و کشمکش‌ها، بهبود ارتباطات و تعاملات
چالش‌ها و موانع در درمان	مقاومت در برابر پذیرش احساسات ناخوشایند، زمان‌بر بودن تغییرات در رفتار
تأثیر بر ارزش‌ها و اهداف مشترک	هماهنگی بیشتر در اهداف زندگی، تقویت ارزش‌های مشترک در رابطه
توجه به احساسات و تأثیرات طولانی‌مدت درمان	افزایش احساس آرامش و رضایت از رابطه، رشد فردی و مشترک در رابطه

تغییر در تفکر و احساس

یکی از مضامین اصلی پژوهش حاضر، تغییر در تفکر و احساس زوجها در نتیجه ACT است که شامل مضامین فرعی پذیرش احساسات و افکار منفی و تغییر در نگرش به اختلافات می‌شود.

پذیرش احساسات و افکار منفی شامل چگونگی پذیرش هیجانات منفی همچون غمگینی و ناامیدی در اوایل ازدواج و تأثیر آن بر روابط زوجها می‌شود. برای مثال شرکت‌کننده شماره (۶) اظهار داشت: «قبل از درمان همیشه سعی می‌کردم احساسات منفی‌ام رو سرکوب کنم. ولی الان یاد گرفتم که باید این احساسات رو بپذیرم و از شون فرار نکنم».

یا شرکت‌کننده شماره (۲) گفت: «بعضی وقتا احساس منفی باعث می‌شد خیلی به هم نزدیک نشیم. اما الان می‌فهمم که باید این احساسات رو قبول کنیم و این‌طور نیست که همیشه خوشحال باشیم».

تغییر در نگرش به تعارضات شامل نحوه تغییر نگرش زوجها نسبت به تعارضات در رابطه‌شان است.

برای مثال شرکت‌کننده شماره (۱۲) بیان کرد: «من یاد گرفتم که وقتی با هم دعوا می‌کنیم، باید به جای جنگیدن با هم به دنبال درک هم باشیم».

یا شرکت کننده شماره (۹) اظهار داشت: «قبل از درمان همیشه فکر می کردم که باید تعارضات رو حل کنم، اما الان فهمیدم که پذیرش و صحبت کردن هم می تونه باعث آرامش ما بشه».

کاهش اختلافات

یکی دیگر از مضامین به دست آمده از مصاحبه شرکت کنندگان، کاهش اختلافات بین زوج ها در نتیجه ACT هست که به مضامین فرعی کاهش تنش ها و کشمکش ها و بهبود ارتباطات و تعاملات تقسیم می شود.

کاهش تنش ها و کشمکش ها که در ابتدای ازدواج و در نتیجه ACT رخ داد. مثلاً شرکت کننده شماره (۳) گفت: «قبل از جلسات مشاوره، هر مشکلی که پیش می اومد، تبدیل به یک دعوی بزرگ می شد، اما بعد از جلسات یاد گرفتیم که به راحتی و با احترام، اختلافات رو حل کنیم».

یا شرکت کننده شماره (۵) گفت: «با استفاده از این درمان تونستیم با هم مشکلات رو بهتر مدیریت کنیم و دیگه خیلی از مشکلات رو نداشته باشیم».

همچنین در ارتباط با مضمون بهبود ارتباطات و تعاملات، شرکت کننده شماره (۷) گفت: «الان وقتی که مشکلی پیش میاد، به جای اینکه بحث کنیم، سعی می کنیم به طور باز و صادقانه حرف بزنین».

یا شرکت کننده شماره (۱۰) بیان کرد: «بعد از درمان فهمیدم که بیشتر از هر چیزی باید به احساسات همدیگه گوش بدیم، چون این کار باعث میشه خیلی بهتر رابطه برقرار کنیم».

چالش ها و موانع درمان

یکی دیگر از مضامین به دست آمده، چالش ها و موانع درمان در ACT هست که به مضامین فرعی مقاومت در برابر پذیرش احساسات ناخوشایند و زمان بر بودن تغییرات در رفتار تقسیم می شود.

مقاومت در برابر پذیرش احساسات ناخوشایند به موانع و چالش هایی اشاره دارد که زوج ها در پذیرش احساسات منفی خود و شریکشان با آن مواجه بوده اند.

مثلاً شرکت کننده شماره (۳) گفت: «اولش خیلی برام سخت بود که احساسات منفی رو بپذیرم و ازشون فرار نکنم».

یا شرکت کننده شماره (۴) گفت: «من نمی‌تونستم قبول کنم که گاهی اوقات باید از احساسات منفی‌ام با احترام عبور کنم. خیلی زمان برد تا این موضوع رو درک کنم». زمان بر بودن تغییرات به چالش‌هایی اشاره دارد که زوجها در طول درمان و پس از آن در مسیر تغییر رفتارهای ارتباطی خود با آن مواجه بوده‌اند. مثلاً شرکت کننده شماره (۸) گفت: «نتایج درمان خیلی سریع نبود. باید وقت می‌گذاشتم و صبر می‌کردم تا یاد بگیرم».

یا شرکت کننده شماره (۵) گفت: «گاهی اوقات به نظر می‌رسید که این تغییرات، خیلی زمان بر هست. ولی با ادامه دادن و تلاش کردن بالاخره تأثیرش رو دیدم».

تأثیر درمان بر ارزش‌ها و اهداف مشترک

یکی دیگر از مضامین اصلی، ارزش‌ها و اهداف مشترک بین زوجها هست که شامل مضامین فرعی هماهنگی بیشتر در اهداف زندگی و تقویت ارزش‌های مشترک در رابطه است.

هماهنگی بیشتر در اهداف زندگی شامل تأثیر ACT بر شفاف‌سازی و هماهنگ شدن اهداف زندگی زوجهاست. مثلاً شرکت کننده شماره (۱۱) بیان نمود: «درمان باعث شد تا متوجه بشیم که چقدر اهداف مشترک داریم و چطور می‌تونیم برای رسیدن بهشون با هم همکاری کنیم».

یا شرکت کننده شماره (۱۰) گفت: «قبل از درمان ممکن بود در مورد آیندمون با هم توافق نداشته باشیم. اما بعدش می‌فهمیم که چطور می‌تونیم با هم در جهت هدف مشترکمون قدم برداریم».

تقویت ارزش‌های مشترک در رابطه شامل تأثیر درمان ACT در تقویت ارزش‌های مشترک و افزایش درک متقابل است. مثلاً شرکت کننده شماره (۱) گفت: «ACT به ما یاد داد که به ارزش‌هایی که داریم، بیشتر اهمیت بدیم و در تمام تصمیماتمون با هم هم‌راستا باشیم».

یا شرکت کننده شماره (۵) گفت: «ما بیشتر از قبل به هم احترام می‌گذاریم و یاد گرفتیم که باهم ارزش‌های مشترکمون رو تقویت کنیم».

توجه به احساسات و تأثیرات طولانی‌مدت درمان

یکی دیگر از مضامین، توجه به احساسات و تأثیرات طولانی‌مدت درمان در زوجها بود که شامل افزایش احساس آرامش و رضایت از رابطه و رشد فردی و مشترک در رابطه است.

افزایش احساس آرامش و رضایت از رابطه، شامل اثرات طولانی‌مدت درمان ACT بر بهبود احساس آرامش و رضایت در رابطه است. مثلاً شرکت کننده شماره (۳) گفت: «بعد از درمان حس می‌کنم که رابطه‌ام با نامزدم بیشتر از قبل رضایت‌بخش و آرامش‌دهنده شده».

یا شرکت کننده (۱۲) گفت: «حالا خیلی حس خوبی دارم؛ چون می‌دونم که می‌تونیم با هم هر مشکلی رو حل کنیم».

رشد فردی و مشترک در رابطه، شامل تأثیر ACT بر رشد فردی و بهبود روابط در سطح مشترک است. مثلاً شرکت کننده شماره (۹) گفت: «هر دوی ما بعد از درمان ACT احساس می‌کنیم که در زندگی فردیمون هم رشد کردیم و هم توی رابطه زوجیمون».

یا شرکت کننده شماره (۸) گفت: «حالا می‌بینم که با هم رشد کردیم و این باعث شده رابطه‌مون پایدارتر بشه».

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، موردپژوهی اثربخشی درمان اختلافات زناشویی از دیدگاه زوج‌های تازه ازدواج کرده بود. یافته‌های پژوهش حاضر نشان‌دهنده اثرات مثبت ACT در بهبود ارتباط و کاهش اختلاف بود؛ زوجها توانستند احساسات منفی خود را بهتر بپذیرند، مسئولیت‌پذیر باشند و ارتباطات خود را به طور سازنده‌ای مدیریت کنند. یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج سایر مطالعات که نشان داده‌اند ACT موجب کاهش تعارض زناشویی و طلاق عاطفی (Naderi Moghaddam et al, 2023: 122)، افزایش

سازگاری و رضایت زناشویی و کاهش پریشانی بین فردی و روانی در زوجها (Peterson et al, 2009: 430) و بهبود کیفیت رابطه زوجین ناراضی (خانجانی و شکی و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۷) می شود، همسویی دارد.

در تبیین اثربخشی ACT بر کاهش اختلافات زوجها از دیدگاه خودشان می توان این طور استدلال کرد که ACT به زوجها کمک می کند که کمتر درگیر آمیختگی با افکارشان شوند (ناآمیختگی شناختی) و آگاهی آنها را نسبت به واکنش هایشان نسبت به چرخه های منفی رابطه افزایش داده، تعهد آنها را برای عمل مبتنی بر ارزش ها افزایش می دهد. در نتیجه زوجها به احتمال بیشتری حتی در حضور افکار و احساسات ناخواسته که به ویژه حین اختلاف و تعارض پدیدار می شود، به شیوه های سازنده تری رفتار می کنند (Peterson et al, 2009: 431). بنابراین از شدت اختلاف کاسته می شود و احتمال رسیدن به تفاهم های دوطرفه و به تبع آن، رضایت از رابطه نیز افزایش می یابد. به عبارتی وقتی زوجین شروع به استفاده از این مهارت ها و استراتژی ها کردند، تمایل و توانایی بیشتری برای نزدیک شدن به موقعیتی که قبلاً از آن اجتناب می کردند، پیدا می کنند و زوجین این فرصت را می یابند تا به شیوه هایی رفتار کنند که ممکن است رضایت از رابطه را بهبود بخشد و صمیمیت بین فردی را در طول زمان افزایش دهد.

در پژوهش حاضر نیز شرکت کنندگان بیان کردند که ACT به آنها کمک کرد تا به جای واکنش به احساسات منفی و اجتناب از آنها، از این احساسات به عنوان ابزاری برای خودشناسی و درک بهتر یکدیگر استفاده کنند؛ به طوری که هر احساس یک پیام دارد و با فهم آن پیام، بهتر می توان هیجان ادراک شده را تنظیم کرد و رفتار بین فردی سازنده در رابطه زوجی نشان داد. پذیرش احساسات منفی و انعطاف پذیری روان شناختی بالاتر باعث شد تا زوجها، اختلافات را به عنوان فرصتی برای رشد و درک متقابل در نظر بگیرند که به تبع آن، مهارت های ارتباطی و رضایت از رابطه بهبود یافت. همچنین ACT با آموزش روش های انطباقی و سازشی در عوض مدیریت اختلافات و تعارضات و با چگونگی به وجود آوردن یک زندگی پرمعنا برای خود و همسر با ایجاد ارزش های شخصی و کشف ارزش های زوجین باعث می شود تا به تمامی تجارب زندگی شان توجه کنند و برای زندگی به شیوه کارآمدتر، روش هایی را بیابند (عظیمی فر و دیگران، ۱۳۹۵: ۷۸)، تا به تبع آن، میزان تعارض و اختلاف در رابطه کاهش یابد (Naderi Moghaddam et al, 2023: 129).

همچنین از دیدگاه ACT، ایجاد و حفظ پریشانی، تعارض و فاصله هیجانی در زوجین، ناشی از کنترل سفت و سخت و ناکارآمد هر یک از طرفین و استراتژی‌های اجتناب تجربی است که توسط رابطه زوجین در بافتار قرار گرفته است. راهبردهای اجتنابی رایج شامل اجتناب از برقراری ارتباط با شریک زندگی در مواقعی که ارتباطات قبلی منجر به درگیری یا فاصله هیجانی شده است، اجتناب از ابراز صمیمیت هیجانی یا جسمی به دلیل ترس از طرد شدن و اجتناب از فعالیت‌های مشترکی که معنا و خاطرات مشترک ایجاد می‌کنند، می‌شود. این نمونه‌های اجتناب تجربی نه تنها از فرد در مقابل تجربه افکار و احساسات ناخواسته محافظت می‌کند، بلکه مانع از آن می‌شود که زوجین به شیوه‌ای عمل کنند که سلامت رابطه را ارتقا دهد. علاوه بر این نوعی درهم‌تنیدگی با افکار و احساسات مربوط به اعمال یا عدم اعمال در رابطه وجود دارد. در نظر گرفتن چنین افکاری به معنای پذیرفتن آنها و عمل کردن بر اساس آنها، چرخه‌های منفی رابطه زوجین را حفظ می‌کند. در نهایت ACT به دنبال تضعیف چنین فرایندهایی است و از این طریق، رنج غیر ضروری در زوجین را که ناشی از تلاش‌های اجتناب تجربی هر یک از طرفین است، کاهش می‌دهد. علاوه بر این ACT با استفاده از اقدام ارزش‌محور، استراتژی‌های تغییر رفتار، مانند تبادل رفتار، آموزش ارتباط/ حل مسئله را نیز گسترش می‌دهد (Peterson et al, 2009: 432).

یکی دیگر از مضامین پژوهش حاضر مربوط به چالش‌ها و موانع درمان بود. یکی از چالش‌های اصلی، دشواری در پذیرش افکار و احساسات منفی بود، به طوری که برخی شرکت‌کنندگان در مراحل ابتدایی درمان، بیشتر تمایل به اجتناب داشتند و تاب‌آوری کمی از خود نشان می‌دادند که می‌توانست موجب افت روند درمان شود. به علاوه برخی از شرکت‌کنندگان، فرایند درمان را بسیار پیچیده می‌دیدند؛ به‌ویژه زمانی که تغییرات فوری‌ای که مدنظر آنها در رابطه زوجی‌شان بود، مشاهده نمی‌شد. اما در نهایت با صبر و اعتماد نسبت به خودشان و درمانگر و همچنین تلاش‌های مداوم و سازنده، نتایج مثبت از درمان حاصل شد.

همچنین ACT به زوج‌ها کمک کرد تا بیشتر با یکدیگر درباره ارزش‌ها و اهداف زندگی گفت‌وگو کنند و درک بهتری از یکدیگر داشته باشند. در نتیجه با تمرکز بر

ارزش‌های شخصی و مشترک، زوج‌ها، هماهنگی بیشتری در اهداف زندگی فردی و زوجی‌شان کسب کردند و از شدت اختلافاتشان کم شد؛ زیرا زوج‌ها، اختلافات را به عنوان فرصتی برای نزدیک‌تر شدن به اهداف مشترک دیدند و تقویت ارزش‌های مشترک در رابطه، باعث افزایش نزدیکی، صمیمیت، همدلی و تعهد به اهداف مشترک شد. پذیرش آگاهانه احساسات (به‌ویژه احساسات منفی) موجب شد که زوج‌ها، ارتباط عمیق‌تری با خود و همسرشان برقرار کنند و احساس آرامش بیشتر و تنش کمتر در رابطه را گزارش کنند. وقتی زوج‌ها فنون درمان را تمرین و تکرار کردند، احساس رضایت از رابطه افزایش یافت و رشد فردی و مشترک نیز تقویت شد. در واقع تمرکز بر ارزش‌ها و عمل متعهدانه و تمرکز بر لحظه حال، به زوج‌ها کمک کرد تا رابطه‌ای معنادارتر بسازند و در نتیجه رشد فردی و زوجی را تجربه کنند. یعنی ACT با روشن کردن ارزش‌های فردی و رابطه‌ای، متعهد کردن مراجعه‌کنندگان به عمل در خدمت این ارزش‌ها با پیوند دادن ارزش‌ها به اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت و تمرین پذیرش و تمایل به دنبال کردن چنین رفتارهایی حتی در حضور ارزیابی‌های منفی درونی ناخواسته، تغییر رفتار را ارتقا می‌دهد (Peterson et al, 2009: 432).

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد می‌تواند فراتر از بهبود سطح ارتباط، به تغییرات عمیق در نگرش و نظام ارزشی زوجین منجر شود. همان‌طور که شرکت‌کنندگان اشاره کردند، فرایند درمان موجب آگاهی از هیجان‌ها و پذیرش مسئولانه در برابر احساسات شد که این امر به شکل‌گیری تعاملات متقابل سازنده انجامید. این یافته با مطالعات پیشین هم‌راستا است که نشان داده‌اند ACT از طریق افزایش انعطاف‌پذیری روان‌شناختی، توانایی تنظیم هیجان را تقویت کرده و موجب افزایش همدلی، احترام متقابل، صمیمیت زناشویی و در نهایت منجر به بهبود روابط در زوجین می‌شود (فرهمندی و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۰۵). افزون بر این ACT با تأکید بر بیان ارزش‌ها، به‌ویژه ارزش‌هایی که در چارچوب زناشویی مشترک هستند، به کاهش تعارضات بین فردی و افزایش تجربه هیجان‌ات خوشایند و مثبت دامن می‌زند (Khosravi et al, 2025: 196). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که ACT نه تنها در کاهش تعارضات مؤثر است، بلکه ابزاری کارآمد برای ارتقای سلامت روان، تعهد و رضایت در

روابط زناشویی به شمار می‌آید و می‌تواند در برنامه‌های مشاوره پیش از ازدواج یا مداخلات خانواده‌درمانی نیز به کار گرفته شود.

به طور خلاصه بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر و از دیدگاه شرکت‌کنندگان می‌توان این‌طور نتیجه‌گیری کرد که ACT علاوه بر کاهش اختلافات در زوج‌های تازه ازدواج کرده، موجب انعطاف‌پذیری روان‌شناختی و رشد فردی و زناشویی زوج‌ها نیز شد و به آنها کمک کرد تا نسبت به ارزش‌های زندگی که بخش مهمی از آن را همسر و رابطه زناشویی تشکیل می‌دهد، متعهد باشند. تعهد و ارزش‌ها موجب می‌شود که فرد در لحظات دشوار زندگی همچون حین اختلافات و تعارضات، رفتارهای صرفاً واکنشی که به ضرر فرد و رابطه است و موجب پشیمانی می‌شود، بروز ندهند و عملکرد سازنده‌تری نشان دهند که هم به نفع خودشان و هم به نفع رابطه است.

بر این اساس با توجه به نقش مؤثر درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT) در بهبود کیفیت روابط زناشویی و مدیریت اختلافات بین زوجین، پیشنهاد می‌شود سیاست‌های حمایتی و آموزشی در سطح ملی و محلی تقویت شود. توسعه برنامه‌های آموزشی و درمانی ACT در مراکز مشاوره، کلینیک‌های روان‌شناسی و سازمان‌های بهزیستی می‌تواند دسترسی زوج‌ها به مداخلات مؤثر را افزایش دهد. لازم است جلسات گروهی و فردی همراه با آموزش مهارت‌های پذیرش، مدیریت هیجان و همدلی زناشویی به شکل منظم ارائه شود تا زوجین بتوانند بهتر با چالش‌های روزمره مواجه شوند. علاوه بر این ترویج آگاهی عمومی درباره مزایای ACT از طریق کمپین‌های اطلاع‌رسانی و آموزش خانواده‌ها، نقش مهمی در پذیرش این روش درمانی خواهد داشت. سیاست‌های حمایتی باید شامل توانمندسازی مشاوران و روان‌شناسان، فراهم کردن منابع آموزشی و ابزار عملی برای زوجین و ایجاد شبکه‌های حمایتی محلی باشد. همچنین همکاری بین سازمان‌های آموزشی، روان‌شناسی، بهزیستی و مراکز سلامت خانواده می‌تواند اثربخشی این مداخلات را افزایش دهد.

پژوهش حاضر با استفاده از روش کیفی و از دیدگاه زوج‌های تازه ازدواج کرده اجرا شد و در تعمیم‌دهی باید جانب احتیاط را رعایت نمود. از این‌رو پیشنهاد می‌شود در ارتباط با اثربخشی سایر نظریه‌ها و مداخلات از دیدگاه مراجعه‌کنندگان نیز پژوهش‌های

بیشتری صورت گیرد تا در ارتباط با جزئیات اثرگذاری این مداخلات که خیلی از آنها جدید و غیر بومی محسوب می‌شوند، اطلاعات دقیق‌تری حاصل شود. همچنین در ارتباط با اثربخشی ACT بر سایر سازه‌های روان‌شناختی و زناشویی از دیدگاه مراجعه‌کنندگان، پژوهش‌های بیشتری صورت گیرد. پژوهش حاضر، تلویحات مهمی برای مشاوران خانواده و ازدواج دارد تا با استفاده از مفاهیم و فنون ACT موجب غنی‌سازی زندگی زناشویی زوج‌ها، تحکیم خانواده و به تبع آن، پیشگیری از بی‌ثباتی در ازدواج شوند.

منابع

امیری، زهره و اصغر نوروزی و شهنام ابوالقاسمی (۱۴۰۳) «اثربخشی زوج‌درمانی پذیرش و تعهد بر انتظارات زناشویی و هوش ارتباط جنسی در زوجین دارای تعارضات زناشویی»، پویایی‌های روانشناختی در اختلال‌های خلقی، ۳(۴)، صص ۴۵-۶۳.

<https://doi.org/10.61838/kman.pdmd.3.4.4>.

ایزدی، مهنوش و امید مرادی و کاکابرایی (۱۴۰۳) «اثربخشی بسته آموزشی سلامت جنسی بر دانش و نگرش جنسی زنان و مردان در آستانه ازدواج شاغل در دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه»، مجله علوم روان‌شناختی، سال بیست‌وسوم، شماره ۱۳۳، صص ۱۶۵-۱۸۲.

<http://dx.doi.org/10.52547./JPS.23.133.165>.

آرمین، محمد و دیجه عرب شیبانی (۱۴۰۳) «اثربخشی درمان پذیرش و تعهد بر کیفیت زندگی در افراد مبتلا به بیماری مزمن در ایران: مرور نظامند و فراتحلیل»، مجله تحقیقات علوم رفتاری، ۲۲(۳)، صص ۵۶۳-۵۷۴.

<http://dx.doi.org/22.3.15/10.48305>.

پورسید آقایی، زهراسادات و زهرا محمودی و معصومه زیبایی‌نژاد (۱۴۰۳) «تأثیر زوج‌درمانی گروهی بر اساس رویکرد پذیرش و تعهد بر تعارضات زناشویی و طلاق عاطفی زوجین»، مجله روان‌شناسی و روان‌پزشکی شناخت، ۱۱(۳)، صص ۵۴-۶۶.

<http://dx.doi.org/10.32598/shenakht.11.3.54>.

خانجانی وشکی، سحر و عبدالله شفیع‌آبادی و ولی‌اله فرزاد و مریم فاتحی‌زاده (۱۳۹۵) «مقایسه اثربخشی زوج‌درمانی شناختی رفتاری و زوج‌درمانی مبتنی بر پذیرش و تعهد بر صمیمیت زناشویی زوجین متعارض شهر اصفهان»، دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، سال هفدهم، شماره ۴ (پیاپی ۶۶)، صص ۳۱-۴۰.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17352029.1395.14.4.7.5>.

دیده‌بان، رودابه و محمدحسین محبی نورالدین‌وند (۱۴۰۴) «اثربخشی زوج‌درمانی کوتاه‌مدت راه‌حل‌محور بر رضایت جنسی و هم‌جوشی زناشویی در زوجین دارای تعارضات زناشویی»، نشریه پژوهش توان‌بخشی در پرستاری، سال یازدهم، شماره ۳، صص ۱۰۱-۱۱۰.

<http://dx.doi.org/10.22034/IJRN.11.3.101>.

ربانی، شیرین و محمدمسعود دیاران و فهیمه نامدارپور (۱۴۰۱) «بررسی کیفی علل تعارض زوجین در یک مطالعه اکتشافی»، مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، سال شصت‌وپنجم، شماره ۵، صص ۱-۵.

<https://doi.org/10.22038/mjms.2022.67921.4027>.

رستمی، مهدی و شکوه نوایی نژاد و ولی الله فرزاد (۱۳۹۸) «آسیب شناسی مشکلات زوجین در مرحله نامزدی: یک مطالعه کیفی»، روان شناسی خانواده، سال ششم، شماره ۱، صص ۵۵-۶۸.

<https://doi.org/10.29252/ijfp.6.1.55>.

رضایپور میر صالح، یاسر و ملیحه مصیبی و زهرا خندقی و بتول ناظمی (۱۴۰۰) «شناسایی و سطح بندی عوامل مؤثر بر تعارضات اولیه زناشویی در زوجین تازه ازدواج کرده با رویکرد مدل سازی ساختاری تفسیری (ISM)»، خانواده پژوهی، سال هفدهم، شماره ۴، صص ۵۴۱-۵۶۰.

<https://doi.org/10.52547/JFR.17.4.541>.

رهبری، شکرانه و ابراهیم نعمتی و معصومه اسمعیلی (۱۴۰۰) «الگوهای ارتباطی در زنان دارای تعارض زناشویی: یک مطالعه کیفی»، فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده، سال شانزدهم، شماره ۵۵، صص ۸۳-۱۱۳.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454955.1400.16.55.4.0>.

عبداللهی، اصغر و حسن احدی و بیوک تاجری و کبری حاجی علی زاده (۱۴۰۰) «تدوین الگوی مفهومی عوامل شکل دهنده طلاق در پنج سال اول زندگی: یک مطالعه داده بنیاد»، مجله علوم روان شناختی، سال بیستم، شماره ۹۷، صص ۱-۱۲.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17357462.1400.20.97.10.7>.

عظیمی فر، شیرین و مریم السادات فاتحی زاده و فاطمه بهرامی و احمد احمدی و احمد عابدی (۱۳۹۵) «مقایسه اثربخشی زوج درمانی شناختی- رفتاری و درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد بر افزایش شادی زناشویی زوجین ناراضی شهر اصفهان: یک پژوهش مورد منفرده»، مجله روان شناسی و روان پزشکی شناخت، سال سوم، شماره ۲، صص ۵۶-۸۱.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25886657.1395.3.2.1.2>.

عقیلی، سیدمجتبی و فاطمه یزدانی مهر (۱۴۰۲) «اثربخشی درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد به شیوه مجازی بر پریشانی روان شناختی، تاب آوری و مشکلات خواب در معلمان در دوران همه گیری شیوع کرونا»، فصلنامه علمی فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال یکم، شماره ۴۶، صص ۱۴۵-۱۶۴.

<https://www.doi.org/10.22034/ciu.2023.46.145>.

فصاحتی، شیده و علی کوپکن شیرافکن و محمد قمری (۱۴۰۲) «اثربخشی درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد بر نگرش به ازدواج و ملاک های انتخاب همسر در دانشجویان مجرد»، پژوهش های مشاوره، سال بیست و دوم، شماره ۸۸، صص ۱۷۲-۱۴۸.

<https://dx.doi.org/10.18502/qjcr.v22i88.15458>.

قربانی، وجیهه و رویا فرنودی مهر و سمانه سلطان آبادی و نرگس یگانه (۱۴۰۰) «تأثیر درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد (ACT) بر اضطراب، استرس و رضایت زناشویی افراد متأهل مبتلا به سرطان پستان»، رویش روان شناسی، ۱۰(۸)، صص ۱۰۳-۱۱۴.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2383353.1400.10.8.5.9>.

ناجی اصفهانی، زهرا و جهانگیر جهانگیری و عبدالعلی لهسایی‌زاده (۱۳۹۷) «کاوش در چگونگی حل مسئله در بین همسران تازه ازدواج کرده شهر اصفهان»، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، سال بیست‌ویکم، شماره ۸۱، صص ۸۳-۱۰۹.

<https://doi.org/10.22095./JWSS.2018.89246>.

ولایتی، الهه و محمدرضا نیلی احمدآبادی و اسماعیل زارعی زوارکی و پرویز شریفی درامدی (۱۳۹۷) «طراحی الگوی آموزشی مبتنی بر نظریهٔ بارشناختی براساس تحلیل محتوای کیفی و اعتباریابی

درونی و بیرونی آن»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، سال چهاردهم، شماره ۴۹، صص ۱-۲۷.

<https://doi.org/10.22054/jep.2019.9326.1360>

Aalami, Mahdi, Taimory, Saeed & Ahi, Ghasem. (2020) The Efficacy of Acceptance and Commitment Therapy (ACT) on Marital Conflicts and Improvement of Intimacy in Divorce Applicant Couples. *Quarterly Journal of Social Work*, 9(3), 12-19.

<http://dx.doi.org/10.52547/rbs.18.1.13>

Ahmadi, Khodabksh, Rezazade, Majid, Saadat, Hassan, Kimiaei, Seyed Ali, & Hoseyn Zade, Nima. (2015) Contribution of marital conflict to marital quality in short and long-term marriages: An actor-partner interdependence model. *Journal of education and health promotion*, 4, 42.

<https://doi.org/10.4103/2277-9531.157228>

Aravind, Arya, Agarwal, Manju, Malhotra, Shahzadi, & Ayyub, Sayma (2025) Effectiveness of acceptance and commitment therapy on mental health issues: a systematic review. *Annals of Neurosciences*, 32(4), 321-327.

doi: 10.1177/0972753124130074/10.1177.

Armanpanah, Azadeh, Sajjadian, Ilnaz, & Nadi, Mohammad Ali. (2020) The mediating role of marital conflicts in the relationship between communication beliefs, emotional disorders, marital relationships, and marital satisfaction of women with addicted spouses.

<https://dx.doi.org/10.29252/etiadjpajohi.14.55.9>

Beris Letafati, Ramin, Kiani, Ahmad Reza, & Sheykhosslami, Ali. (2024) Comparison of the Effectiveness of the Schema Mode Tand Emotional-focused Therapy on Emotional Adjustment in New Married Couples with Conflict. *Journal of Counseling Research*.

<https://doi.org/10.18502/qjcr.v23i89.15790>

Brassington, Lindsay, Ferreira, Nuno Bravo., Yates, Shona, Fearn, Jackie, Lanza, Pam, Kemp, Kim, & Gillanders, David. (2016) Better living with illness: A transdiagnostic acceptance and commitment therapy group intervention for chronic physical illness. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 5(4), 208-214.

<https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2016.09.001>.

Braun, Virginia, & Clarke, Victoria (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

- <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Camisasca, Elena, Miragoli, Sarah, & Di Blasio, Paloa. (2016) Families with distinct levels of marital conflict and child adjustment: Which role for maternal and paternal stress?. *Journal of Child and Family Studies*, 25(3), 733-745.
<https://doi.org/10.1007/s10826-015-0261-0>.
- Dewhurst, Edell, Novakova, Barbora, & Reuber, Markus. (2015) A prospective service evaluation of acceptance and commitment therapy for patients with refractory epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 46, 234-241.
<https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2015.01.010>.
- Dildar, Saadia, Sitwat, Aisha, & Yasin, Sumaira. (2013) Intimate enemies: Marital conflicts and conflict resolution styles in dissatisfied married couples. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 15(10), 1433-1439.
<https://doi.org/10.5829/idosi.mejsr.2013.15.10.11581>.
- Dinmohaamadpour, Malihe, Tavanaei, Solmaz, Kabiri, Elnaz, Hajjyousefi, Elaheh, Beki Ardekani, & Mohebian, Mehran. (2024) The Effectiveness of Systemic Family Therapy on Marital Conflicts and Marital Burnout of Couples. *Iranian Evolutionary Educational Psychology Journal*, 6(2), 157-169.
<https://doi.org/10.22034/6.2.157>.
- Fung, Kenneth. (2015) Acceptance and commitment therapy: Western adoption of Buddhist tenets?. *Transcultural Psychiatry*, 52(4), 561-576.
<https://doi.org/10.1177/1363461514537544>.
- Hayes, Steven C, Luoma, Jason B, Bond, Frank W, Masuda, Akihiko, & Lillis, Jason. (2006). Acceptance and commitment therapy: Model, processes and outcomes. *Behaviour research and therapy*, 44(1), 1-25.
<https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.06.006>.
- Ito, Masahiro, & Muto, Takashi. (2020) Effectiveness of acceptance and commitment therapy for irritable bowel syndrome non-patients: A pilot randomized waiting list controlled trial. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 15, 85-91.
<https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2019.11.009>.
- Kämper, Ella., Katajavuori, Nina, & Asikainen, Henna (2025). Effects of an ACT-based online intervention on university students' psychological flexibility, well-being and study skills. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 22(2), 1-26.
<https://doi.org/10.53761/pgsppe36>.
- Khosravi, Farajullah, Mirzamani Bafghi, Seyed Mahmood, & Jaafari Roshan, Marjan Roshan. (2025) Effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy on Conflict Resolution Strategies in Conflicting Couples. *Iranian Evolutionary Educational Psychology Journal*, 7(1), 189-200.
<https://doi.org/10.22034/7.1.189>.
- Lavner, Justin A, Karney, Benjamin R, & Bradbury, Thomas N. (2014) Relationship problems over the early years of marriage: stability or change?. *Journal of family psychology: JFP: journal of the Division of Family*

Psychology of the American Psychological Association (Division 43), 28(6), 979-985.

<https://doi.org/10.1037/a0037752>.

Mohammadian, Shabnam, Asgari, Parviz, Makvandi, Behnam, & Naderi, Farah. (2021) Effectiveness of acceptance and commitment therapy on anxiety, cognitive avoidance, and empathy of couples visiting counseling centers in Ahvaz City, Iran. *Journal of Research and Health*, 11(6), 393-402.

<https://dx.doi.org/10.32598/JRH.11.6.1889.1>.

Naderi Moghaddam, Nahide., Panah Ali, Ali, Aghdasi, Ali Naghi , & Hejazi, Masoud. (2023) The Effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy on Marital Conflict and Emotional Divorce of Women Facing Divorce. *Women's Health Bulletin*, 10(2), 122-132.

<https://doi.org/10.30476/whb.2023.97237.1204>.

Öst, Lars Göran. (2014) The efficacy of acceptance and commitment therapy: an updated systematic review and meta-analysis. *Behaviour research and therapy*, 61, 105-121.

<https://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2014.07.018>.

Panton, K. R, Bebbington, K, Finlay-Jones, A, Bufacchi T, Davey, M, Smith, M, & Fried, L. (2025) Acceptance and Commitment Therapy (ACT) intervention in adolescents with type 1 diabetes: A pilot and feasibility study. *Journal of Health Psychology*, 13591053251328961.

<https://doi.org/10.1177/13591053251328961>.

Peterson, Brennan D., Eifert, Georg H, Feingold, Tal, & Davidson, Sarah. (2009) Using Acceptance and Commitment Therapy to treat distressed couples: A case study with two couples. *Cognitive and Behavioral Practice*, 16(4), 430-442.

<https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2008.12.009>.

Saunders, Benjamin, Sim, Julius, Kingstone, Tom, Baker, Shula, Waterfield, Jackie, Bartlam, Bernadette, ... & Jinks, Clare. (2018) Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & quantity*, 52(4), 1893-1907.

<https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>.

Yu, Lin., & McCracken, Lance M. (2016) Model and processes of acceptance and commitment therapy (ACT) for chronic pain including a closer look at the self. *Current pain and headache reports*, 20(2), 12.

<https://doi.org/10.1007/s11916-016-0541-4>.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره شانزدهم، تابستان ۱۴۰۴: ۱۸۳-۱۵۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

آسیب‌شناسی سرمایه اجتماعی معلمان در نظام آموزش و پرورش

لیلا جعفری *

حسن غنیمتی **

لیلا نصراللهی وسطی ***

چکیده

پژوهش حاضر با هدف فهم بازتولید سرمایه اجتماعی در میان معلمان آموزش و پرورش صورت گرفته است. روش این پژوهش، کیفی و از نوع نظریه‌ی زمینه‌ای بوده است. جامعه مورد مطالعه این پژوهش، ۳۵ نفر از معلمان شهر تهران بوده که به صورت هدفمند و نظری و با رعایت ملاک اشباع نظری انتخاب شدند. همچنین روش گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر از نوع مصاحبه عمیق بوده، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار MAXQDA استفاده شده است. بر این اساس در پژوهش حاضر، ۳۷ مقوله فرعی و ۱۰ مقوله اصلی از متن مصاحبه‌ها استخراج شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که شرایط علی (مشارکت و اعتماد و اقدامات مسئولان) موجب بروز بازتولید سرمایه اجتماعی معلمان شده است و

* دانشجوی دکتری رشته جامعه‌شناسی گرایش اقتصاد و توسعه، دانشکده ادبیات، علوم انسانی و اجتماعی، واحد

leilajafari6660@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-0863-5433>

** نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم اجتماعی - جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران غرب،

h-ghanimati@sbu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-4167-5648>

*** استادیار گروه علوم اجتماعی - جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات، علوم انسانی و اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات،

Leila.nasrolahi@iau.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-7586-1663>

راهبردهایی چون مدیریت دانش و بهبود خدمات رفاهی تحت تأثیر شرایط زمینه‌ای (مشکلات و مسائل شغلی و تعارضات درونی) و شرایط مداخله‌گر (حمایت ساختار و حمایت اجتماعی) است. پیامدهای حاصل از راهبردهای یادشده نیز عبارت بوده‌اند از: افزایش و ارتقای سرمایه اجتماعی و بهبود کیفیت تدریس. در نهایت نتایج پژوهش حاضر نشان داد که ایجاد بستر نقدپذیری، برقراری عدالت سازمانی و رفع احساس تبعیض یا نابرابری، موجب از بین رفتن دلسردی و تقویت همدلی میان معلمان می‌شود. این رویکرد نه تنها روحیه کار جمعی را تقویت می‌کند، بلکه از فرسایش تدریجی سرمایه اجتماعی مدرسه نیز جلوگیری به عمل می‌آورد.

واژه‌های کلیدی: آموزش و پرورش، سرمایه اجتماعی، معلمان، مدرسه و شهر تهران.

مقدمه و بیان مسئله

نهاد آموزش و پرورش از خرده‌نظام‌های مهم جوامع مدرن محسوب می‌شود و به منزله بارزترین نمود سرمایه‌گذاری نیروی انسانی، نقش اصلی را در توسعه سرمایه انسانی و پیشرفت جوامع بشری ایفا می‌کند. نقش آموزش و پرورش در توسعه سرمایه انسانی به قدری حائز اهمیت است که بسیاری از اندیشمندان، منابع انسانی متخصص و ماهر را بزرگ‌ترین دارایی و سرمایه اصلی یک جامعه قلمداد می‌کنند. به همین دلیل می‌توان به آموزش و پرورش به عنوان یک سرمایه ملی نگریست و آن را جزء سرمایه‌های بارز که در وجود انسان‌ها ذخیره می‌شود، به حساب آورد (میرزانی، ۱۳۸۹: ۲). نهاد آموزش و پرورش از یکسو، استعدادها و توانایی‌های نیروی کار را شکوفا می‌سازد و زمینه کاربرد فناوری برتر و بالاتر را برای نیروی کار فراهم می‌کند و از سوی دیگر، هرگونه وابستگی و استعمارزدگی را بر یک ملت سد می‌کند و زمینه استقلال سیاسی و فرهنگی جوامع را فراهم می‌نماید (صافی، ۱۳۷۵: ۸). بنابراین می‌توان گفت که کارکردهای نهاد آموزش و پرورش نسبت به سایر نهادها، اهمیت و حساسیت بیشتری دارد و باید به این نهاد توجه بیشتری شود (موسوی و شریفی ۱۳۸۷: ۲۵).

در این راستا، مدرسه به منزله رکن اساسی تعلیم و تربیت رسمی در تحقق هدف‌های آموزش و پرورش کوشش می‌کند. معلمان به عنوان عناصر کلیدی این سازمان محسوب می‌شوند و در این هدف، نقش اساسی را ایفا می‌کنند. معلم به عنوان یکی از ارکان آموزش و پرورش، نقش اساسی در کیفیت آموزش و در نتیجه یادگیری دارد. توفیق یا شکست برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی و پرورشی هر نظام و هر کشور به معلمان بستگی دارد. در سازمان آموزش و پرورش که هدف آن، تربیت و تعلیم نسل آینده است و به جهتی در فراهم‌سازی نیروی کار آموزش‌دیده نیز عمل می‌نماید، عناصر و عوامل چندی، تأثیرگذار و نقش‌آفرین هستند که از میان آنها نقش معلم از همه مبرزتر و مهم‌تر است. سکان هدایت نسل فردا در حقیقت در دستان معلمانی قرار دارد که در مدارس کشور مشغول به کار هستند. بهره‌وری و کارآمدی این نیروها مرهون عوامل مختلفی است که یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر معلمان، سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از اساسی‌ترین مقوله‌ها در تحلیل‌های اجتماعی و

اقتصادی، اهمیتی انکارناپذیر در تحولات جوامع معاصر دارد (ر.ک: غلامی، ۱۴۰۳). سرمایه اجتماعی به عنوان ابزاری برای درک روابط اجتماعی که زیربنای سیستم‌های اجتماعی اثربخش است، به کار می‌رود و مبنای مزیت سازمانی شناخته شده است. پرسش اصلی در بیشتر تحقیقات برای مطالعات سازمانی این است که چگونه سرمایه اجتماعی در محیط کار افزایش می‌یابد؟ چگونه می‌توان آن را افزایش داد؟ (نصرافهانی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۳۴).

یکی از مهم‌ترین، پیچیده‌ترین و گسترده‌ترین سازمان‌های اجتماع، نظام آموزش و پرورش است. توجه به معلمان به عنوان یکی از ارکان مهم آموزش و پرورش، حساسیت خاصی را می‌طلبد. معلمان در خط مقدم این نظام به اجرای برنامه‌های تربیتی می‌پردازند و تحقق بخش عمده‌ای از اهداف سازمان در دست آنهاست. در واقع سرمایه اجتماعی در ایجاد و توسعه آموزش و پرورش، نقش مؤثری داشته است (ر.ک: فرح‌بخش و دیگران، ۱۳۹۴) در نتیجه توجه به روند کاهشی سرمایه اجتماعی معلمان و بازتولید آن، بسیار حائز اهمیت است.

نتایج مطالعات نشان داده است که در میدان آموزشی، معلمانی که دارای سرمایه اجتماعی و فرهنگی بیشتری هستند، اثربخشی آموزشی بیشتری نیز دارند. در نتیجه برای دستیابی به اثربخشی آموزشی، فقط توجه به ویژگی‌های فردی (مهارت، دانش، توانایی‌ها و استعدادها) کافی نیست؛ بلکه تلاش برای تغییر و بهبود وضعیت‌های اجتماعی و فرهنگی نیز ضرورت دارد (ر.ک: محمدی و دیگران، ۱۳۹۱) و کاهش اثربخشی آموزشی معلمان به‌مثابه امری اجتماعی است. اگر این فرض رایج را بپذیریم که کارکرد نهاد آموزش و پرورش، جامعه‌پذیر کردن افراد، انتقال میراث فرهنگی جامعه به نسل‌های نوظهور و ایجاد تغییرات مطلوب در نگرش‌ها و رفتارهای آدمیان است (درسلر و ویلیس^۱، ۱۳۸۸: ۳۸۹)، تبیین سازوکارهای تأثیرپذیری میدان آموزشی از نوع و میزان سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت، از آن حیث واجد اهمیت است که امروزه نهاد آموزش و پرورش، یکی از عوامل اصلی توسعه و تغییرات اجتماعی / سیاسی یا بالعکس، بازتولیدگر وضع موجود است. در نتیجه باید به بازتولید سرمایه اجتماعی، توجه ویژه‌ای شود. همچنین کاهش سرمایه اجتماعی، کاهش کیفیت خدمات آموزشی را به همراه داشته است که این خود باعث افزایش احساس نابرابری اجتماعی در بین

دانش‌آموزان شده است (ر.ک: نواح و دیگران، ۱۴۰۱).

از این‌رو بررسی و آسیب‌شناسی سرمایه اجتماعی معلمان می‌تواند عامل مهمی در ارتقای کیفیت آموزش و پرورش در مدرسه شود. سرمایه اجتماعی می‌تواند بر روابط حرفه‌ای معلمان، اثر مثبت داشته باشد و ارتباط صمیمانه و نزدیکی بر اساس همکاری بین معلمان به وجود آورد. آگاهی و اطلاع از میزان سرمایه اجتماعی آنان و دانستن اینکه این مؤلفه‌های مهم تا چه میزانی بازتولید می‌شود، از نظر کاربردی برای هر نوع برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درباره معلمان این کشور، بسیار مؤثر واقع می‌شود. سازمان‌هایی که با هدف بهبود منابع انسانی سرمایه‌گذاری می‌کنند، نمی‌توانند از اهمیت نقش سرمایه اجتماعی غفلت ورزند. بقا و تداوم فعالیت‌ها در سازمان‌ها و نهادها به چگونگی عملکرد کارکنان بستگی دارد و امروزه نقش انسان‌ها در توفیق تحقق اهداف سازمان‌ها و ارتقای سرمایه اجتماعی، بسیار محرز است.

بر اساس آنچه گفته شد، هدف پژوهش حاضر، آسیب‌شناسی شرایط و زمینه‌های بازتولید سرمایه اجتماعی در نزد معلمان آموزش و پرورش شهر تهران است. این پژوهش به دنبال ارائه مدلی برای بازتولید سرمایه اجتماعی در محیط کار معلمان این شهر است تا به واسطه آن بتواند راهکارهایی برای بازتولید سرمایه اجتماعی ارائه دهد. بنابراین پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه: «چگونه می‌توان سرمایه اجتماعی را در بین معلمان بازتولید و روند نزول و افول آن را متوقف نمود؟»

پیشینه پژوهش

در یک دهه اخیر در کشور، مطالعات متفاوتی درباره سرمایه اجتماعی صورت گرفته است که بخشی از آنها در نسبت با سرمایه اجتماعی معلمان بوده است که در ادامه به برخی از آنها که در ارتباط با موضوع این پژوهش است می‌پردازیم.

نتایج پژوهش بهرامی کن کیود و همکاران (۱۴۰۴) نشان داد که نظام‌های آموزشی که بر آموزش مهارت‌های اجتماعی، همکاری، اعتماد و مشارکت اجتماعی تأکید دارند، نقش مهمی در تقویت سرمایه اجتماعی ایفا می‌کنند. علاوه بر این مدیریت مؤثر و سیاست‌گذاری هدفمند می‌تواند بستر مناسبی برای توسعه سرمایه اجتماعی در سطح جامعه فراهم آورد.

در مطالعه‌ای دیگر، پودینه و همکاران (۱۴۰۴) به این نتیجه رسیدند که سرمایه اجتماعی باعث افزایش سطح تعاملات مثبت، حس تعلق، همکاری گروهی و اعتماد متقابل در کلاس شده و از سوی معلمان نیز قابل اجرا، کاربردی و موجب تقویت فرهنگ مدرسه دموکراتیک است.

نتایج مطالعات دالوند و همکاران (۱۴۰۳) نشان داد که نظام آموزش و پرورش در صورت برخورداری از اهداف روشن، محتوای غنی، مشارکت خانواده و جامعه و تقویت مهارت‌های اجتماعی می‌تواند نقشی بی‌بدیل در پرورش هویت مشترک، گسترش پیوندهای اجتماعی و کاهش شکاف‌های فرهنگی و طبقاتی ایفا کند.

همچنین در مقاله‌ای دیگر، ابراهیمی (۱۴۰۳) نشان داد که همبستگی مستقیم و مثبت بین متغیرهای مورد مطالعه یعنی سرمایه اجتماعی و تعهد حرفه‌ای وجود دارد؛ یعنی هرچه میزان سرمایه اجتماعی بالاتر رود، میزان تعهد حرفه‌ای نیز افزایش می‌یابد. قادری و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که سرمایه اجتماعی در معلمان اداره آموزش و پرورش استان کردستان با ظرفیت سازمانی، رابطه مثبت و معناداری دارد.

نتایج مطالعه غلامی (۱۴۰۳) نشان می‌دهد که تقویت ابعاد مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی می‌تواند به طور مؤثری رضایت شغلی معلمان را ارتقا دهد و بر کیفیت آموزش و محیط کاری آنان تأثیر بگذارد.

در مطالعه‌ای دیگری، محیطی (۱۴۰۲) به این نتیجه رسید که مؤلفه‌هایی چون اعتماد میان معلمان، دانش‌آموزان و والدین، تقویت شبکه اجتماعی و ترویج هنجارهای اجتماعی مثبت از طریق برنامه‌های آموزشی و فعالیت‌های مشارکتی، نقش مهمی در بازتولید سرمایه اجتماعی دارد.

همچنین پژوهش گودینی و همکاران (۱۴۰۲) نشان داد که بین ابعاد سرمایه اجتماعی که شامل اعتماد، شبکه‌ها و همکاری و تعاون است، با مدیریت دانش، رابطه معناداری وجود دارد.

از سوی دیگر، نتایج پژوهش امام قیسی و همکاران (۱۴۰۲) نشان داد که وجود میزان قابل قبولی از سرمایه اجتماعی موجب تسهیل کنش اجتماعی می‌شود، به طوری که در مواقع بحرانی می‌توان از سرمایه اجتماعی به عنوان اصلی‌ترین منبع حل مشکلات

و اصلاح فرآیندها بهره برد. شناسایی عوامل مؤثر در تقویت یا تضعیف سرمایه اجتماعی، اهمیت بسزایی دارد.

همچنین در مطالعه‌ای دیگر، افرازی و آهسته (۱۴۰۱) به این نتیجه رسیدند که با افزایش سرمایه اجتماعی، اشتیاق شغلی معلمان افزایش خواهد یافت.

در میان مطالعات خارجی نیز در مطالعه‌ای که ایگناسیو بارنزچا و ازکیل گومز کاریده (۲۰۲۵) انجام دادند، نتایج نشان داد که برنامه‌های یادگیری خدمت‌محور در این مدارس عمدتاً بر تقویت همبستگی اجتماعی میان دانش‌آموزان تمرکز دارد و بیشتر به نیازها و علایق خود دانش‌آموزان پاسخ می‌دهد، در حالی که صدای جوامع محروم، کمتر شنیده می‌شود.

نتایج مطالعه برهانو (۲۰۲۴) نیز نشان داد که مدیران با تشکیل گروه‌های اجتماعی مختلف، تسهیل مشارکت خانواده و جامعه، ایجاد فرهنگ مدرسه‌ای مراقبتی، همکاری با انجمن والدین - دانش‌آموزان - معلمان و شبکه‌های اجتماعی دیگر و تعیین اهداف مشترک مدرسه‌ای، به توسعه سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان کمک کردند.

همچنین یافته‌های پژوهش دولفر و همکاران (۲۰۲۳) نشان داد که بی‌اعتمادی موجب تضعیف سرمایه اجتماعی و کاهش ماندگاری معلمان می‌شود. همچنین نتایج پژوهش کئونگ و آلان چونگ (۲۰۲۳) نشان داد که سرمایه اجتماعی پیوندی عمدتاً در فعالیت‌های توسعه حرفه‌ای معلمان شکل می‌گیرد، در حالی که سرمایه اجتماعی پل‌زنی از طریق مشارکت فعال والدین تقویت می‌شود. همچنین امکان به‌کارگیری سرمایه اجتماعی ارتباطی از طریق تعامل بین مدارس و شبکه‌های اجتماعی گسترده‌تر در جامعه وجود دارد. بهره‌گیری از این سرمایه‌های اجتماعی می‌تواند به پیشبرد و تسهیل روش‌های یادگیری مبتنی بر بازی کمک کند و نقش مهمی در ارتقای کیفیت آموزش کودکان ایفا نماید.

همان‌طور که می‌بینیم، مطالعات قبلی از دو جنبه با مطالعه حاضر متفاوت هستند؛ نخست اینکه این مطالعات اغلب با رویکرد کمی و در قالب پیمایش انجام شده‌اند. دوم اینکه این مطالعات اغلب به روش مراجعه به اسناد قبلی و یا در سطح کلان یعنی سازمانی یا با مراجعه به صاحب‌نظران و استادان و مدیران ارشد حوزه مدیریت آموزشی

و آموزش و بهسازی انجام شده است و در آنها به صورت مفرد و به روش کیفی، معلمان را به عنوان یک عنصر اساسی مورد توجه قرار نداده‌اند. بر این اساس تفاوت مهم پژوهش حاضر با مطالعات قبلی، توجه به فهم بازتولید سرمایه اجتماعی در میان معلمان و آسیب‌شناسی آن است که با استفاده از روش کیفی صورت می‌گیرد.

مبانی نظری

به باور بوردیو^۱ به واسطه سرمایه اجتماعی، افراد در موقعیت‌ها، روابط گروهی و شبکه‌های اجتماعی عضو می‌شوند که این امر موجب دسترسی به فرصت‌ها، اطلاعات، منابع مادی و موقعیت اجتماعی برای فرد می‌شود. از نظر او، سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که این نوع سرمایه، دو عنصر دارد: نخست روابط اجتماعی که افراد را قادر به دستیابی منابعی می‌کند که دیگران یعنی هم‌گروهی‌هایش، صاحب آنها هستند و دوم، مقدار و کیفیت منابعی که برای فرد حاصل می‌شود. سرمایه اجتماعی، این امکان را برای فرد فراهم می‌آورد که به منابعی مانند اطلاعات، فرصت‌های اقتصادی و آموزشی دست یابد. باید توجه داشت که این منابع و اطلاعات به سبب عضویت فرد در شبکه‌های اجتماعی برایش فراهم شده‌اند و در اختیار دیگر اعضای گروه قرار دارند (موزلیس، ۱۳۹۴: ۳).

پاتنام معتقد است که اگر در مناطقی چون توسکانی و امیلیا رومانا در شمال ایتالیا، پیشرفت و توسعه به چشم می‌خورد، ناشی از وجود سازمان‌های مدنی فعال، شهروندان مشارکت‌جو، شبکه‌های اجتماعی و سیاسی که به صورت افقی سازمان‌دهی شده‌اند و ارزش‌هایی از قبیل همبستگی و درستکاری تقویت شده است. در مقابل در مناطقی چون کالابریا و سیسیل که مفهوم شهروندی، رشد چندانی نداشته است، میزان مشارکت در نهادهای اجتماعی و مسائل عمومی، اندک است و وابستگی به دولت برای حل معضلات جامعه، بسیار بالاست. پاتنام معتقد است که دلیل توسعه و ثروتمند شدن برخی از مناطق ایتالیا نسبت به برخی دیگر از مناطق، مدنیت آنها و به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی نهفته در هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی می‌باشد (Putnam, 1993: 91).

فوکویاما، سرمایه اجتماعی را به عنوان «توانایی‌ای که از رواج اعتماد در جامعه یا

1. Bourdieu

بخش‌های خاصی از آن ناشی می‌شود» تعریف می‌کند (Fukuyama, 1995: 24). او استدلال می‌کند که اعتماد اجتماعی در برخی جوامع زیاد، ولی در برخی دیگر به میزان کمی وجود دارد. جوامعی که اعتماد اجتماعی بیشتری دارند، سرمایه اجتماعی بیشتری نیز تولید می‌کنند و بنابراین برای پیشرفت اقتصادی و دستیابی به رفاه، مجهزتر هستند. این بدان معناست که سرمایه اجتماعی، تابعی از اعتماد اجتماعی است که حضور آن در جامعه برای رشد اقتصادی، ضروری است. با این حال فوکویاما تأکید می‌کند که «سرمایه اجتماعی، بوته اعتماد و حیاتی برای سلامت اقتصاد بر ریشه‌های فرهنگی است» (Fukuyama, 1995: 33).

از نظر کلمن^۱، آگاهی اجتماعی از اشکال مهم سرمایه اجتماعی است. به نظر وی، توانایی بالقوه دستیابی به اطلاعات به میزان برقراری روابط اجتماعی افراد، وابستگی کامل و تام دارد. از آنجایی که شرط لازم برای انجام کنش، داشتن اطلاعات است، او، داشتن کانال‌های ارتباطی برای کسب اطلاعات را در زمره اشکال سرمایه اجتماعی قرار می‌دهد. کسب اطلاعات در جامعه به سادگی میسر نمی‌شود و دستیابی به آن، مستلزم پرداخت هزینه است (کلمن، ۱۳۹۰: ۳۶۶).

از نظر برکمن، حمایت اجتماعی از یک بُعد به انواع مختلفی از قبیل حمایت عاطفی، ابزاری، اطلاعاتی و ارزیابانه تقسیم می‌شود. حمایت عاطفی با میزان محبت و علاقه، درک، اعتماد و ارزشی که فرد از دیگری دریافت می‌کند، مرتبط است. این نوع حمایت در اکثر مواقع به وسیله شخص مطمئن و مورد اعتماد به فرد ارائه می‌شود. حمایت ابزاری (اقتصادی) به کمک و مساعدت افراد برای برطرف کردن نیازهای مادی اطلاق می‌شود که به صورت پرداخت پول یا نیروی کار صورت می‌گیرد. حمایت ارزیابانه به کمک برای تصمیم‌گیری و ارائه پیشنهادها مناسب اشاره می‌کند و حمایت اطلاعاتی نیز با تهیه خبر و اطلاعات درباره برطرف کردن نیازهای خاص، مرتبط است (Berkman, 2000: 848).

به طور کلی نظریه‌های سرمایه اجتماعی، چارچوب مفیدی برای درک اهمیت شبکه‌های اجتماعی، هنجارها و اعتماد متقابل در جوامع انسانی ارائه می‌دهند. با این

حال این نظریه‌ها با انتقادهایی نیز مواجه‌اند و نیازمند اصلاح و توسعه هستند. به‌ویژه لازم است که این نظریه‌ها به‌طور جدی‌تری به مسئله افول سرمایه اجتماعی و پیامدهای منفی آنها نیز پردازند. علاوه بر این باید به ساختارهای قدرت و نقش آنها در توزیع و بازتولید سرمایه اجتماعی، توجه بیشتری شود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کیفی بوده، با استفاده از روش نظریه‌زمینه‌ای انجام می‌شود. جامعه مورد مطالعه پژوهش حاضر، معلمان شاغل در نظام آموزش و پرورش شهر تهران بوده‌اند که با استفاده از روش نمونه‌گیری غیر احتمالی هدفمند انتخاب شده‌اند. فرآیند انتخاب نمونه و تحلیل داده‌ها تا زمانی ادامه یافته است که به اشباع نظری رسیدیم؛ یعنی دیگر داده‌ جدیدی از تحلیل مصاحبه‌ها حاصل نشده است. بر این اساس حجم نمونه پژوهش حاضر، ۳۵ نفر است.

سؤالات به‌گونه‌ای طراحی شدند که به شرکت‌کننده اجازه دهند به‌طور آزادانه و بدون محدودیت، تجربه‌ها و دیدگاه‌های خود را بیان کند. این سؤالات جهت‌دار نبودند، برای تعیین روایی در پژوهش از روش اعتبار اعضا استفاده شده است؛ به این صورت که نتایج نهایی پژوهش به نمونه‌های مورد مطالعه برگردانده شد و پس از تأیید، چنین نتیجه گرفته شد که تحقیق از اعتبار مطلوب برخوردار است. همچنین برای اعتباریابی یافته‌ها از معیارهای لینکلن و گوبا نیز استفاده شد. برای بهبود مصداق‌سنجی، محقق از تکنیک‌هایی مانند مثلث‌بندی استفاده کرد. محقق برای افزایش انتقال‌پذیری، زمینه تحقیق و شرایط آن را به‌طور دقیق توصیف کرد تا دیگران بتوانند ارزیابی کنند که آیا نتایج به شرایط مشابه قابل تعمیم است یا خیر. همچنین با استفاده از اتکاپذیری، محقق فرآیند تحقیق خود را به‌طور شفاف مستند کرد و برای اطمینان از تأییدپذیری، محقق فرآیند تجزیه و تحلیل داده‌ها و استنتاج‌ها را به‌طور شفاف گزارش کرد. در جدول شماره (۱)، سیمای مشارکت‌کنندگان در پژوهش آمده است.

جدول ۱- سیمای مشارکت‌کنندگان در پژوهش

مقطع	نوع مدرسه	میزان حقوق (میلیون تومان)	سابقه کار	میزان تحصیلات	سن	کد مصاحبه
متوسطه اول	دولتی	۱۷	۱۰	کارشناسی	۳۴	۰۱
دبستان	دولتی	۱۴	۵	کارشناسی	۲۹	۰۲
متوسطه دوم	هیئت امنایی	۱۶	۹	کارشناسی	۳۲	۰۳
دبستان	غیر انتفاعی	۱۷	۱۶	کارشناسی ارشد	۴۰	۰۴
متوسطه دوم	هیئت امنایی	۱۳	۴	کارشناسی	۲۸	۰۵
دبستان	دولتی	۱۶	۱۰	کارشناسی	۳۶	۰۶
متوسطه دوم	نمونه دولتی	۱۹	۱۷	کارشناسی ارشد	۴۵	۰۷
متوسطه دوم	نمونه دولتی	۲۲	۲۷	کارشناسی	۵۲	۰۸
دبستان	دولتی	۱۹	۱۶	کارشناسی	۴۰	۰۹
متوسطه دوم	دولتی	۱۷	۱۵	کارشناسی ارشد	۳۸	۰۱۰
متوسطه دوم	دولتی	۱۵	۱۰	کارشناسی ارشد	۳۲	۰۱۱
متوسطه دوم	دولتی	۲۴	۳۲	دکتری	۵۵	۰۱۲
دبستان	نمونه دولتی	۲۳	۳۰	کارشناسی	۵۷	۰۱۳
دبستان	دولتی	۱۹	۲۰	کارشناسی	۴۸	۰۱۴
متوسطه اول	نمونه دولتی	۲۱	۲۴	کارشناسی ارشد	۵۱	۰۱۵
متوسطه اول	دولتی	۱۴	۷	کارشناسی ارشد	۲۸	۰۱۶
دبستان	دولتی	۱۷	۱۶	کارشناسی	۳۹	۰۱۷
متوسطه دوم	هیئت امنایی	۱۲	۵	کارشناسی ارشد	۳۷	۰۱۸
متوسطه اول	نمونه دولتی	۱۴	۸	کارشناسی	۲۷	۰۱۹
متوسطه اول	نمونه دولتی	۱۲	۵	کارشناسی	۲۹	۰۲۰
متوسطه دوم	دولتی	۱۴	۸	کارشناسی ارشد	۳۵	۰۲۱
متوسطه دوم	دولتی	۱۸	۱۸	کارشناسی	۴۴	۰۲۲
متوسطه دوم	هیئت امنایی	۲۳	۳۰	کارشناسی	۵۳	۰۲۳
متوسطه دوم	هیئت امنایی	۲۲	۲۷	دکتری	۵۰	۰۲۴
متوسطه اول	هیئت امنایی	۱۵	۱۰	کارشناسی ارشد	۳۳	۰۲۵
متوسطه اول	دولتی	۱۹	۲۲	دکتری	۴۸	۰۲۶

متوسطه اول	غیرانتفاعی	۲۴	۳۵	کارشناسی	۵۹	۰۲۷
متوسطه دوم	غیر انتفاعی	۱۳	۵	کارشناسی	۲۷	۰۲۸
متوسطه دوم	دولتی	۲۵	۲۹	کارشناسی	۶۳	۰۲۹
متوسطه دوم	هیئت امنایی	۲۴	۳۰	کارشناسی ارشد	۵۴	۰۳۰
دبستان	دولتی	۱۴	۵	کارشناسی	۲۸	۰۳۱
دبستان	غیرانتفاعی	۱۳	۴	کارشناسی	۳۲	۰۳۲
دبستان	غیر انتفاعی	۱۱	۲	کارشناسی	۲۶	۰۳۳
دبستان	دولتی	۱۷	۱۲	کارشناسی ارشد	۳۴	۰۳۴
متوسطه دوم	هیئت امنایی	۱۶	۱۱	دکتری	۳۸	۰۳۵

یافته‌های پژوهش

شرایط علی

از جمله مهم‌ترین شرایط علی می‌توان به مشارکت و اعتماد و اقدامات مسئولان اشاره نمود. مقوله‌های فرعی و اصلی شرایط علی در جدول شماره (۲) آمده است.

جدول ۲- کدها و مقوله‌های استخراج‌شده شرایط علی

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	نمونه مصاحبه	کد مصاحبه
مشارکت و اعتماد	همکاری و تعامل بیشتر میان معلمان	اختلاف نسل‌ها بین خود معلم‌ها، ارتباط بین معلم‌ها را کمتر کرده است و باید سعی شود که این مسئله حل گردد و تعاملات بین معلم‌ها را زیاد کنیم.	۰۲۹
	تک‌بعدی نبودن	اگر بتوانیم جایگاه معلم را بالا ببریم، تک‌بعدی نباشیم، بتوانیم مسائل را سطحی در نظر نگیریم و در معلمان درونی کنیم و تعاملات و اعتماد و سرمایه اجتماعی را بالا ببریم، می‌توانیم نتایج خوب، مؤثر و مثبتی ایجاد کنیم. در واقع جایگاه معلم را در جامعه ارتقا دهیم.	۰۱۷
	حمایت/همیاری	اگر روابط بین معلم‌ها خوب باشد و به هم اعتماد نموده، با یکدیگر همکاری و همفکری داشته باشند و مشکلات بین خودشان و حتی خودشان با مدرسه را با هم حل کنند، باعث بازتولید و ارتقای سرمایه اجتماعی می‌شود.	۰۲۳

	اعتماد	آموزش و پرورش، کارخانه انسان‌سازی است و انسان‌ها هستند که اجتماع را می‌سازند. اگر ما در مدرسه همدلی، اعتماد و همکاری داشته باشیم، با توجه به همه راهبردهایی که گفتیم، می‌توانیم هدایتش کنیم و سطح بازتولید سرمایه اجتماعی را بالا ببریم. اگر ما این اعتماد، عشق و همدلی را در مدرسه ایجاد کنیم، انسانی که مدرسه به جامعه تحویل می‌دهد، انسانی امن خواهد بود. یعنی به‌طور کلی این آدم همدلی دیده، اعتماد کردن را دیده، ارتباط را فهمیده، شکل صحیح تعامل را از انسان‌های پخته اطرافش دیده، در نهایت جامعه ما جامعه پخته‌ای می‌شود.	۰۱۴
	رقابت سالم	رقابت ناسالم و ناعادلانه می‌تواند روابط بین معلمان را تضعیف کند و منجر به کاهش اعتماد و در نهایت کاهش سرمایه اجتماعی منجر شود.	۰۲۰
اقدامات مسئولان	عدم شایسته‌سالاری	افرادی که در سطح بالا نشستند، اول باید خودشان معلم باشند و چون آنها در شرایط فعلی و بروز جامعه، معلم نیستند، فقط دیدگاه خودشان را اعمال می‌کنند که هیچ تطابقی با شرایط فعلی معلمان ندارد و درک صحیحی از شرایط معلمان و نیازهای آنها ندارند. آنها باید وارد میدان عمل شوند و خود را جای معلمان بگذارند. به همین خاطر به نتیجه مطلوب نمی‌رسند.	۰۲۶
	احترام به معلمان	اولین مرحله احترام به معلمان، تغییر در نگاه حاکمیتی است. نخست باید نگاه حاکمیتی عوض شود تا احترام به معلمان بیشتر شود. در این صورت می‌توانیم منزلت اجتماعی و سطح اعتماد و انگیزش و مشارکت آنها را بالا ببریم. در واقع ضمانت اجرایی، مهم است.	۰۱۵
	پشتیبانی مدیریتی	ایجاد هماهنگی و برنامه درست و برنامه‌ریزی کلی که به نظرم باید در سطح کلان و در سطوح بالای مدیریتی انجام گیرد. از طریق اداره، مدیریت و گروه‌های آموزشی باید باشد. اگر سطوح بالاتری بتوانند این برنامه‌ریزی را داشته باشند.	۰۳۰
	شنیدن درد و دل معلمان	افراد مسئول از معلمان به صورت مستمر در مدارس بازدید کنند، حرف دل آنها و مشکلاتشان را بشنوند و اقدام کنند. حتی وزیر ما که روز معلم به مدرسه چمران - که یک خیر آن را اداره می‌کند و مدرسه خیلی خوب و با امکاناتی است - می‌رود، آیا تا به حال به مدارس دولتی ساده که از هیچ امکانات و کمک مدرسه‌ای استفاده نمی‌کند، مراجعه می‌کند؟ پای درد و دل آن همکار می‌نشیند؟	۰۱۴

شایستگی شغلی معلمان از چند جنبه مختلف می‌تواند بر سرمایه اجتماعی تأثیر بگذارد. معلمان با به دست آوردن شایستگی‌های تخصصی و حرفه‌ای خود می‌توانند کیفیت تدریس را افزایش دهند، که این امر موجب افزایش اعتماد اجتماعی در میان دانش‌آموزان، والدین و جامعه می‌شود. معلمان ماهر در ایجاد ارتباطات مؤثر با دانش‌آموزان و والدین می‌توانند جوی از همکاری و همبستگی اجتماعی ایجاد کنند. این نوع ارتباطات منجر به تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود. معلمانی که توانایی ایجاد نظم و انضباط در کلاس را دارند، موجب ایجاد فضایی مثبت و حمایتگر در محیط آموزشی می‌شوند، که این امر بر بازتولید سرمایه اجتماعی تأثیر می‌گذارد. یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«اختلاف نسل‌ها بین خود معلم‌ها، ارتباط بین معلم‌ها را کمتر کرده است

و باید سعی شود که این مسئله حل گردد و تعاملات بین معلم‌ها را زیاد

کنیم» (کد ۰۲۹).

از طرفی، یکی از آسیب‌های سرمایه اجتماعی اقدامات مسئولان است. مسئولان با تدوین و اجرای سیاست‌های آموزشی که عدالت اجتماعی را در نظر بگیرد، می‌توانند محیطی فراهم کنند که در آن معلمان، احساس مشارکت و حمایت داشته باشند و این امر باعث تقویت سرمایه اجتماعی در میان معلمان می‌شود. شایستگی شغلی معلمان و اقدامات مسئولان باید به طور هم‌زمان به عنوان دو مؤلفه اصلی در بازتولید سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شود. اگر معلمان در زمینه‌های شغلی خود، شایستگی داشته باشند و مسئولان نیز حمایت‌های لازم را ارائه دهند، سرمایه اجتماعی معلمان تقویت خواهد شد. این امر می‌تواند به نتایج مثبت در آموزش و پرورش، توسعه جامعه و ایجاد تعاملات مثبت در محیط‌های آموزشی منجر شود. در نهایت بازتولید سرمایه اجتماعی معلمان نیازمند همکاری و هم‌افزایی بین شایستگی فردی معلمان و اقدامات مدیریتی مسئولان است. برای مثال، یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«ایجاد هماهنگی و برنامه درست و برنامه‌ریزی کلی که به نظرم باید در

سطح کلان و در سطوح بالای مدیریتی انجام گیرد. از طریق اداره،

مدیریت و گروه‌های آموزشی باید باشد، اگر سطوح بالاتری بتوانند این

برنامه‌ریزی را داشته باشند» (کد ۰۳۰).

شرایط زمینه‌ای

جدول ۳- کدها و مقوله‌های استخراج‌شده شرایط زمینه‌ای

مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی	نمونه مصاحبه	کد مصاحبه
مشکلات و مسائل شغلی	دلسرد بودن	از طرفی نسبت به شغلشان، دلسرد و بی‌انگیزه می‌شوند و معلمی را یک آرمان نمی‌بینند و فقط به عنوان یک شغل به آن نگاه می‌کنند؛ چون استعدادها و تلاش‌هایشان دیده نمی‌شود، در حالی که کار این همکارها نسبت به معلمان مدارس نمونه‌دولتی و غیر انتفاعی و... سخت‌تر است، زیرا دانش‌آموزان این مدارس با مشکلات بیشتری مواجه هستند.	۰۲۱
	متناسب نبودن کار و زندگی	اگر بین کار و زندگی (یعنی نیازهای شخصی و حرفه‌ای معلمان)، تعادل مناسب ایجاد شود و آنها بتوانند در هر دو حیطة، تلاش خود را بکنند و تعادل ایجاد کنند، سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد.	۰۲
	فشارهای کاری	فشارهای کاری که باعث فشارهای روانی در معلمان نیز می‌شود و با کاهش تعاملات مثبت و روابط اجتماعی بین معلمان باعث کاهش سرمایه اجتماعی می‌شود.	۰۳۲
	کمبود منابع و امکانات	کمبود منابع و عدم دسترسی به منابع کافی در آموزش و پرورش و مدارس که باعث احساس ناامیدی و انزوا در معلمان می‌شود، یکی از عوامل مؤثر در کاهش سرمایه اجتماعی در میان معلمان است.	۰۲۱
تعارضات درونی	همسو نبودن برخی معلمان با مدیران	به نظرم خوب خیلی مهم است که اگر سرمایه اجتماعی را بالا ببریم، مطمئناً باعث افزایش سطح اعتماد، سطح ارتباطات و تعاملات اجتماعی، در بین معلمان و در نتیجه در جامعه می‌شود.	۰۳۵
	تبعیض در مدارس	اختلافات بین همکارها باعث از بین رفتن صداقت، صمیمیت و صداقت بین آنها می‌شود.	۰۱۱
	نابرابری	باید سطح تبعیض بین شغل‌ها برداشته شود. چرا باید شغل معلمی نسبت به شغل‌های دیگر از همه لحاظ، چه اقتصادی و چه رفاهی، کمتر اهمیت داده شود. بیاییم حداقل سطح رفاهی معلمان را بالا ببریم.	۰۳۱

مشکلات و مسائل شغلی و تعارضات درونی، تأثیرات عمیقی بر عملکرد افراد در محیط کار دارد و این تأثیرات در برخی زمینه‌ها، به‌ویژه در حرفه‌هایی چون آموزش می‌تواند به‌شدت برجسته شود. در این زمینه، معلمان به‌عنوان گروهی که همواره با دانش‌آموزان و سیستم آموزشی در تعامل هستند، بیشتر از دیگران تحت تأثیر قرار می‌گیرند. ناامنی شغلی در زمینه آموزش به این معناست که معلم احساس کند ممکن است موقعیت شغلی او در معرض تهدید قرار گیرد. یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«اگر بین کار و زندگی (یعنی نیازهای شخصی و حرفه‌ای معلمان)، تعادل

مناسب ایجاد شود و آنها بتوانند در هر دو حیطه تلاش خود را بکنند و

تعادل ایجاد کنند، سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد» (کد ۰۲).

این تهدیدها ممکن است به شکل کاهش ساعات کاری، تغییر در ساختار سازمانی یا تهدید به اخراج باشد. وقتی معلمان احساس ناامنی شغلی می‌کنند، تمایل کمتری به سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی با همکاران، دانش‌آموزان و حتی خانواده‌ها دارند. آنها بیشتر به حفظ موقعیت شخصی خود می‌پردازند و این خود می‌تواند به کاهش ارتباطات اجتماعی مثبت منجر شود. وقتی معلمان احساس تهدید می‌کنند، اعتماد متقابل بین آنها و همکارانشان کاهش می‌یابد. این وضعیت می‌تواند منجر به کاهش همکاری و تعاملات مثبت شود که برای بازتولید سرمایه اجتماعی، بسیار مهم است. در محیط‌های ناامن، معلمان ممکن است از به اشتراک گذاشتن تجربه‌ها و دانش خود با دیگران پرهیز کنند. این امر بر فرآیند یادگیری جمعی و به اشتراک‌گذاری تجربه‌ها، تأثیر منفی می‌گذارد. در این زمینه یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«بیشتر معلمان، معلمی را یک آرمان نمی‌بینند و فقط به عنوان یک شغل

به معلمی نگاه می‌کنند، چون استعدادها و تلاش‌هایشان دیده نمی‌شود؛

در حالی که کار این همکارها نسبت به معلمان مدارس نمونه‌دولتی و غیر

انتفاعی و... سخت‌تر است، زیرا دانش‌آموزان این مدارس با مشکلات

بیشتری مواجه هستند» (کد ۰۲۱).

تعارضات درونی زمانی رخ می‌دهد که فرد احساس کند میان اهداف، ارزش‌ها و باورهای شخصی خود و نیازهای شغلی یا اجتماعی‌اش، تضاد وجود دارد. این تضاد

می‌تواند به دو شکل عمده در معلمان نمایان شود. این تعارض می‌تواند بر سلامت روانی و رضایت شغلی آنها، تأثیر منفی بگذارد. اگر معلمان احساس کنند که محیط آموزشی یا سیاست‌های مدیریتی با اصول اخلاقی و حرفه‌ای آنها همخوانی ندارد، ممکن است دچار نارضایتی شوند که بر ارتباطات اجتماعی آنها تأثیر منفی می‌گذارد. تعارضات درونی می‌تواند باعث شود که معلمان به دیگران کمتر اعتماد کنند و تمایلی به برقراری ارتباطات مثبت نداشته باشند. این امر به کاهش سرمایه اجتماعی و در نهایت به کاهش همکاری‌های تیمی در مدرسه منجر می‌شود.

نارضایتی شغلی ناشی از تعارضات درونی می‌تواند منجر به کاهش انگیزه معلمان برای ایفای نقش‌های اجتماعی خود شود. این کاهش انگیزه می‌تواند در نهایت بر کیفیت آموزش تأثیر منفی بگذارد. ناامنی شغلی و تعارضات درونی نه تنها به طور مستقیم بر سلامت روانی و عملکرد معلمان تأثیر می‌گذارد، بلکه به طور غیر مستقیم بر سرمایه اجتماعی در محیط آموزشی نیز اثرگذارند. به عبارت دیگر معلمان که احساس امنیت شغلی ندارند و درگیر تعارضات درونی هستند، تمایلی به مشارکت در فرآیندهای اجتماعی و بهبود روابط با همکاران و دانش‌آموزان ندارند. این کاهش در مشارکت اجتماعی، به مرور زمان منجر به افت سرمایه اجتماعی در محیط مدرسه می‌شود. ناامنی شغلی و تعارضات درونی می‌تواند تأثیرات منفی قابل توجهی بر سرمایه اجتماعی معلمان داشته باشند. این عوامل نه تنها بر ارتباطات و تعاملات اجتماعی آنها اثر می‌گذارد، بلکه به کاهش کیفیت آموزش و بهره‌وری شغلی نیز منجر می‌شود. به همین دلیل، ایجاد محیط‌های کاری امن و حمایتی و توجه به سلامت روانی معلمان، اهمیت ویژه‌ای دارد.

شرایط مداخله‌گر

جدول ۴- کدها و مقوله‌های استخراج شده شرایط مداخله‌گر

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	نمونه مصاحبه	کد مصاحبه
حمایت اجتماعی	حمایت از سلامت روان معلمان	برنامه‌هایی که برای حمایت از سلامت روان معلم‌ها برگزار می‌شود، مانند: جلسه‌های مشاوره در مدرسه، کارگاه‌های مدیریت استرس و ایجاد تعادل بین کار و زندگی که باعث رضایت شغلی می‌شود.	۰۳
	حمایت از معلمان	ایجاد حمایت از معلم‌ها باید از تمام جنبه‌ها، چه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی باشد. به نظرم خارج از وزارت آموزش، اول باید جایگاه معلم ارتقا یابد.	۰۳۰
	حمایت	بحث اعتماد و همکاری نباشد، زندگی اجتماعی در جامعه معلمان امکان‌پذیر نخواهد بود. بحث حمایت هم مهم است. وقتی در مدرسه‌ای کار می‌کنیم که در آن مدرسه، اعتمادی بین همکارها وجود ندارد، همکاری ندارند و حمایتی از طرف مدیر و معاونان مدرسه برای اعضای مدرسه وجود ندارد، کار کردن در آن مدرسه بسیار سخت می‌شود.	۰۱۶
	مدیریتی	یکی از عوامل مهمی که در کاهش سرمایه اجتماعی تأثیر دارد، مشکلات مدیریتی است. مدیریت ضعیف و عدم حمایت از معلمان، چه داخل آموزش و پرورش و چه در مدارس، به کاهش انگیزه و روابط منفی بین آنها منجر می‌شود.	۰۲۲
حمایت ساختاری		ایجاد قانون‌های حمایتی که ضمانت اجرایی هم داشته باشند.	۰۸
	قوانین حمایتی	ایجاد قانون حمایتی در زمینه‌های سرمایه اجتماعی معلمان می‌تواند تأثیر بگذارد.	۰۲۰

حمایت اجتماعی و حمایت ساختاری از عوامل کلیدی در شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی در هر جامعه‌ای است و در زمینه شغلی معلمان، تأثیر این دو مؤلفه به‌ویژه در محیط‌های آموزشی، اهمیت ویژه‌ای دارد. حمایت اجتماعی به معنای فراهم آوردن منابع اجتماعی و عاطفی از سوی خانواده، همکاران، مدیران و جامعه است. این حمایت می‌تواند در شکل‌های مختلف از جمله حمایت عاطفی، اطلاعاتی، مالی یا اجتماعی تجلی یابد. در محیط‌های آموزشی، این نوع حمایت به معلمان کمک می‌کند تا

احساس امنیت، ارزشمندی و رضایت شغلی بیشتری داشته باشند. یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«ایجاد حمایت از معلم‌ها باید از تمام جنبه‌ها، چه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی باشد. به نظرم خارج از وزارت آموزش، اول باید جایگاه معلم ارتقا یابد» (کد ۰۳۰).

حمایت اجتماعی به معلمان این احساس را می‌دهد که بخشی از یک شبکه بزرگ‌تر هستند که در آن از همکاری و همیاری برخوردارند. این احساس تعلق، انگیزه آنها را برای مشارکت در فعالیت‌های گروهی افزایش می‌دهد و به نوبه خود سرمایه اجتماعی مدرسه یا محیط آموزشی را تقویت می‌کند. حمایت اجتماعی می‌تواند به معلمان کمک کند تا در برابر فشارهای شغلی، استرس و ناامنی‌های شغلی مقاومت کنند. این امر باعث می‌شود که معلمان از نظر روانی، سالم‌تر باشند و بتوانند به راحتی با همکاران و دانش‌آموزان، تعاملات مثبت داشته باشند. زمانی که معلمان از حمایت اجتماعی برخوردار باشند، اعتماد متقابل بین آنها و همکارانشان افزایش می‌یابد. این اعتماد به ایجاد روابط قوی‌تر و همکاری‌های مؤثرتر کمک می‌کند که در نهایت به تولید و بازتولید سرمایه اجتماعی در مدرسه می‌انجامد. مشارکت‌کننده دیگری معتقد است که:

«برنامه‌هایی که برای حمایت از سلامت و روان معلم‌ها برگزار می‌شود، مانند جلسه‌های مشاوره در مدرسه، کارگاه‌های مدیریت استرس و ایجاد تعادل بین کار و زندگی که باعث رضایت شغلی می‌شود» (کد ۰۳).

حمایت ساختاری به معنای کمک متقابل و همکاری میان اعضای یک گروه یا جامعه است. در محیط‌های آموزشی، همیاری می‌تواند در قالب اشتراک‌گذاری منابع، تجربه‌ها، راه‌حل‌ها و حتی زمانی که معلمان به کمک نیاز دارند، اتفاق بیفتد. معلمان در صورت برخوردارگی از محیطی که در آن همکاری و همیاری به رسمیت شناخته می‌شود، انگیزه بیشتری برای انجام کارهای گروهی و به اشتراک‌گذاری اطلاعات خواهند داشت. همیاری به تقویت همکاری‌های گروهی و تیمی در مدارس کمک می‌کند. زمانی که معلمان در پروژه‌های مشترک شرکت کنند و به همدیگر کمک کنند، روابط اجتماعی میان آنها محکم‌تر می‌شود و در نهایت به تقویت سرمایه اجتماعی مدرسه کمک می‌کند.

همیاری میان معلمان باعث می‌شود که تجربه‌ها و دانش‌های مختلف به اشتراک گذاشته شود. این تبادل اطلاعات، هم در سطح حرفه‌ای و هم در سطح اجتماعی، منجر به تقویت شبکه‌های ارتباطی و تولید سرمایه اجتماعی بیشتر می‌شود. همیاری و کمک متقابل موجب می‌شود که معلمان در محیط کار، احساس مثبت‌تری داشته باشند. این احساس مثبت می‌تواند به افزایش روحیه همکاری و همدلی بین معلمان و همچنین با دانش‌آموزان منجر شود که در نتیجه بر کیفیت آموزش و فضای مدرسه، تأثیر مثبتی خواهد گذاشت. از طرفی، یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«یکی از عوامل مهم که در کاهش سرمایه اجتماعی تأثیر دارد، مشکلات

مدیریتی است. مدیریت ضعیف و عدم حمایت از معلمان، چه در داخل

آموزش و پرورش و چه در مدارس، به کاهش انگیزه و روابط منفی بین

آنها منجر می‌شود» (کد ۰۲۲).

حمایت اجتماعی و همیاری به طور مستقیم و غیر مستقیم بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و هر دو عامل می‌توانند به بازتولید و تقویت سرمایه اجتماعی در مدرسه کمک کنند. برای مثال زمانی که معلمان از حمایت اجتماعی برخوردار می‌شوند، این حمایت به آنها انگیزه می‌دهد تا در فعالیت‌های گروهی مشارکت کنند و همیاری بیشتری با همکارانشان داشته باشند. این همکاری و تبادل اطلاعات، موجب تقویت روابط اجتماعی و شبکه‌های ارتباطی در مدرسه می‌شود. معلمانی که از حمایت اجتماعی قوی برخوردارند، بیشتر تمایل دارند که به دیگران کمک کنند و در پروژه‌های گروهی مشارکت نمایند. این همیاری می‌تواند به شکل یک چرخه مثبت عمل کند که منجر به تقویت سرمایه اجتماعی در مدرسه می‌شود.

وقتی معلمان در تعاملات روزمره خود با همکاران و دانش‌آموزان همکاری می‌کنند، به صورت غیر مستقیم، شبکه‌های حمایتی قوی‌تری ایجاد می‌شود که به افزایش حمایت اجتماعی در مدرسه می‌انجامد. حمایت اجتماعی و همیاری، نقش بسیار مهمی در تقویت سرمایه اجتماعی معلمان دارند. این دو عامل نه تنها به بهبود روابط بین معلمان و دیگر اعضای مدرسه کمک می‌کنند، بلکه در تولید و تقویت سرمایه اجتماعی در سطح مدرسه و حتی در سطح جامعه آموزشی نیز تأثیرگذار هستند. محیط‌های آموزشی‌ای که

از حمایت اجتماعی و همیاری برخوردارند، فضایی مثبت‌تر و کارآمدتر خواهند داشت که در آن معلمان با روحیه‌ای بالاتر به ایفای نقش خود پرداخته، در فرآیندهای آموزشی و اجتماعی مدرسه، مشارکت مؤثرتری خواهند کرد.

راهبردها

مهم‌ترین راهبردها عبارتند از: مدیریت دانش و بهبود خدمات رفاهی.

جدول ۵- کدها و مقوله‌های استخراج‌شده راهبردها

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	نمونه مصاحبه	کد مصاحبه
مدیریت دانش	ارتقای ارتباط معلمان با فضاهای مجازی	تسهیل در ارتباطات و ایجاد کانال‌های ارتباطی مؤثر بین معلمان، والدین و دانش‌آموزان می‌تواند در بهبود و همکاری و تعاملات معلمان، نقش بسزایی داشته باشد و اعتماد و شبکه‌های اجتماعی معلمان را بهبود بخشد و در نتیجه در بازتولید سرمایه اجتماعی.	۰۲۷
	تغییر در تفکرات آموزشی	تغییر در تفکرات آموزشی می‌تواند مؤثر باشد؛ وقتی بتوانیم خلاقیت و هنجارسازتر بودن را بیشتر کنیم و تعامل و اعتماد بیشتر شود. در نتیجه این اعتمادبه‌نفس را به جامعه آموزشی می‌دهد که هنجارشکنی‌ها را به هنجارسازتر بودن تبدیل کند. چون چارچوب‌ها رعایت نمی‌شود.	۰۱۷
	آموزش نوین	نگاه به آموزش و پرورش به عنوان یک مؤسسه خدماتی، به یک سازمان حائز اهمیت و تأثیرگذار در جامعه تغییر کند. نگاه ارزشی و درآمدزایی و قابل اتکا به آموزش و پرورش، تغییر کند.	۰۷
	امکان ادامه تحصیل	فرصت دادن برای تحصیل و پیشرفت به معلم‌ها نیز مهم است. فقط به رشته مربوطه شخص نباشد و معلم بتواند در زمینه‌های غیر از رشته خود تحصیل کند و زمینه‌های اطلاعاتی خود را تک‌بعدی رشد ندهند و درس‌هایی که مکمل رشته خودشان است، یعنی رشته آنها را کامل می‌کند، تحصیل کنند و اجازه تدریس در مقاطع بالاتر.	۰۲۱
بهبود خدمات رفاهی	افزایش حقوق	عوامل حمایتی و مالی از طریق مصاحبه کردن با معلم‌ها با مدیر مدرسه و مشاوران و حتی کارکنان آموزش و پرورش در مورد سرمایه اجتماعی، اطلاعات و فرصت زیادی ایجاد می‌کند.	۰۱۸
	اختصاص بودجه	تخصیص بودجه کافی برای برنامه‌های آموزشی و توسعه حرفه‌ای معلمان نیز می‌تواند بسیار مؤثر باشد.	۰۲۹
	صندوق‌های حمایتی	ایجاد حمایت‌های اجتماعی مانند حمایت‌های اقتصادی و اجتماعی در جامعه مانند ایجاد صندوق‌های حمایتی و بالا بردن قدرت خرید برای معلمان.	۰۲۸
	حمایت مالی	دسته‌بندی عوامل خرد در استراتژی عوامل مادی و معنوی است. حقوق و دستمزد در بعد اقتصادی و در بعد فرهنگی مثل منزلت اجتماعی معلمان در خود آموزش و پرورش مهم است.	۰۶

تأثیر مدیریت دانش و بهبود عملکرد رفاهی بر سرمایه اجتماعی معلمان می‌تواند از جنبه‌های مختلفی بررسی شود. در ابتدا مدیریت دانش به معنای فرآیند جمع‌آوری، ذخیره‌سازی و تبادل اطلاعات و تجربه‌ها در میان معلمان است. این فرآیند می‌تواند به ایجاد روابط قوی‌تر و همکاری‌ها میان اعضای کادر آموزشی کمک کند و در نتیجه سرمایه اجتماعی را تقویت کند. مدیریت دانش به معلمان این امکان را می‌دهد که اطلاعات خود را با همکاران به اشتراک بگذارند و از تجربه‌های یکدیگر بهره‌برداری کنند. این نوع تبادل اطلاعات می‌تواند روابط میان معلمان را بهبود بخشد و به ساختارهای اجتماعی قوی‌تر در مدارس منجر شود. یکی از معلمان معتقد است که:

«تسهیل در ارتباطات و ایجاد کانال‌های ارتباطی مؤثر بین معلمان، والدین و دانش‌آموزان می‌تواند در بهبود و همکاری و تعاملات معلمان، نقش بسزایی داشته باشد و اعتماد و شبکه‌های اجتماعی معلمان را بهبود بخشد و در نتیجه در بازتولید سرمایه اجتماعی» (کد ۰۲۷).

رفاه معلمان، شامل شرایط کاری، امنیت شغلی، توازن کار و زندگی و امکانات بهداشتی و روانی است. زمانی که معلمان از نظر رفاهی در شرایط بهتری قرار گیرند، رضایت شغلی و احساس امنیت بیشتری دارند. این وضعیت می‌تواند به افزایش تعاملات اجتماعی، اعتماد و همکاری میان معلمان کمک کند. در مدارس، سرمایه اجتماعی معلمان می‌تواند به همکاری‌های بیشتر در فرآیندهای آموزشی، حل مسائل آموزشی و پیشبرد اهداف مشترک منجر شود. وقتی معلمان به منابع اطلاعاتی دسترسی دارند و از رفاه بیشتری برخوردارند، انگیزه بیشتری برای همکاری با دیگران خواهند داشت.

با بهبود رفاه معلمان و مدیریت بهینه دانش، مدارس می‌توانند فرهنگ سازمانی مثبتی ایجاد کنند که در آن احترام متقابل، اعتماد و همکاری در اولویت قرار دارد. این نوع فرهنگ باعث افزایش انگیزه معلمان و در نهایت بهبود عملکرد کلی مدرسه و نتایج تحصیلی دانش‌آموزان خواهد شد. در نهایت هم‌افزایی میان مدیریت دانش و بهبود رفاه معلمان می‌تواند تأثیر چشمگیری بر تقویت سرمایه اجتماعی در مدارس بگذارد و به یک محیط آموزشی سالم‌تر و همکاری‌تر منجر شود.

یکی از مشارکت‌کنندگان در این زمینه می‌گوید:

«ایجاد حمایت‌های اجتماعی مانند حمایت‌های اقتصادی و اجتماعی در جامعه مانند ایجاد صندوق‌های حمایتی و بالا بردن قدرت خرید برای معلمان» (کد ۰۲۸).

بهبود عملکرد آموزش و پرورش از طریق بهبود کیفیت تدریس معلمان و افزایش و ارتقای سرمایه اجتماعی معلمان از جمله پیامدهای بازتولید سرمایه اجتماعی معلمان است.

جدول ۶- کدها و مقوله‌های استخراج‌شده پیامدها

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	نمونه مصاحبه	کد مصاحبه	
افزایش / ارتقای سرمایه اجتماعی	احساس آرامش	این افزایش سرمایه اجتماعی در همه ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حتماً تأثیر خواهد داشت. بحث حقوق و اقتصاد معلمان که ایجاد آرامش می‌کند و یا افزایش تعاملات اجتماعی معلمان با یکدیگر و والدین دانش‌آموزان و خود دانش‌آموزان بالا می‌رود.	۰۲۳	
	افزایش حمایت اجتماعی	چون حمایت اجتماعی بیشتر می‌شود که باعث کاهش استرس در معلم‌ها و افزایش رضایت شغلی در میان آنان می‌گردد.	۰۴	
	مشارکت در حل مشکلات		با افزایش تعاملات گروهی، معلم‌ها تجربیات خود را به اشتراک می‌گذارند و مشکلات مشترک حل شده، ایده‌های نو ایجاد می‌شود.	۰۱
			حس همکاری و همیاری بین معلم‌ها را افزایش می‌دهد و می‌تواند به حل مشکلات مشترک و دستیابی به اهداف مشترک کمک کند.	۰۲۰
			مطمئناً خیلی از مشکلاتی که الان مردم و جامعه درگیر آن هستند، حل خواهد شد، چون آن دانش‌آموزی که معلمان پرورش می‌دهند، وارد جامعه و محیط کار و... می‌شود.	۰۲۴
	روحیه بالاتر	باعث روحیه بهتر در بین معلمان می‌شود و انگیزه آنها را بالا می‌برد. در نتیجه در محیط کلاس هم بهتر برخورد کرده، رغبت تدریس معلمان را بالا می‌برد و کیفیت تدریس بهتر می‌شود. در نتیجه دانش‌آموزان بهتری تربیت می‌شوند.	۰۱۵	
	بهبود کیفیت تدریس	بالا رفتن کیفیت تدریس	باعث بالا رفتن کیفیت ارتباطی بین معلم‌ها و حتی با جامعه می‌شود که در سلامت روحی و روانی معلم‌ها تأثیر زیادی دارد. از طرفی هم در نحوه تدریس و کیفیت آموزشی معلم، تأثیر می‌گذارد و باعث	۰۳۴

	می‌شود نسلی خوب تربیت شود که در پیشرفت جامعه، مؤثر است.	
	بازتولید و افزایش سرمایه اجتماعی معلمان می‌تواند نتایج مثبت زیادی داشته باشد. مثلاً کیفیت آموزشی، افزایش مشارکت دانش‌آموزان، تقویت روابط بین معلمان و دانش‌آموزان را می‌توان بیان کرد. البته اگر بتوانیم تعاملات خوب و مؤثر همراه با بالا بردن سطح اعتماد و مشارکت [داشته باشیم].	۰۳۵
شادابی بیشتر دانش‌آموزان	نظام آموزش و پرورش مانند یک خانواده است که اگر سرمایه اجتماعی بالا برود، افراد مفید در آن می‌تواند افزایش یابد. هم در معلمان و هم در مدیران و معاونان تا در نتیجه تعاملات و ارتباطات بهتر شود و آنها را به طور کلی تبدیل به افراد مفیدی در آموزش و پرورش کنیم.	۰۲۰
مشارکت در آموزش	عدم مشارکت در آموزش‌های مؤثر و عدم ارتقای کاری و آموزشی باعث کاهش سرمایه اجتماعی می‌شود.	۰۷

کیفیت تدریس به نحوه ارائه مطالب، استفاده از روش‌های نوآورانه و توانایی برقراری ارتباط مؤثر با دانش‌آموزان اشاره دارد. وقتی معلمان احساس می‌کنند که در فرآیند تدریس خود موفق هستند و توانسته‌اند به خوبی به دانش‌آموزان آموزش دهند، این امر باعث افزایش رضایت شغلی آنها می‌شود. رضایت شغلی بالا موجب افزایش انگیزه، کاهش استرس و بهبود شرایط روانی معلمان می‌شود که به نوبه خود تأثیرات مثبتی بر عملکرد اجتماعی آنها دارد. بازتولید سرمایه اجتماعی میان معلمان به معنی تقویت روابط اجتماعی، همکاری‌ها و شبکه‌های حمایتی در مدرسه است. وقتی کیفیت تدریس افزایش می‌یابد و معلمان، رضایت شغلی بیشتری دارند، تمایل به برقراری ارتباطات بیشتر با همکاران خود، به اشتراک‌گذاری تجربه‌ها و هم‌افزایی در فرآیندهای آموزشی نیز افزایش می‌یابد. این روابط باعث تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود و فضای تعاملی مثبت در مدرسه ایجاد می‌کند.

یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«با افزایش تعاملات گروهی، معلم‌ها تجربیات خود را به اشتراک می‌گذارند

و مشکلات مشترک حل شده، ایده‌های نو ایجاد می‌شود» (کد ۰۱).

وجود سرمایه اجتماعی بالا میان معلمان می‌تواند به بهبود کیفیت تدریس و در نتیجه

بهبود عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان منجر شود. معلمان با ایجاد شبکه‌های حمایتی و انتقال تجربه‌های خود به یکدیگر می‌توانند روش‌های تدریس بهتری اتخاذ کنند که در نهایت موجب بهبود نتایج تحصیلی دانش‌آموزان می‌شود. همچنین با تقویت روحیه تیمی و همکاری‌های بیشتر، فضای مدرسه به محیطی دوستانه‌تر و مؤثرتر تبدیل خواهد شد. بازتولید سرمایه اجتماعی باعث می‌شود که فرهنگ مدرسه به سمت اعتماد و همکاری پیش رود. این فرهنگ مثبت می‌تواند در تصمیم‌گیری‌های مدیریتی نیز تأثیرگذار باشد. وقتی معلمان، رضایت شغلی بالایی دارند و از کیفیت تدریس خود راضی هستند، مشارکت آنها در فرآیندهای مدیریتی مدرسه افزایش می‌یابد و این امر باعث بهبود عملکرد کلی مدرسه می‌شود. در مجموع ارتباط مستقیم و هم‌افزایی میان کیفیت تدریس، رضایت شغلی معلمان و بازتولید سرمایه اجتماعی وجود دارد. وقتی معلمان احساس می‌کنند که در کار خود موفق هستند و در شرایط رفاهی مطلوبی قرار دارند، انگیزه بیشتری برای همکاری با همکاران خود خواهند داشت و این تعاملات و همکاری‌ها می‌تواند به تقویت سرمایه اجتماعی در مدرسه و ایجاد یک محیط آموزشی مثبت و سازنده منجر شود.

یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

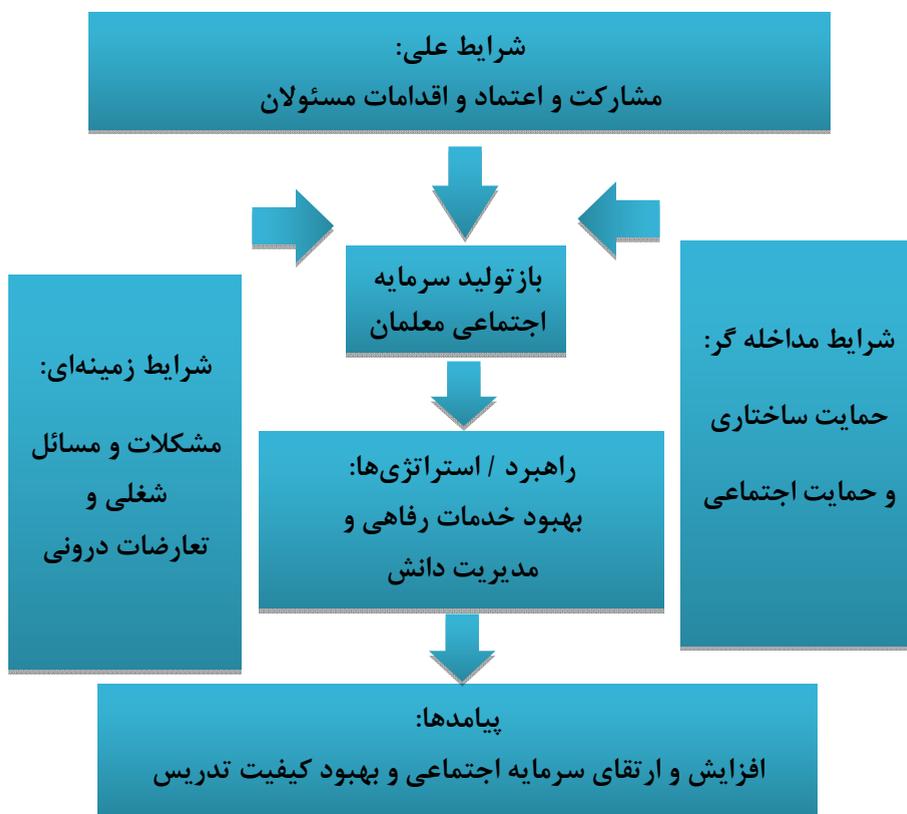
«نظام آموزش و پرورش مانند یک خانواده است که اگر سرمایه اجتماعی

بالا برود، می‌تواند افراد مفید در آن افزایش یابد. هم در معلمان و هم در

مدیران و معاونان که در نتیجه تعاملات و ارتباطات بهتر بشود و آنها را به

طور کلی تبدیل به افراد مفیدی در آموزش و پرورش بکنیم» (کد ۰۲۰).

شکل (۱)، مدل بومی بازتولید سرمایه اجتماعی معلمان در شهر تهران را به تصویر می‌کشد. این مدل در پنج فرایند با عناوین شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، پیامدها و استراتژی‌ها ارائه شده است، بر اساس همان الگوی پارادایمی در نظریه‌پردازی داده‌بنیاد که سؤالات پژوهش نیز بر اساس آن تنظیم شده است که در ارتباط با مقوله مرکزی بازتولید سرمایه اجتماعی به یک کنش معنی‌دار و در عین حال جمعی، چهارچوب مدل بومی بازتولید سرمایه اجتماعی معلمان را تشکیل می‌دهد.

شکل ۱- مدل پارادایمی فرایند باز تولید سرمایه اجتماعی معلمان

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی کیفی آسیب‌شناسی باز تولید سرمایه اجتماعی در میان معلمان شهر تهران صورت گرفت. بر اساس نتایج پژوهش حاضر باید عنوان نمود که سرمایه اجتماعی در میان معلمان، نقش مهمی در افزایش کیفیت آموزشی در ساحت‌های مختلف در بستر نظام آموزش و پرورش دارد. روابط مبتنی بر اعتماد و همکاری میان معلمان، مدارس و جوامع می‌تواند فرصت‌هایی برای بهبود مهارت‌های حرفه‌ای معلمان و ارتقای کیفیت آموزشی فراهم کند. این اعتماد و همکاری می‌تواند به باز تولید منابع اجتماعی و اقتصادی برای معلمان منجر شود و زمینه‌های جدیدی برای پیشرفت‌های شغلی، ارزیابی و ترفیعات ایجاد کند.

بر اساس دیدگاه کلمن، بازتولید سرمایه اجتماعی در میان معلمان از طریق تقویت اعتماد و همکاری درون‌گروهی، به‌ویژه در قالب گروه‌های آموزشی و تعاملات میان معلمان، مدیران و والدین می‌تواند فرصتی برای دسترسی به منابع و حمایت‌های حرفه‌ای بیشتر ایجاد کند. این روابط اجتماعی نه‌تنها بر بهبود کیفیت آموزش اثر می‌گذارند، بلکه به معلمان در دستیابی به فرصت‌های جدید کمک می‌کنند.

در نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی در میان معلمان به‌ویژه در ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی در مدرسه و جامعه، نقش برجسته‌ای دارد. معلمان از طریق شبکه‌های اجتماعی خود می‌توانند همکاری‌هایی را با دانش‌آموزان، والدین و دیگر معلمان شکل دهند که موجب افزایش روحیه جمعی و همبستگی در مدرسه می‌شود. این همبستگی می‌تواند به طور مؤثر در جهت توسعه منابع اجتماعی و بهبود محیط‌های آموزشی به کار گرفته شود. بر اساس دیدگاه پاتنام، بازتولید سرمایه اجتماعی در میان معلمان، بیشتر به تقویت همبستگی و اعتماد در سطح مدرسه و جامعه مرتبط است. معلمان با استفاده از سرمایه اجتماعی خود می‌توانند روابط مثبتی با دانش‌آموزان، والدین و دیگر معلمان ایجاد کنند که به ارتقای محیط آموزشی و تحقق اهداف اجتماعی و آموزشی کمک خواهد کرد.

کدهای اولیه شناسایی شده در تحقیقات نشان‌دهنده نیاز به سیاست‌های برنامه‌ریزی و اجرایی است که معلمان را به اعتماد، تعاملات اجتماعی مؤثر و مشارکت فعال ترغیب کند. این کدها بر تقویت سرمایه اجتماعی معلمان تمرکز دارد و اهمیت ایجاد محیط‌های مدرسه‌ای کارآمد و تعامل‌محور را نشان می‌دهد. در نهایت مدیریت مدرسه با ایجاد محیطی که معلمان بتوانند آزادانه همکاری و تبادل نظر داشته باشند، نقش مهمی در تقویت سرمایه اجتماعی ایفا می‌کند. این محیط نه‌تنها به تسهیل انتقال دانش و تجربه‌ها کمک می‌کند، بلکه باعث افزایش اعتماد و تعاملات مثبت بین معلمان می‌شود. بنابراین مدیران باید به طراحی فعالیت‌هایی که به همکاری‌های آزادانه تشویق می‌کنند، توجه ویژه داشته باشند.

توجه به سلامت روانی معلمان از جمله مهم‌ترین ضرورت‌های نظام آموزشی است. برگزاری کارگاه‌های مدیریت استرس و دسترسی معلمان به خدمات مشاوره‌ای، نقش مؤثری در کاهش فشارهای کاری، افزایش رضایت شغلی و تأمین سلامت روان کارکنان آموزشی دارد. سلامت روان معلمان مستقیماً با کیفیت تدریس و سرمایه اجتماعی

مدرسه پیوند دارد و می‌تواند انگیزه شغلی و کارآمدی آنان را به طور چشمگیری ارتقا دهد. امروزه مدارس، میزبان معلمانی با پیشینه‌ها و دیدگاه‌های متفاوت هستند. سیاست‌های حساس به تنوع فرهنگی نه تنها باعث ایجاد فضای احترام متقابل و پذیرش تفاوت‌ها می‌شود، بلکه قدرت سرمایه اجتماعی را در مدرسه افزایش می‌دهد. اداره کل آموزش و پرورش استان‌ها باید بستر گفت‌وگو، درک متقابل و مشارکت گسترده‌تر تمام معلمان را ایجاد کند تا انسجام و همدلی در میان کارکنان تقویت شود.

امنیت اقتصادی، یکی از مؤلفه‌های کلیدی در افزایش انگیزش و رضایت شغلی فرهنگیان است. وقتی دولت و سازمان برنامه و بودجه نسبت به تأمین حقوق منصفانه و ارتقای وضعیت معیشتی معلمان اقدام می‌کنند، دغدغه‌های مالی آنان کاهش می‌یابد و می‌توانند با تمرکز بیشتر و انگیزه بالاتر فعالیت کنند. همچنین باید عنوان نمود که نتایج مطالعه حاضر با نتایج مطالعه بهرامی کن کبود (۱۴۰۴)، غلامی (۱۴۰۳)، پودینه و پارسا (۱۴۰۴)، قادری و همکاران (۱۴۰۳)، محیطی (۱۴۰۲)، امام قیسی و دیگران (۱۴۰۲)، برهانو (۲۰۲۴) و کئونگ و چونگ ۲۰۲۳ همخوانی دارد.

ایجاد شبکه‌های اجتماعی قوی معلمان می‌تواند به شناسایی دقیق‌تر نیازهای دانش‌آموزان کمک کند و روحیه همکاری را در محیط آموزشی تقویت کند. محیط‌های کاری با سرمایه اجتماعی بالا، که به همکاری مؤثر برای حل مشکلات منجر می‌شود، نقش کلیدی در کاهش استرس و ایجاد سلامت روانی معلمان دارد. این محیط‌ها می‌توانند به افزایش انگیزه و بهبود کیفیت آموزش کمک کنند. مدیران باید به ایجاد محیط‌هایی که به افزایش صمیمیت و آرامش معلمان کمک می‌کنند، توجه کنند تا عملکرد آنها در کلاس بهبود یابد. تشکیل گروه‌های حرفه‌ای و علمی برای معلمان به منظور تبادل تجربه‌ها، روش‌ها و چالش‌ها می‌تواند زمینه‌ساز ارتباط و همکاری بین معلمان شود و همچنین اعتماد متقابل را در بین آنها تقویت کند.

برای تقویت سرمایه اجتماعی، مدیران و مقامات آموزشی باید فرآیندهای تصمیم‌گیری را شفاف و قابل دسترس کنند تا معلمان بتوانند احساس کنند که نظرشان اهمیت دارد و تصمیم‌ها به طور عادلانه اتخاذ می‌شود. معلمان باید در فرآیندهای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در مدرسه شرکت کنند تا احساس مالکیت و مسئولیت در محیط کار خود پیدا کنند.

منابع

ابراهیمی، میثم (۱۴۰۳) «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و تعهد حرفه‌ای معلمان شاغل آموزش و پرورش بندپی غربی»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین‌المللی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت، بندرعباس، ایران، صص ۲۵-۳۵.

[/https://civilica.com/doc/2247455](https://civilica.com/doc/2247455).

یونسی امام‌قیسی، ملیحه و نقی بابامیر ساطحی و صدیقه فرخ مهر و نرجس کیهانی و مرضیه معینی امام‌قیسی (۱۴۰۲) «بررسی سرمایه‌های اجتماعی و نقش آن در ایجاد توانمندسازی معلمان»، مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی، شماره ۴۸، صص ۲۵۱-۲۴۱.

[/https://civilica.com/doc/1721951](https://civilica.com/doc/1721951).

افرازی، سید عبدالمجید و سعادت آهسته (۱۴۰۱) «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی با اشتیاق شغلی معلمان منطقه چاروسا»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های کاربردی در علوم انسانی، اقتصاد، مدیریت و حسابداری، تهران.

[/https://civilica.com/doc/1590708](https://civilica.com/doc/1590708).

بهرامی کن‌کبود، چنگیز و فاطمه میرزایی و بهرام بداق (۱۴۰۴) «نقش آموزش و پرورش در توسعه سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: نظام‌های آموزشی موفق)»، اولین همایش بین‌المللی هوش مصنوعی در آموزش و پرورش، روان‌شناسی، علوم تربیتی و مطالعات دینی، فرهنگی، اجتماعی و مدیریتی در هزاره سوم، بوشهر، صص ۱۱۰-۱۲۳.

[/https://civilica.com/doc/2464746](https://civilica.com/doc/2464746).

پودینه، سمانه و حکیمه مهدوی پارسا و علی مهدوی پارسا (۱۴۰۴) «طراحی و اعتبارسنجی الگوی آموزش وفاق‌محور در کلاس درس: نقش حرفه‌ای معلم در تقویت سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان در مدارس ایران»، راهبردهای آموزش، سال هفدهم، شماره ۳، صص ۲۸۰-۲۵۹.

<https://civilica.com/doc/2222741/>.

دالوند، الناز و سپیده اکبر سردهلقی و مرتضی شجاع‌سلامی (۱۴۰۲) «نقش آموزش و پرورش در تقویت سرمایه اجتماعی و انسجام ملی»، اولین کنفرانس بین‌المللی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت، بندرعباس، صص ۵۲-۴۵.

<https://civilica.com/doc/2298601/>.

درس‌ر، دیوید و ویلیام ویلیس (۱۳۸۸) جامعه‌شناسی، ترجمه مهرداد هوشمند و غلامرضا رشیدی، تهران، اطلاعات.

صافی، احمد (۱۳۷۵) سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران، تهران، سمت.

غلامی، سعید (۱۴۰۳) بررسی جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی با رضایت شغلی معلمان (مطالعه موردی: معلمان شهرستان فامنین)، رساله دکتری رشته علوم اجتماعی، استاد راهنما محسن نیازی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان.

فرحبخش، سعید و ایرج نیکپی و زهرا بهرامی (۱۳۹۴) «سرمایه اجتماعی در آموزش و پرورش»، دومین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران، تهران، صص ۱-۹.

<https://civilica.com/doc/419221/>.

قادری، سیدصادق و مصطفی عبدی و مصطفی سلطان پناهی و علی میرزایی (۱۴۰۳) «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر ظرفیت سازمانی معلمان دوره ابتدایی شهرستان سقز»، مجموعه مقالات چهارمین همایش بین المللی علوم تربیتی، مشاوره، روان شناسی و علوم اجتماعی، همدان، صص ۱۶۵-۱۵۲.

<https://civilica.com/doc/2097811>.

کلمن، جیمز سموئل (۱۳۹۰) بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشرنی. گودینی، مریم و دیگران (۱۴۰۲) «بررسی رابطه مدیریت دانش و سرمایه اجتماعی در آموزش و پرورش از دیدگاه معلمان دوره متوسطه نظری استان کرمانشاه»، مجموعه مقالات دوازدهمین کنفرانس بین المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در علوم تربیتی، روان شناسی و علوم اجتماعی، صص ۴۹۵-۴۸۲.

<https://civilica.com/doc/1708114/>.

محیطی، سمیه (۱۴۰۲) «طراحی مدل سازمانی برای توسعه سرمایه اجتماعی در آموزش و پرورش»، اولین کنفرانس بین المللی حقوق، مدیریت، علوم تربیتی، روان شناسی و مدیریت برنامه ریزی آموزشی، تهران.

<https://civilica.com/l/102302/>.

موزلیس، نیکوس (۱۳۹۴) بیراهه های نظریه جامعه شناختی، ترجمه حمید پورنگ، تهران، ترجمان. محمدی، جمال و فردین محمدی و زهرالسادات سلیمان زاده (۱۳۹۱) «تبیین جامعه شناختی رابطه سرمایه اجتماعی/ فرهنگی و اثربخشی آموزشی معلمان (مطالعه موردی: دبیران دبیرستان های شهر سنندج)»، مطالعات جامعه شناختی، دوره ۱۹، شماره ۱، صص ۱۸۷-۲۲۱.

10.22059/jsr.2012.56177.

میرزانی، جلیل (۱۳۸۹) بررسی علل و میزان رغبت دبیران مقطع متوسطه شهری ناحیه یک سنندج برای پذیرش سمت های مدیریتی، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما نعمت الله عزیزی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه کردستان.

موسوی، فرانک و حسن پاشا شریفی (۱۳۸۷) «ارائه مدل مناسب برای بهبود وضعیت موجود نظام راهنمایی معلمان مدارس ابتدایی»، فصلنامه نوآوری های مدیریت آموزشی، دوره ۴، شماره ۱، صص ۱۶۵-۲۲۶.

<https://civilica.com/doc/1488862>.

نواح، عبدالرضا و علی بوداکی و ناهید سعدی (۱۴۰۱) «مطالعه جامعه شناختی تأثیر سرمایه اجتماعی

و کیفیت خدمات آموزشی بر احساس نابرابری اجتماعی مطالعه موردی: دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم شهرستان ایذه»، جامعه‌شناسی کاربردی، دوره ۳۳، شماره ۲، صص ۱-۲۲.
10.22108/jas.2021.126517.2034.

نصراصفهانی، علی و محمداسماعیل انصاری و علی شائمی برزکی و حسین آقاحسینی (۱۳۹۰) «بررسی سرمایه اجتماعی سازمانی در سازمان‌های خدماتی استان اصفهان (با رویکرد آموزه‌های مدیریت در آثار سعدی)»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست‌ودوم، شماره ۱، صص ۱۰۷-۱۳۴.
https://jas.ui.ac.ir/article_18218.html.

Barrenechea, I., & Gomez Caride, E. (2025) Social capital in service-learning: Bridging gaps or reinforcing bonds in Latin American elite schools. *International Journal of Educational Development*, 114, 103235.

Berhanu, K. Z. (2024) Primary school principals' strategies to develop the social capital of students of East Gojjam province, Ethiopia. *Social Sciences & Humanities Open*, 10, 100946.
<https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100946>.

Berkman , F. L (2000) From Social Integration to Health: Durkheim in the new millennium. *social Science & Medicine*, 51, 843-857.

Dulfer, N., McKernan, A., & Kriewaldt, J. (2023) Undermining teachers' social capital: A question of trust, professionalism, and empowerment. *British Journal of Sociology of Education*, 44(3), 418-434.
<https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.103235>.

Fukuyama, F. (1995) *Trust. The social virtues and creation of prosperity*. New York: Free press.

Keung, C., & Cheung, A. (2023) A family-school-community partnership supporting play-based learning: A social capital perspective. *Teaching and Teacher Education*, 135, 104314.
<https://doi.org/10.1016/j.tate.2023.104314>.

Putnam, R. D. (1993) *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.